

BBF00031

อัฏฐะสาลินี อัฏฐกะถา

(บาลี-ไทย)

ภาค ๓

ATTHASĀLINĪ ATTHAKATHĀ

(PĀLI-THAI)

PART III

ฉบับปฐมพิมพ์

ปีที่ระลึกถึงโศกนาฏกรรมของครูบ ๒๐๐ ปี

แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕

ดร.อบจรัส "อารยวัฒน์"

สร้างพระธรรมจารีถวายแม่หลวงมยุรี

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
จารึกและแปลพระไตรปิฎกทางพระพุทธรูปสำริด ภาษาบาลี-ไทย

ISBN 974-8296-36-9

พระบรมราชาโชวาท

“ฉันขออุทิศไมทหวา ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย
ฉันสับสนงงงวยจนไม่รู้จะเปิดใจขึ้นดีไหม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำขาสีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ใจของหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันดีเป็นอันขาด เพราะ
ถ้าขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่
นักศึกษาคำต่อไปภายหลังว่า ที่ใจสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจ
ไม่ได้แก้ไขแล้ว ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย”

(พระบรมราชาโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาล
ปัจจุบัน พระราชทานแด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช
ญาณโกตมมหาเถระ และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระ-
พุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้านมัสการ ๑ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็น
ภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

ครอบครัว “อารยพัฒนา”
สร้างถวายเป็นพุทธบูชา

พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกล-
มหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐม
กษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์
และประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕
ซึ่งเป็นวันสำคัญแห่งชาติวันหนึ่ง เรียกว่า วันจักรี จะมีกำหนดครบ ๒๐๐ ปี ใน
พุทธศักราช ๒๕๒๕ จึงเป็นโอกาสพิเศษ สมควรที่ฝ่ายพุทธจักรจะได้สร้าง
อนุสรณ์ยี่วัตถุรวมในมหกรรมครั้งนี้ด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกขุได้สนองพระดำรินั้น โดยนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่
ได้จัดทำตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระ-
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยขึ้นน้อมถวาย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา
ของพระภิกษุสามเณร และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

โดยที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นพระบาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
อรรถโยชนา ปกรณวิเสส และสัททวิเสส มีอยู่เป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นคัมภีร์สำคัญ

(๘)

ที่จะเป็นรากฐานการศึกษาพระปริยัติธรรมต่อไปในภายหน้า จึงทรงเห็นสมควร
ประทานนามพระคัมภีร์ที่จัดพิมพ์ในชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพลโลกขุ" อันเป็นพระบรมราช-
ฉายา ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เมื่อสมัยทรงผนวชเป็น
ภิกษุภาวะ เป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์ศาสนูปถัมภกพระองค์นี้

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปสู่ความสำเร็จด้วยดี และทรงเห็นเป็นการ
สมควร ประกาศพระบัญชาให้เป็นที่ปรากฏเกียรติคุณสืบไป จึงทรงแต่งตั้งคณะ-
กรรมการอำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพลโลกขุ เป็นที่
ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน)	ประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์
๒. พระวิสุทธาธิบดี (จิตวีโร)	รองประธานฝ่ายสงฆ์
๓. พระพุทธพจนวราภรณ์ (จินตาทโร)	รองประธานฝ่ายสงฆ์
๔. พลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์
(ถึงแก่อนิจกรรม)	ประธานกรรมการฝ่ายฆราวาส
๕. พลเรือเอก ม.จ. กาฬวรรณดิศ ดิศกุล ร.น.
(สิ้นชีพิตักษัย)	รองประธานกรรมการ
๖. หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล	รองประธานกรรมการ
๗. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๘. นายประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๙. พลเรือเอกอนันต์ เนตรโรจน์ ร.น.	กรรมการ
๑๐. พลเรือเอกอภัย สีสกละสิน ร.น.	กรรมการ

๑๑. นายโชติ สุวรรณโพธิ์ศรี	กรรมการ
๑๒. ท่านผู้หญิงพัชร์ อรุณราชมณฑลเชียร	กรรมการ
๑๓. คุณหญิงอรุณ กิตติยากร	กรรมการ
๑๔. พลตรีสุชน สัตตบุศย์	กรรมการ
๑๕. นายระวี ภาวิไล	กรรมการ
๑๖. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑๗. อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๑๘. นายวิสุทธ์ บุษยกุล	กรรมการ
๑๙. นายพิพัฒน์ สุจินดา	กรรมการ
๒๐. นางศรีกาญจน์ สุจินดา	กรรมการ
๒๑. คุณหญิงลมัย หงษ์ยนต์ (ถึงแก่อนิจกรรม)	กรรมการ
๒๒. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์	กรรมการ
๒๓. นางจวง นิตการณประสม	กรรมการ
๒๔. นางประไพ อมาคยกุล	กรรมการ
๒๕. นางสมจิตต์ สิทธิไชย	กรรมการ
๒๖. นางเครือทิพย์ ธรรมมงคล (ถึงแก่กรรม)	กรรมการ
๒๗. นางชนัดถ์ ปิยะอุย	กรรมการ
๒๘. นางประภา จัยวัฒน์	กรรมการ
๒๙. นางอวยพร ปัตตพงษ์	กรรมการ
๓๐. นางยุพนา ธรรมโกวิท	กรรมการ
๓๑. นางอุษา จารุกุล	กรรมการ

(๑๐)

๓๒. นายมณีพันธ์ จารุกุล

กรรมการและเลขานุการ

๓๓. นายสิริ เพ็ชรไชย

กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ขอจงถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรม ของ สมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

ผลสำรวจเอก

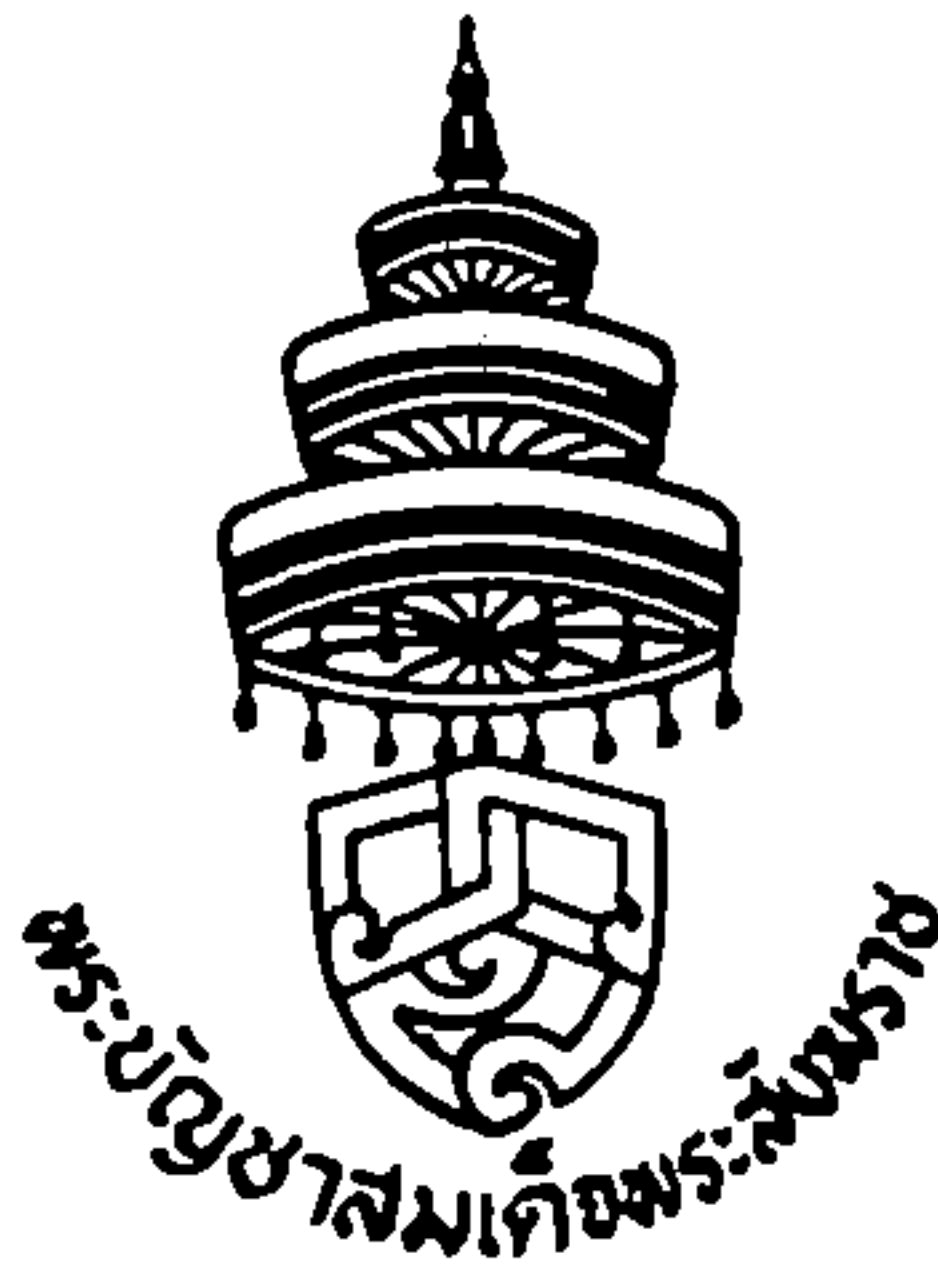

(ประเสริฐ รุจิรวงศ์)

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกขุ

ผู้รับสนองพระบัญชา

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการในพระบัญชา นี้ เป็นการแต่งตั้ง โดยตำแหน่ง.

กระทรวงศึกษาธิการ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครมาจนบัดนี้ จะครบสองร้อยปีในพุทธศักราช ๒๕๒๕
ควรที่ทางฝ่ายพุทธจักรจะได้สร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่อพุทธนิยวัตรร่วมใน
มหกรรมครั้งนี้ด้วย มูลนิธิภูมิโศภิกขุ จึงสนองพระดำริ

เพื่อเปิดโอกาสให้พุทธบริษัทและเอกชนได้มีส่วนร่วมสร้างพระคัมภีร์ทางพระ
พุทธศาสนา โดยการเสนอแนะของมูลนิธิภูมิโศภิกขุ จึงทรงตั้ง

คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร

เป็นประธานกรรมการหาทุนสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิโศภิกขุ

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลร่ำกษาให้เจริญ งอกงาม ไพบูลย์
ไพสิรมของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นนิศย์นิรันดร เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

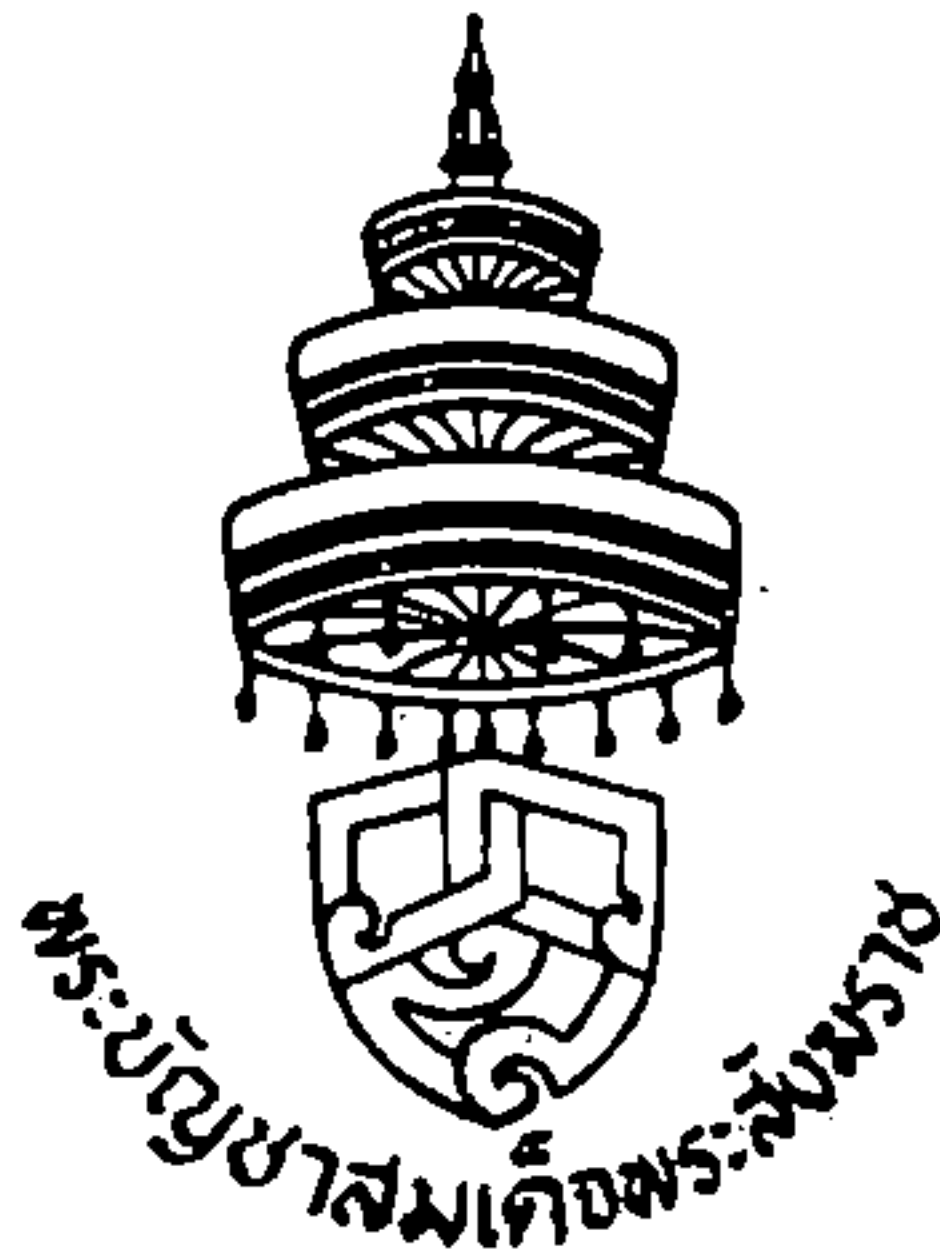
พลตำรวจเอก

จ. จีรภักดิ์

(ประเสริฐ จุฬารงค์)

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิโศภิกขุ

ผู้รับสนองพระบัญชา

สมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกล-
มหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐม
กษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์
และประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ ซึ่ง
เป็นวันสำคัญแห่งชาติวันหนึ่ง เรียกว่า วันจักรี จะมีกำหนดครบ ๒๐๐ ปี ในพุทธ-
ศักราช ๒๕๒๕ จึงเป็นโอกาสพิเศษสมควรที่ฝ่ายพุทธจักรจะได้มีอนุสรณ์ยัตถุ
รวมในมหกรรมครั้งนี้ด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้สนองพระดำรินั้น โดยนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่
ได้จัดทำตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระ-
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยขึ้นนอมถวาย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา
ของพระภิกษุสามเณร และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

โดยที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นพระบาลี อรรถกถา ฎีกา อัญญา
อรรถโยชนา ปกรณวิเสส และสัททวิเสส มีอยู่เป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นคัมภีร์
สำคัญ ที่จะป็นรากฐานการศึกษาพระปริยัติสัทธรรมต่อไปในภายหน้า จึงทรงเห็น

สมควรประธานนามพระกัมภีร์ที่จัดพิมพ์ในชุกนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพลโลกษุ" อันเป็นพระบรมราชฉายา ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เมื่อสมัยทรงผนวชเป็นภิกษุภาวะ เป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์ศาสนูปถัมภกพระองค์นี้

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปสู่ความสำเร็จด้วยดี และทรงเห็นเป็นการสมควรประกาศพระบัญชาให้เป็นที่ปรากฏเกียรติคุณสืบไป จึงทรงแต่งตั้งคณะเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานจัดสร้างพระกัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพลโลกษุเป็นที่ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังต่อไปนี้

คณะผู้อำนวยการจัดทำพระกัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพลโลกษุ

๑. นายฉวีพันธุ์ จารุกุล	ผู้อำนวยการ
๒. นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๓. นางอุษา จารุกุล	หัวหน้าฝ่ายธุรการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๘	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๒. นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๓. นายทินกร ทองเสวต ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๔. พันเอกพร้อม โพธิศิริ ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๕. นายสุรสีส กาญจนพูน ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๖. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ. ๘	
๗. นายมยุนต์ จอดพิมาย ป.ธ. ๘	
๘. พระมหาประสิทธิ์ ชินวโส ป.ธ. ๘	

๙. อุบาลิกาสมศรี จารุเพ็ง ป.ธ. ๔ (บ.ศ. ๙)
๑๐. อุบาลิกาศิริรัตน์ กลัดจาย ป.ธ. ๘ (บ.ศ. ๘)
๑๑. นายจรัญ เลือควง ป.ธ. ๘
๑๒. นายเขื่อน เพ็ญสวัสดิ์ ป.ธ. ๑
๑๓. นายกำสอน จิตเจริญ ป.ธ. ๑, พม.
๑๔. นายสันติ ฤทธิเดช ป.ธ. ๑ (ศศ.บ.)
๑๕. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ. ๖, พ.กศ.
๑๖. นายบุญเตือน ขาวเอี่ยม ป.ธ. ๖
๑๗. นายประกวด พุฒินิยม ป.ธ. ๖
๑๘. นายจีรวัฒน์ ควรคำ ป.ธ. ๖
๑๙. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ. (โบราณคดี)
๒๐. นายลัดดง ธนะวัตต์ ป.ธ. ๔, ศศ.บ. (ภาษาไทย)
๒๑. ร้อยตรีทวี จันทอง นักปริวรรตอักษร
๒๒. อุบาลิกาพรหม เกิดเกษม นักปริวรรตอักษร
๒๓. อุบาลิกานุญเกื้อ ไพโรจน์ นักปริวรรตอักษร
๒๔. อุบาลิกาจรรยา บัวสุวรรณ นักปริวรรตอักษร
๒๕. อุบาลิกานุญสง พยัคฆเรือง นักปริวรรตอักษร
๒๖. อุบาลิกาพรทิพย์ ศูนย์จันทร์ นักปริวรรตอักษร
๒๗. อุบาลิกากัลยา ไยสำลี นักปริวรรตอักษร
๒๘. อุบาลิกาสกาวัฒน์ หอมขจร นักปริวรรตอักษร
๒๙. อุบาลิกาสุภาพ กาญจนवास นักปริวรรตอักษร

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑. อุบัติกาแนบ มหานีรานนท์ (ถึงแก่กรรม)
๒. นายทองย้อย แสงสินชัย ป.ธ.๘
๓. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘ มหาบัณฑิต
๔. นายสุวรรณ จินต์ประชา ป.ธ.๘
๕. นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์
๖. นายสุรจิต สงสกุล ป.ธ.๘ คุษฎีบัณฑิต
๗. นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๘
๘. นายวินัย ตะเภาพงษ์ ป.ธ.๘ คุษฎีบัณฑิต
๙. นายสารี อินสอน ป.ธ.๘

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นางสาวรัชชกา แสงรุจิธรรม
๒. นางสาววิภา เพ็ญสามพราน
๓. นางสาวชลอ สว่างช่วง
๔. นางพิกุล บำรุงผล
๕. นางสาวพวงเงิน อุษชิน
๖. นายเกษมวงศ์ บุรณะศิริ
๗. นางสาวพูนสุข ปานสวี
๘. นางสาวเตือนใจ พรหมศรีวัฒนา
๙. นางสาวปนัดดา เอี่ยมวุฒิ

(๑๖)

๑๐. นางสาวรัชดา จันทราทิพย์
๑๑. นางสาวสุภา ปรีชาสุวรรณ
๑๒. นางสาวมยุรี พาหา
๑๓. นางสาวศรีประภา สุริยผล
๑๔. นางสาวอุบล แก้วจรัส
๑๕. นางสาวถาวร ทองมี
๑๖. นางชัชวาล์ นีเกตน้อย
๑๗. นางทิพย์วดี ภูทอง
๑๘. นายประนม พลคองนอก

ขอแจ้งความเจริญ งามงาม ไพบูลย์ ในธรรม ของสมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

พลตำรวจเอก **ป. ฐิตะ**

(ประเสริฐ รุจิรวงศ์)

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกขุ

ผู้รับสนองพระบัญชา

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ ในพระบัญชา
เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระตำมภัฏทางพระพงศาวดารเป็นภาษาไทย

ด้วยศวามสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

(๑๘)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๓๑

First published : 1988

ISBN 974-8296-36-9

สงวนลิขสิทธิ์
ในการคัดลอก แปร และดัดแปลง
ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลก ในบริเวณวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ไททรงเทศนาโปรด
เวไนยสัตว์ให้ไต่บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระองค์ทรง
แสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์
เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติ**
สังฆธรรม ในบรรดาพระสังฆธรรมทั้งสาม พระปริยัติสังฆธรรม มีความสำคัญ
มาก เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมยังดำรงอยู่ตราบไค **พระปฏิบัติสังฆธรรม** และ
พระปฏิเวธสังฆธรรม ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเสื่อมสูญแล้ว
พระปฏิบัติสังฆธรรม และพระปฏิเวธสังฆธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติ
สังฆธรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ไต่ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็น
พระพุทธวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระ-
พุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ไต่แก่
พระวินัยปิฎก **พระสุตตันตปิฎก** และ **พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

กุลบุตรผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสังฆธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระ-
ไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ่ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถะ จึงจะปฏิบัติไต่ถูกต้องตรง
ตามพระพุทธวจนะ ไต่มีการศึกษาเล่าเรียนในคานพระปริยัติสังฆธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้ง
พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่ง เรียกว่า
คันถฐานะ คู่กับ วิปัสสนาฐานะ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติอันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติ

สัทธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานุญาตเรียกว่า พระอรธกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรธกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันตผู้เป็นสังคีติกาจารย์ในครั้งแรก มีพระมหากัสสป พระอุบาลีและพระอานนท์ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า อรธกถามีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงห์พอนเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรธกถาเหล่านี้ ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรธกถา กุสุมุตระจำต้องศึกษาภาษาสิงห์พอน ซึ่งเป็นการยากลำบาก แก่กุสุมุตระผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอธิบายพระพุทธรวจนะจึงไม่แพร่หลาย กว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก็ารอัยปีเศษ พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆสะ พระพุทธทัตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรธกถาภาษาสิงห์พอนเป็นภาษาบาลี อันเป็นต้นตอภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธรศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์แก่กุลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรธกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจพระพุทธรวจนะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มูลฎีกา และคำอธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า อนุฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนไขขอขอดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คณฐูปาท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธภาพ บอกความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า อัศด-

โยชนา คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา เป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลใหญ่ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้ แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณพิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์ วิสุทธิมคคหรืออภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา และมีคัมภีร์ แกต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัชชูปสา แกคัมภีร์พระวิสุทธิมคค และ คัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี แกปกรณอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นติภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็น ภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษา บาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารูความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้ององแท้ ถ้า ชาติความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนिरुตติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลงในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น กุลบุตรผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาในรู ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า สัททาวีเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นिरุตติศาสตร์ บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับ คัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ออนุฎีกา ปกรณพิเศษ และสัททาวีเสส เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียน อักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธวจนะ ทรงจำ ไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถระ ๕ รับการชำระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้ เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชาคณะภิกษุที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศ์านุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาธะโดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา ให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักงันไป ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชดำยาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอกณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพลภิกขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลเป็นรายยก ดังได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ **พระคัมภีร์อังกุสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี บาลี-ไทย ภาค ๓ นี้** "กรอบคร้วอารยทัศน์" มีจิตศรัทธาในพระบรมพุทธศาสนาได้บริจาคเงินสร้างถวายเป็นพุทธบูชาในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕

มูลนิธิภูมิพลภิกขุขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้

ขออำนาจแห่งมหากุศลได้โปรดบันดาลให้ "กรอบคร้วอารยทัศน์" ประสพความสุขความเจริญตลอดไปเทอญ.

มูลนิธิภูมิพลภิกขุ

เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

๑๖ ธันวาคม ๒๕๓๑

คำปฎิญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษร
โบราณท้องถิ่น ขำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
นั้น มูลนิธิภูมิพลโลกิขุไคมีจุคประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี
คือ อรรถกถา ฎีกา อัญญา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณพิเศษ และสัททวิเสส ที่ยังไม่
เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์
ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนใหญ่ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่
คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนใน
โลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักษรและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ
ให้เป็นถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นใน
ภายหลัง ในเบื้องต้นนี้ การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน
๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็น
งานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษา ทั้งชาว
ไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้อาศัยเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษา
ภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนา
ฝ่ายเถรวาทได้แพร่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษา
บาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่
ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้า

เดียวกัน โดยแยกเป็นสองคอลัมน์ เป็นสองพากย์ ชายขวา เป็นสองภาษาบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์ เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายไต่ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแพร่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ การพิมพ์ **พระคัมภีร์อรรถสาสนี อรรถกถาธรรมสังคณี ฉบับพากย์คู่ภาษา บาลี-ไทย** ครั้งนี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระเพื่อเผยแพร่คำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

ขออันสั่งแห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข ไคคัมภีร์พระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั่วกันเทอญ.

(นายมณีพันธุ์ จารุกุล)

ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกขุ

แนะนำ

พระคัมภีร์อักษรสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้จัดพิมพ์ **พระคัมภีร์อักษรสาลินี** ภาษาบาลี ซึ่งเป็น อรรถกถาของ **พระคัมภีร์ธรรมสังคณีปกรณ์** พระคัมภีร์แรกในพระอภิธรรมปิฎก เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ทั้งนี้ เพื่อความสมบูรณ์ของพระคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการศึกษาพระปริยัติธรรม โดยชำระ ให้ถูกต้องตามสายตรง กล่าวคือ ในสำนันมูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้ตรวจชำระและพิมพ์ ตั้งแต่พระคัมภีร์ **พระบาลีธรรมสังคณีปกรณ์** **อักษรสาลินีอรรถกถาธรรมสังคณี** **ธรรมสังคณีมูลฎีกา** **ธรรมสังคณีอนุฎีกา** **อักษรสาลินีอรรถกถา** โดยได้ตรวจ ชำระแก้ไขให้ตรงกันโดยตลอดทั้งสาย สามคัมภีร์หลังนี้ยังไม่เคยพิมพ์เป็นอักษรไทยเลย และโดยเฉพาะคัมภีร์สุดท้ายยังไม่เคยมีพิมพ์เลยในโลก มีอยู่แต่ในใบลานอักษรขอมใน ประเทศไทยเท่านั้น ความสำคัญของพระคัมภีร์อักษรสาลินีเกี่ยวกับมูลนิธิภูมิพลโลกิขุเป็น ประการใดจะได้กล่าวถึงข้างหน้า

ในที่นี้ ขอแนะนำความหมายของคำว่า **อักษรสาลินี** ก่อน **อักษรสาลินี** แปลว่า มีเนื้อความเป็นแก่นสาร โดยมาจาก **อक्ष** บทหนึ่ง **สาลินี** บทหนึ่ง **อक्ष** แปลว่า เนื้อความ, ประโยชน์ อาเทศ **ต** เป็น **ฏ** จึงสำเร็จรูป เป็น **อฏ** **สาลินี** มาจาก **สาร** แปลว่า แก่นสาร, เนื้อแท้ อาเทศ **ร** เป็น **ล** เป็น **สาล** เหมือนคำว่า มหาสารโร เป็น มหาสาโล เมื่อรวม **อฏ** กับ **สาล** เป็น **อฏสาล** ลง **อี** ปัจจัย เป็น **อฏสาลี** เป็นชื่อของอัฐรูกถา ซึ่งเป็นอิตถิลิงค์

จึงลง อินี ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น อฏฺฐสาลินี แปลว่า อรรถกถามีเนื้อความเป็นแก่นสาร เป็นชื่ออรรถกถาแห่งพระธรรมสังคณีปกรณ์ ซึ่งเป็นพระคัมภีร์แรกแห่งพระอภิธรรมปิฎก และนับว่าเป็น อรรถกถาคัมภีร์แรก ที่ได้รับงานในชมพูทวีป (ประเทศอินเดีย) ด้วย

ประวัติผู้แต่งพระคัมภีร์อฏฺฐสาลินี

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์นี้ คือ พระพุทธโฆษาเถระ ซึ่งเรานิยมเรียกกันว่า พระพุทธโฆษาจารย์ มีบอกไว้ท้ายพระคัมภีร์ ส่วนต้นพระคัมภีร์ ตอนอารัมภกถา ได้บอกไว้ว่า พระภิกษุชื่อพุทธโฆษะเหมือนกัน ได้อาราธนาให้แต่งพระคัมภีร์ขึ้นมา ทั้งนี้เห็นได้ว่าชื่อพระพุทโฆษะนี้มีอยู่หลายองค์ด้วยกัน ดังเช่น แม้ในสมัยเดียวกัน ก็ยังมีชื่อพระพุทโฆษะอาราธนาให้พระพุทโฆษะแต่งพระคัมภีร์ขึ้น

ชื่อเสียงของพระพุทโฆษะนี้เป็นชื่อที่เป็นมงคลนาม เพราะท่านได้สร้างงานด้านพระคัมภีร์ไว้มากมาย เพราะฉะนั้น ประเทศไทยจึงได้ตั้งนามพระราชาคณะผู้ใหญ่เป็นพระพุทโฆษาจารย์บ้าง สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มีชื่อว่า สมเด็จพระพุทโฆษาจารย์บ้าง สถาปนามาแล้วหลายองค์ด้วยกัน เพื่อจะแยกให้เห็นชัด ทางพม่าได้เติมคำว่า มหา นำหน้าใช้เรียกพระเถระ ผู้รจนาคัมภีร์นี้ว่า พระมหา-พุทโฆษาจารย์

พระพุทโฆษาจารย์ หรือ พระพุทโฆษเถระ นี้ เป็นชาวชมพูทวีป คือประเทศอินเดียตอนเหนือ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๙๕๕ ถึง ๑,๐๐๐ ปี เกิดในตระกูลพราหมณ์ตระกูลหนึ่ง ที่ตำบลพุทธคยา แคว้นมคธ ใกล้กับสถานที่ตรัสรู้

(๒๘)

ของพระพุทธเจ้ามีนามว่าโฆชะ ก่อนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ได้ศึกษาศิลปศาสตร์
ทั้งปวง เรียนจบไตรเพท ได้ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีป ตกเถียง
โต้ตอบปัญหากะสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ปรากฏว่ามีสติปัญญามาก สมณพราหมณ์
บัณฑิตอื่น ๆ มิสามารถกล่าวแก้ปัญหาของพราหมณ์หนุ่มนี้ได้ แต่พราหมณ์หนุ่มนี้สามารถ
แก้ปัญหานั้นที่สมณพราหมณ์บัณฑิตอื่นถามได้ ดังนั้น พราหมณ์หนุ่มจึงมีชื่อเสียงกึกก้องครอบงำ
ไปตลอดสากลชมพูทวีป ครั้งหนึ่ง พราหมณ์หนุ่มเดินทางมาถึงวัดแห่งหนึ่งที่พุทธคยา
ได้รู้จักกับพระเวทเถระ ผู้เป็นพระมหาชีณาสพ บรรลุปฏิสัมภิทาสีโดยบังเอิญ กล่าวคือ
วันหนึ่ง พราหมณ์หนุ่มได้สังวธยายมนต์ในคัมภีร์ปติยชลี อย่างถูกต้องไพเราะจับใจอยู่
ตลอดคืน พระเถระได้ยินเสียงพราหมณ์นั้นสังวธยายอยู่ก็รู้ว่า เป็นผู้ที่มีสติปัญญามาก
จึงเรียกพราหมณ์หนุ่มนั้นมาหาได้สนทนากัน พราหมณ์หนุ่มได้ถามปัญหาต่าง ๆ ในคัมภีร์
ไตรเพทที่มีแง่เงื่อนซึ่งตนเองยังมีความสงสัยไม่เห็นนัยกะพระเถระ พระเถระก็ตอบ
อธิบายได้หมด ครั้นแล้วพระเถระจึงถามปัญหาในพระอภิธรรมบ้าง พราหมณ์หนุ่มตอบ
ไม่ได้ จึงถามว่า นี้ชื่อว่าอะไร พระเถระตอบว่า ชื่อพุทธมนต์ จึงขอเรียนพุทธมนต์
พระเถระตอบว่า เรียนได้เฉพาะผู้บวชเท่านั้น พราหมณ์หนุ่มต้องการเรียนพุทธมนต์
จึงได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ได้เล่าเรียนพระพุทธรวณะคือพระไตรปิฎก
ได้ปรากฏชื่อว่า พระพุทธโฆชะ

เมื่อพระพุทธโฆชะอยู่ที่วัดที่ตำบลพุทธคยานั้น ได้รจนาปกรณ์ชื่อว่า **อานาโถก**
ไว้ในวัด แล้วเริ่มรจนาคัมภีร์อรรถกถาชื่อว่า **อัญญาสาลินี** ซึ่งเป็นอรรถกถาพระคัมภีร์
ธรรมสังคณีปกรณ์ และ **คัมภีร์ปริศนารุกดา** คืออรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ
พระเวทมหาเถระได้เห็นอรรถกถาที่ท่านได้รจนาแล้ว จึงแนะนำท่านว่า ในชมพูทวีป
มีแต่บาลีพระไตรปิฎกเท่านั้น ไม่มีอรรถกถาของบาลีพระไตรปิฎกอยู่เลย แต่ใน

ลังกาทวีปมีอยู่ โดยพระเถระทั้งหลายมีพระสารีบุตร (ชื่อซ้ำกับพระอัครสาวก) เป็นต้น
 ได้รจนาไว้ และต่อมาพระมหินทเถระได้ตรวจสอบ แล้วรจนาไว้เป็นภาษาสิงหล ขอให้
 พระพุทธโฆษาะไปลังกาทวีปตรวจสอบคฤรรณกาเหล่านี้ แล้วแปลกลับมาเป็นภาษามคธ
 จะได้เป็นประโยชน์แก่อกุลแก่ชาวโลกทั้งปวง เมื่อพระเถระได้แนะนำอย่างนั้นแล้ว
 ท่านพระพุทธโฆษาะก็มีปีติโสมนัส กราบลาพระอุปัชฌายะและพระภิกษุสงฆ์แล้วเดินทางไป
 ลังกาทวีปทางเรือ ได้พบพระพุทธทศเถระกำลังสวนทางมา ณ ท่ามกลางมหาสมุทร
 ได้สนทนากันเกี่ยวกับเรื่องแปลพระคัมภีร์เป็นภาษามคธ แล้วได้เดินทางต่อไปจนถึง
 ท่าเรือในลังกา ระยะเวลาอยู่นั้นอยู่ในสมัยของกษัตริย์ลังกาทรงพระนามว่า **มหานาม**
 มีนามอื่นอีกว่า "สิรินิวาส" บ้าง "สิริกฤษะ" บ้าง "สิริกฤษ" บ้าง (พ.ศ. ๙๕๒-๙๖๔)

เมื่อพระพุทธโฆษาะไปถึงลังกา ได้ไปพบพระภิกษุสงฆ์ในมหาวิหาร กรุง
 อนุราธปุระ แล้วได้ไปยังสำนักของพระสังฆपालเถระ ซึ่งเป็นพระสังฆราชาอยู่ใน
 กรุงอนุราธปุระ ณ เรือนมหาปธานะ ได้ฟังอรรถกถาในภาษาสิงหลและเถรวาทะทั้งหมด
 แล้ว มั่นใจว่าเป็นพระพุทธานุบายของพระผู้มีพระภาคเจ้าจริง จึงได้ขออนุมัติต่อ
 พระสังฆ์ ขอโอกาสรจนาอรรถกถาพระไตรปิฎกเป็นภาษามคธ เพื่อจะทดสอบความรู้
 ความสามารถของพระพุทธโฆษาะ คณะสงฆ์ลังกาซึ่งมีพระสังฆपालเถระเป็นประธาน
 ได้มอบพระคณา ๒ พระคณาให้ท่านรจนาก่อนที่จะรับอนุญาตให้ตรวจดูพระคัมภีร์ทั้งหมด
 ท่านจึงรจนาปกรณ์ชื่อวิสุทธิมรรคขึ้น รจนาได้ดีมาก จนพระสังฆ์ลังกายอมรับความ
 เชี่ยวชาญของท่าน ตามประวัติได้เล่าว่า เพื่อจะประกาศความเชี่ยวชาญของพระพุทธ-
 โฆษาะนั้นให้ปรากฏ เทพยดาได้บันดาลให้คัมภีร์ที่รจนาขึ้นหายไป ท่านพระพุทธโฆษาะ
 ก็ได้รจนาขึ้นใหม่อีก เทพยดาก็บันดาลให้หายไปอีก ท่านก็รจนาขึ้นอีกถึง ๓ ครั้ง
 ครั้นแล้วเทพยดาก็ถวายคัมภีร์ที่รจนาทั้ง ๒ คัมภีร์คืนท่าน เวลานั้นจึงได้มีคัมภีร์

(๓๐)

วิสุทธิมรรคเป็น ๓ คัมภีร์ พระพุทธโฆสะก็ได้้นำคัมภีร์ทั้งสามฉบับนั้นถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ได้อ่านทั้งสามคัมภีร์ สอบทานกันแล้ว มิได้มีความแตกต่างกันทั้งโดย พระคัมภีร์ หรือโดยอักขระ หรือโดยบท หรือโดยพยัญชนะ หรือโดยอรรถ หรือโดย เบื้องต้นเบื้องปลาย หรือโดยเถรวาทะ หรือโดยพระบาลีทั้งหลาย สักแห่งหนึ่งเลย ทั้ง ๓ ฉบับเหมือนกัน เป็นการแสดงความสามารถอย่างยอดเยี่ยมของท่าน เทพยดา ทั้งหลายได้สาธุการ พระสงฆ์ประมาณพันรูปประชุมกันในมหาวิหาร ได้เห็นความ มหัศจรรย์ พวกเขายินดีชื่นชมโสมนัสสาธุการประกาศว่า ท่านองค์นี้เป็นพระเมตไตรย- โปธิสัตว์แน่นอน และได้อนุมติให้ท่านแปลคัมภีร์จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธได้

ในครั้งนั้น พระเจ้ามทานาม กษัตริย์แห่งลังกา ได้ทรงสดับเกียรติคุณ ของท่าน ได้เสด็จจากพระนครไปยังมหาวิหาร ทรงนมัสการพระสงฆ์ แล้วนมัสการ พระพุทธโฆสะ นิมนต์ให้อยู่ในปราสาทแห่งหนึ่งชื่อปธานมระ ด้านทิศทักษิณของมหาวิหาร ได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหลเป็นอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษามคธ

อรรถกถาในภาษาสิงหลแต่โบราณนั้น มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. มหาอรรถกถา
๒. ปัจฉิมอรรถกถา
๓. กุรุนทีอรรถกถา

อรรถกถาที่ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนา พระมหินทเถระนำมาจากชมพูทวีป แล้วรจนาวัดด้วยภาษาสิงหล ชื่อว่า มหาอรรถกถา

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลายประชุมกันรจนานี้ในเรือนแพ ซึ่งในภาษาสิงหล เรียกว่า ปัจฉิม ชื่อว่า ปัจฉิมอรรถกถา

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลาย ประชุมกันรจนา ในกรุงที่เวฬุวิหาร ชื่อว่า
กรุงที่อรรถกถา

วาทะที่พระอาจารย์ทั้งหลายในกาลก่อน มีพระอาจารย์ชั้นพระเถระ
 เป็นต้น ได้รจนาไว้โดยถือเอานัยแห่งพระบาลี ชื่อว่า **เถรวาทะ**

คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหล ที่พระพุทธโฆสะได้แปลมาเป็นอรรถกถาพระ-
 ไตรปิฎกภาษามคธ มีมากกว่าครึ่งหนึ่งของคัมภีร์อรรถกถาทั้งหมด มีรายนามพระคัมภีร์
 ดังนี้

๑. สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก
๒. กังขาวิตรณี หรือมาติกัฎฐกถา อรรถกถาพระปาติโมกข์
๓. สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่มนิกาย
๔. ปปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย
๕. สวรรตถูปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย
๖. มโนรตปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
๗. ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะและสุตตนีบาต
๘. ธัมมปัทฏฐกถา อรรถกถาธรรมบท
๙. ชาตกัฎฐกถา อรรถกถาชาดก
๑๐. อัญญาสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์
๑๑. สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์
๑๒. ปปัญจปกรณ์กัฎฐกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี เป็นอรรถกถาพระอภิธรรม
 ทั้ง ๕ คัมภีร์ คือธาคูกถา กถาวัตถุ บุคคลบัญญัติ ยมก และปฏิฐาน

(๓๒)

๑๓. วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเศษว่าด้วยเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา

๑๔. ญาโณทัย แต่งก่อนที่อื่นเคย ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

๑๕. ปริตักกฐกถา อรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

พระคัมภีร์เหล่านี้ ได้เป็นประโยชน์แก่อุปลักษณ์แก่ชาวต่างประเทศเป็นอันมาก ท่านกล่าวว่าคุณใช้เวลาเพียงปีเดียวเท่านั้น ได้ทำงานสำเร็จ เกิดอศรรย์แผ่นดินไหว

ผลงานวรรณกรรมของพระพุทธโฆษาจารย์ นักศึกษาภาษาบาลีทั่วไปได้ยกย่อง และนับถือท่านเป็นบูรพาจารย์ผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งของโลก

เนื้อหาของพระคัมภีร์อัฐสาสนี

พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวไว้ในคำปรารภพระคัมภีร์อัฐสาสนีว่า เรื่อง กัมมัฏฐาน เรื่องจริต เรื่องอภิญา และเรื่องวิปัสสนา ที่ท่านได้แสดงไว้แล้วใน วิสุทธิมรรคทั้งหมด ท่านจะไม่นำมากล่าวอีก ทั้งนี้ แสดงว่า พระคัมภีร์อัฐสาสนีนี้ แต่งขึ้นภายหลังพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่ตามประวัติที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นปรากฏว่า พระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาพระคัมภีร์อัฐสาสนีไว้แล้วตามความรู้ที่ได้รับจากพระอรหันต์โดยตรง ก่อนที่จะเดินทางมายังลังกาทวีป จึงน่าจะเป็นไปได้ว่า เมื่อท่านเดินทางมาถึง ลังกาทวีป ท่านได้พบว่าพระคัมภีร์อัฐสาสนีฉบับภาษาสิงหลอยู่ จึงได้นำฉบับที่ท่านได้ รจนาไว้มาตรวจสอบอีกครั้ง แล้วจึงปรับปรุงให้เป็นที่เรียบร้อย นำมารวมเข้าเป็น ฉบับเดียวกัน แล้วถือเอาฉบับที่ทำใหม่นี้เป็นฉบับที่สมบูรณ์ สำหรับเนื้อหาพระคัมภีร์มี ดังนี้

๑. คำปรารภเบื้องต้นพระคัมภีร์ แต่งเป็นคาถา ๒๐ คาถา
๒. คำนิทาน คือกล่าวต้นเรื่องของพระคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๑ พระคัมภีร์ อานิสงส์การศึกษาพระอภิธรรม ความหมายของพระไตรปิฎก การนำพระศาสนาสืบต่อ ๆ กันมา การบำเพ็ญพระบารมีของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ครั้งเป็นพระสุเมธคาบสมมาจนถึงพระชาติปัจจุบัน
 ๓. พรรณนาบทมาติกาตามลำดับบท
 ๔. พรรณนาจิตตูปาทกัณฑ์
 ๕. พรรณนารูปกัณฑ์
 ๖. พรรณนานิกเชปกัณฑ์
 ๗. พรรณนาอรรถกถากัณฑ์

ได้เคยกล่าวความเป็นมาของแต่ละเรื่องในคำแนะนำชุดเดียวกันนี้ไว้แล้ว พระคัมภีร์อัฐรสาลินี้ ให้ความแจ่มแจ้งพิสดารในการทำความเข้าใจพระคัมภีร์ธรรมสังคณีปกรณ์อย่างแท้จริง

การสร้างเป็นฉบับบาลีอักษรไทยและภาษาไทย

พระคัมภีร์อัฐรสาลินีภาษาบาลีนี้ ได้มีการปริวรรตและพิมพ์ในประเทศไทยมาแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๖๓ เนื่องในพระราชวโรกาสบำเพ็ญพระราชกุศลถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชชนนีพันปีหลวงเป็นเวลานาน ๖๐ ปีเศษแล้วถึงเวลาปัจจุบันนี้ กระดาษหมดอายุผูกกรอบหมดแล้ว

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ นั้น ก่อนที่จะตั้งรูปเป็นมูลนิธิ ได้ดำเนินงานในนามของ สมาคมศูนย์คั่นคว่าทางพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่ ณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ในปี พุทธศักราช ๒๕๐๖ โดย นายมณีพันธ์ จารุกุล ได้ดำริเห็นความสำคัญของพระกัมภีร์ อัญฐุสาลินีที่ควรจะหยิบยกขึ้นมาศึกษาอย่างจริงจัง กว้างขวางและแพร่หลาย จึงได้ ดำเนินการแปลเป็นภาษาไทยขึ้น ได้มีผู้มีจิตศรัทธาร่วมบริจาคทรัพย์ โดยเสด็จพระกุศล ของสมเด็จพระสังฆราชญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ เป็นทุนพิมพ์พระกัมภีร์อัญฐุสาลินี ฉบับแปล เพื่อทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ในโอกาส พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๓ รอบ ด้วยความมุ่งหมายจะเทิดทูนเฉลิมพระ- เกียรติ ส่วนจำนวนเงินที่เหลือจากค่าพิมพ์ ได้ขอพระราชทานตั้งเป็นทุนนิธิ ชื่อทุนนิธิ "ภูมิพลโลกิขุ" เพื่อพิมพ์พระกัมภีร์พระพุทธศาสนาต่อ ๆ ไป ตามพระราชกระแสตอนหนึ่ง ที่ว่า "ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย" การพิมพ์พระกัมภีร์อัญฐุสาลินีแปลในวาระเริ่มแรกนี้ ได้มีผลใน ๑๐ ปีต่อมา กล่าวคือ ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตยกทุนนิธิ ภูมิพลโลกิขุขึ้น เป็นมูลนิธิภูมิพลโลกิขุเพื่อการคั่นคว่าทางพระพุทธศาสนา จึงนับได้ว่า พระกัมภีร์อัญฐุสาลินีนี้ เป็นปฐมปัจจัยที่ก่อเกิดมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

พระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนานอรรถกถาอัญฐุสาลินีขึ้นเป็นครั้งแรกที่พุทธคยา ก่อนมา ลังกาทวีป ด้วยท่านได้เห็นความสำคัญของพระกัมภีร์นี้ จะช่วยเป็นการบังเอิญหรือมีความ ตั้งใจก็ตาม ที่สมาคมศูนย์คั่นคว่าทางพระพุทธศาสนาได้หยิบยกเอางานแปลพระกัมภีร์ อัญฐุสาลินีเป็นงานเพื่อการคั่นคว่าพระธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นลำดับแรก ซึ่งนับว่า เป็นมงคลอย่างยิ่ง เมื่อได้มีการแปลพระกัมภีร์อัญฐุสาลินีจนจบพระกัมภีร์แล้ว และได้ ตั้งมูลนิธิภูมิพลโลกิขุแล้ว การดำเนินงานได้ทำต่อเนื่องตลอดมา โดยได้จัดการชำระ

สอบทานพระคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา อรรถโยชนา ภาษาบาลีอักษรขอม แล้วได้พิมพ์เป็นอักษรไทยขึ้น ได้แก่ พระคัมภีร์ธรรมสังคณีมูลฎีกา ธรรมสังคณีอนุฎีกา อรรถโยชนาอัฐรสาลีนี้ ต่อมาได้พิมพ์พระคัมภีร์ธรรมสังคณี อันเป็นคัมภีร์แรกในพระอภิธรรมปิฎก พระคัมภีร์อัฐรสาลีฉบับบาลีอักษรไทยอรรถกถาพระบาลีธรรมสังคณีปกรณ์ซึ่งมูลนิธิภูมิพลโลกิกขุได้ชำระสอบทานหาที่มา และได้จัดพิมพ์ขึ้นดังปรากฏอยู่

ต้นฉบับที่ทำนั้น ได้ชำระฉบับที่ได้ตีพิมพ์ไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ สอบทานกับฉบับอักษรขอมซึ่งได้ต้นฉบับมาจากวัดบวรนิเวศวิหาร โดยความอนุเคราะห์ของสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาส มีจำนวนพระคัมภีร์ ๑๙ ผูก มีจำนวนผูกและลาน ดังนี้

ผูก ๑	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๒	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๓	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๔	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๕	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๖	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๗	ต้นฉบับใบลานขาดหายไป	
ผูก ๘	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๙	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๐	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๑	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๒	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน

(๓๖)

ผูก ๑๓	มี ๒๖ ลาน	๕๒ หน้าลาน
ผูก ๑๔	มี ๑๒ ลาน	๒๔ หน้าลาน
ผูก ๑๕	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๖	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๗	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๘	มี ๒๓ ลาน	๔๖ หน้าลาน
ผูก ๑๙	มี ๑๙ ^๑ / _๒ ลาน	๓๘ หน้าลาน
รวม	<u>๔๑๖^๑/_๒ ลาน</u>	<u>๘๓๓ หน้าลาน</u>

ได้สอบทานฉบับโบราณนี้กับฉบับฉันทนุสรณ์แล้วตรวจชำระให้ถูกต้องสมบูรณ์ พิมพ์ออกเป็นเล่มในโอกาสนี้

ตามที่มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ได้ทำคำปฏิญญาไว้ในต้นกัมภีร์เล่มนี้ ข้อที่ ๑ ที่ว่า จะได้จัดทำพระกัมภีร์ภาษาบาลีล้วนตามฉบับดั้งเดิมให้เป็นหลักไว้เป็นลำดับแรก และในคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ว่าจะได้พิมพ์พระกัมภีร์ภาษาบาลีตามฉบับดั้งเดิม พร้อมด้วยคำแปลเป็นภาษาไทยลงไว้ในหน้าเดียวกัน โดยแยกเป็น ๒ คอลัมน์ เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษาค้นคว้าเหตุนี้ในการสร้างพระกัมภีร์ อัฐรสาลีนี้ อรรถกถาพระธรรมสังคณีจึงมีเป็น ๒ พากย์ คือ พากย์ ภาษาบาลี และ พากย์ ภาษาไทย อยู่คู่กัน โดยแบ่งเป็น ๔ ภาค คือ

ภาค ๑ เริ่มตั้งแต่กัณฑ์ธัมมกถา ถึง กามาวจรกุตสลปทภาษนียะ ผู้บริจาคค่าใช้จ่ายในการพิมพ์ คือ คุณสิริพร รัตนชื่น และคณะ

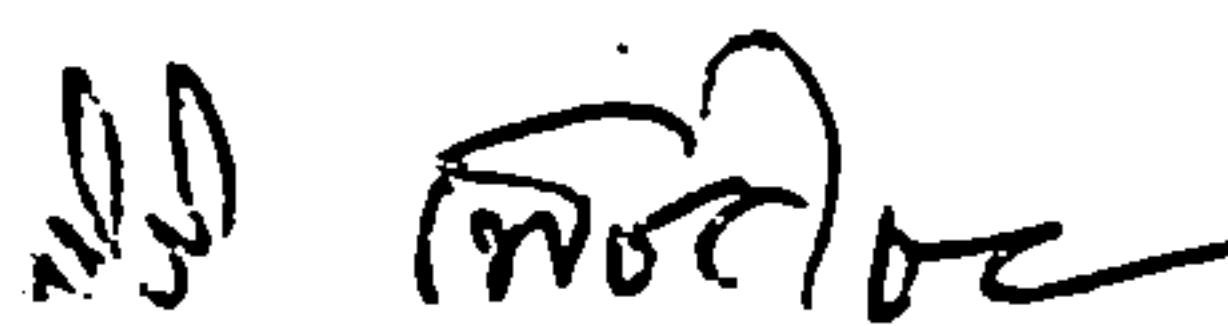
(๓๗)

ภาค ๒ เริ่มตั้งแต่ กามาวจรกุตสทวารกถา ถึง ปุณฺณกิริยวัตถาทิกถา
ผู้บริจาคค่าใช้จ่ายในการพิมพ์ คือ คุณเปล่งศักดิ์ ประกาศเกสัช

ภาค ๓ เริ่มตั้งแต่ รูปาวจรกุตสลวัฒนา ถึง จิตตูปปาทกัถหวัดฒนา ผู้
บริจาคค่าใช้จ่ายในการพิมพ์ คือ "ครอบครัวอารยพัฒน์"

ภาค ๔ เริ่มตั้งแต่ รูปกัถฐ์ ถึง นิคมกถา ผู้บริจาคค่าใช้จ่ายในการ
พิมพ์ คือ คุณจวง นิตติการณประสม

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อความถูกต้อง
แห่งพระสัทธรรม อันเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ให้ผู้ศึกษาและประพฤติปฏิบัติได้
สัมมาทิฏฐิ จงบันดาลให้สรรพสัตว์ทั้งปวงได้รู้ธรรม อันนำมาซึ่งความสุขด้วยการปฏิบัติ
อันบริสุทธิ์ บรรลุถึงความนิพพานสุขอันอุคม ขอพระสัทธรรมของสมเด็จพระผู้มีพระภาค-
เจ้าจงดำรงอยู่สิ้นกาลนาน ขอสรรพสัตว์จงมีการระในพระสัทธรรม ขอฝนจงตกต้อง
ตามฤดูกาล ขอพระราชางทรงพระเกษมสำราญปกครองพลสกนิกทรทวยราษฎร์ทั้งมวล
โดยธรรมทุกเมื่อเทอญ.

(นายสิริ เพ็ชรไชย)

หัวหน้าฝ่ายวิชาการ มูลนิธิภูมิพลโลกขุ

ผู้แนะนำ

๒๒ มกราคม ๒๕๓๑

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์

**ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของ มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ**

นายมนพันธ์ จารุกุล

**อุปนายกสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ
และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม
และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ**

เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน

นางอุษา จารุกุล

**นายกสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา
ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ กรรมการ
ผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ และรอง
ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ**

เป็นหัวหน้าฝ่ายธุรการ

นายสิริ เพ็ชรไชย

**กรรมการสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ และหัวหน้าฝ่าย
วิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษร
โบราณท้องถิ่น ฯ**

เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ

พระกัมภีร์อัฐรสาลีณี อรรถกถาธรรมสังคณี ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ.๙	ประธานกรรมการตรวจชำระ
๒. พันเอกพร้อม โพธิศิริ ป.ธ.๘	กรรมการตรวจชำระ
๓. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๔. นายบัว สนสร้อย ป.ธ.๙	กรรมการและเลขานุการ
๕. นางสุนันทา วุฒิมานานนท์ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๖. นางสาวเกษสุตา สุประดิษฐ์ ปก.ศ.สูง	ปริวรรตจากอักษรขอม
๗. นางสาวอินทิรา รุ่งเรืองศรี ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๘. นางสาวเยาวภา สีละบุตร ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๙. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๐. นายอารมณ์ สุขใจ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๑. นางปรางทิพย์ ขำทอง ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๒. พระมหาวรสันต์ ปิยวณฺโณ M.A.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๓. นายสมบุรณ์ ศรีกระทุม ป.ม.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๔. พระมหาประยงค์ ศรีเงินยวง ป.ธ.๘, พธ.บ.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๕. นายสรรเสริญ หิตะโกเมศร์ M.A.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๖. พระมหาบุญศักดิ์ รัตนวงศ์ ป.ธ.๖ (เขมร)	อ่านทานกับอักษรขอม

(๔๐)

๑๑. นายวิรัตน์ อุนนาทรวารังกูร ป.ธ.๙	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๘. นายสมชาย ภูมิ ป.ธ.๕	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๙. พระมหาบุญศักดิ์ รัตนวงศ์ ป.ธ.๑ (เขมร)	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๒๐. นายสมชาย ภามนตรี ศศ.บ.(รัฐศาสตร์)	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๒๑. นายจำลอง อันอินทร์ ป.ธ.๑	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๒๒. นายสวัสดิ์ ทองประสาน ป.ธ.๙	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๒๓. นายรุ่งโรจน์ สุขคำปา ป.ธ.๕	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๔. นายสมชาย ภามนตรี ศศ.บ.(รัฐศาสตร์)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๕. นายศิริ ชุ่มแจ่ม ป.ธ.๖	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๖. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๗. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง บ.ศ.๙	ตรวจทานสำนวนครั้งสุดท้าย
๒๘. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ.๖, พ.กศ.	ควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๒๙. นางสาวชลอ สว่างช่วง	จัดทำรูปเล่ม
และดำเนินการจัดพิมพ์
-

**พระคัมภีร์อรรถสาลินี
อรรถกถาธรรมสังคณี**

บาลี-ไทย

ภาค ๓

**ATTHASĀLINĪ NĀMA
DHAMMASAṄGANĪATTHAKATHĀ**

Pāli - Thai

Part III

ฉบับปฐมพิมพ์โลกกข

พุทธศักราช ๒๕๓๑

สารบาญ
พระคัมภีร์อัฐรสาสินี อรรถกถาธรรมสังคณี
(บาลี-ไทย)

ภาค ๓

เรื่อง	หน้า
พรรณนารูปาจรกุศล	๑
ปฐมฌานในจตุกนัย	๑
ว่าด้วยหุติยฌาน	๒๖
ว่าด้วยตติยฌาน	๓๖
ว่าด้วยจตุตถฌาน	๕๓
ว่าด้วยฌานปัญจกนัย	๖๖
ว่าด้วยปฏิบัติ ๔	๗๗
ว่าด้วยอารมณ์ ๔	๘๔
ว่าด้วยอารมณ์และปฏิบัติ เจือปนกัน	๘๖
อภิเษายตนกถา	๙๖
วิโมกชกถา	๑๐๕
พรหมวิหารกถา	๑๑๑

(๔๔)

อสุภกถา	๑๓๐
พรรณนาอรูปาวจรกุศล	๑๔๓
อากาสาณัญจายตนะ	๑๔๓
วิญญาณัญจายตนะ	๑๔๙
อากิญจัญญายตนะ	๑๖๑
เนวสัญญานาสัญญายตนะ	๑๖๔
อธิบายกุศลเป็นไปในภุมิ ๓	๑๘๓
อธิบายโลกุตรกุศล	๑๙๐
ปกิณกกถาแห่งโลกุตรกุศล	๒๓๖
ว่าด้วยมหานัย ๒๐ ในมรรคจิตดวงที่ ๑	๒๗๕
ว่าด้วยมรรคจิตดวงที่ ๒	๒๗๙
ว่าด้วยมรรคจิตดวงที่ ๓ และดวงที่ ๔	๒๘๓
ว่าด้วย ๑,๐๐๐ นัยแห่งมรรคจิตทั้ง ๔	๒๘๔
กถาแสดงธัมมทเทศวารในอกุศลบท	๓๐๘
ว่าด้วยอกุศลจิตดวงที่ ๑	๓๐๘
กถาแสดงนิตเทศวาร	๓๒๗
ว่าด้วยอกุศลจิตดวงที่ ๒	๓๓๘
ว่าด้วยอกุศลจิตดวงที่ ๓	๓๔๑
ว่าด้วยอกุศลจิตดวงที่ ๔	๓๔๒
ว่าด้วยอกุศลจิตดวงที่ ๕	๓๔๓

ว่าด้วยอกุศลจิตดวงที่ ๖ เป็นต้น	๓๔๓
ว่าด้วยอกุศลจิตดวงที่ ๗	๓๔๔
ว่าด้วยอกุศลจิตดวงที่ ๑๐	๓๔๑
ว่าด้วยอกุศลจิตดวงที่ ๑๑	๓๔๓
ว่าด้วยอกุศลจิตดวงที่ ๑๒	๓๔๘
พรรณนาคัพพาทบทุกุศลวิบากอเหตุกะ	๓๖๔
พรรณนามหาวิบากจิต ๘ ดวง	๓๗๗
กถาขยายความเรื่องวิบาก	๓๘๒
กถาว่าด้วยวิบากฝ่ายรูปาวจรและอรูปาวจร	๔๕๔
กถาว่าด้วยวิบากฝ่ายโลกุตระ	๔๕๖
กถาว่าด้วยอกุศลวิบาก	๔๖๖
พรรณนาคัพพาทกถอันเป็นกิริยา	๔๖๘
อธิบายมโนธาตุจิตอันเป็นกิริยา	๔๖๘
ว่าด้วยมโนวิญญาณธาตุจิตอันเป็นกิริยา	๔๗๑
อธิบายกิริยาจิตฝ่ายรูปาวจรและอรูปาวจร	๔๗๖

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ
ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมุลนิธิภูมิพลโลกิขุ

คำย่อ	วินยปิฎก	คำเต็ม
วิ. มหาวิภงค.	วินยปิฎก	มหาวิภงค
วิ. ภิกขุณี.	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภงค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาเวคค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลเวคค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธเวคค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาเวคค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฏิกเวคค
ม. มุ.	มชฺฌิมนิกาย	มุลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
ม. อ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ส. ส.	สยฺยตฺตนิกาย	สคาถเวคค
ส. นิ.	สยฺยตฺตนิกาย	นิตานเวคค
ส. ขนฺธ.	สยฺยตฺตนิกาย	ขนฺธวารเวคค
ส. สฬา.	สยฺยตฺตนิกาย	สฬายตฺนเวคค
ส. มหา.	สยฺยตฺตนิกาย	มหาวารเวคค
อง. เอกก.	องคฺตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
อง. ทุก.	องคฺตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต

คำย่อ

อง. ดิก.
 อง. จตุกก.
 อง. ปณจก.
 อง. ฉกก.
 อง. สตตก.
 อง. อฏจก.
 อง. นวก.
 อง. ทสก.
 อง. เอกาทสก.
 ขุ. ขุ.
 ขุ. ฐ.
 ขุ. อุ.
 ขุ. อิติ.
 ขุ. สุ.
 ขุ. วิ.
 ขุ. เปต.
 ขุ. เถร.
 ขุ. เถรี.
 ขุ. ชา.
 ขุ. มหา.
 ขุ. จุฬ.
 ขุ. ป.

คำเต็ม

องคฺตุตฺตริกฺกาย ดิกนิปาต
 องคฺตุตฺตริกฺกาย จตุกกนิปาต
 องคฺตุตฺตริกฺกาย ปณจกนิปาต
 องคฺตุตฺตริกฺกาย ฉกกนิปาต
 องคฺตุตฺตริกฺกาย สตตกนิปาต
 องคฺตุตฺตริกฺกาย อฏจกนิปาต
 องคฺตุตฺตริกฺกาย นวกนิปาต
 องคฺตุตฺตริกฺกาย ทสกนิปาต
 องคฺตุตฺตริกฺกาย เอกาทสกนิปาต
 ขุทฺทกนิฺกาย ขุทฺทกปาจ
 ขุทฺทกนิฺกาย ฐมฺมปทคฺคาถา
 ขุทฺทกนิฺกาย อุทาน
 ขุทฺทกนิฺกาย อิติวุตฺตก
 ขุทฺทกนิฺกาย สุตฺตนิปาต
 ขุทฺทกนิฺกาย วิมานวตฺถุ
 ขุทฺทกนิฺกาย เปตวตฺถุ
 ขุทฺทกนิฺกาย เถรคฺคาถา
 ขุทฺทกนิฺกาย เถรีคฺคาถา
 ขุทฺทกนิฺกาย ชาตก
 ขุทฺทกนิฺกาย มหานิทฺเทส
 ขุทฺทกนิฺกาย จุฬนิตฺเทส
 ขุทฺทกนิฺกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค

คำย่อ	คำเต็ม	
ขุ. อ.	ขุททกนิกาย	อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุททกนิกาย	พุทฺธวัส
ขุ. จริยา.	ขุททกนิกาย	จริยาปิฎก
อภิ. ส.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภิ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภิ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตฺตกถา
อภิ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคฺลปณฺณตฺติ
อภิ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุ
อภิ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภิ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจฺจาน

วิธีใช้ เช่น วิ.มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
สี.	สีหฬไปตถก	(ฉบับสิงหฬ)
ม.	มรุมไปตถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฐสงคีติไปตถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามณญไปตถก	(ฉบับมอญ)
โป.	โปราณไปตถก	(ฉบับไบลานเก่า)
อิ.	อิงคสิสไปตถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ย.)
ก.	กตถจิไปตถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET
as used in this p̄ali text
of
THE BHŪMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

a ᳵā ᳶi ᳷ī , u ᳹ū ᳺe ᳻o

CONSONANTS - 33

ก	ka	ข	kha	ฅ	ga	ฆ	gha	จ	ña
ฉ	ca	ฉ	cha	ช	ja	ฌ	jha	ฉ	ña
ฎ	ṭa	ฐ	ṭha	ฑ	ḍa	ฒ	ḍha	ณ	ṇa
ด	ta	ถ	tha	ด	da	ธ	dha	น	na
ป	pa	ฝ	pha	พ	ba	ภ	bha	ม	ma
ย	ya	ร	ra	ล	la	ว	va		
ส	sa	ห	ha	ฬ	ḷa	ฦ	ṃ		

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก	ka	ก	kā	กิ	ki	กิ	kī
คุ	ku	กู	kū	เก	ke	โก	ko

**พระคัมภีร์อัญชูลี
อรรถกถาธรรมสังคณี**

บาลี-ไทย

ภาค ๓

อัญสุสาสนี
อรรถกถาพระธรรมสังคณี

ภาค ๓

รูปาวจรกุสลาพัฒนา

พรรณนารูปาวจรกุศล

จตุกกนยปจิมชฺฌาน

ปจิมฉานในจตุกนัย

๑๖๐. อิทานิ รูปาวจรกุสลั
ทสุเสตุ "กตเม ธมมา กุสลา" ตีอาท
อารทุธ.

๑๖๐. บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงรูปา-
วจรกุศลจิต จึงทรงเริ่มคำว่า "กตเม
ธมมา กุสลา" (ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล
เป็นไฉน) ดังนี้ เป็นต้น.

ตตถ รูปูปตติยา มคค ภาเวตตี รูป
วจุจติ รูปภโว. อุปตติ นิพพตติ ชาติ
สญชาติ. มคโคติ อุปาย.

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า รูปูปตติยา มคค
ภาเวติ (พระโยคาวจรยอมเจริญมรรคเพื่อ
เข้าถึงรูปภพ) ดังนี้ มีความว่า รูปภพ
เรียกว่า รูป. ความบังเกิดคือชาติ ความ
บังเกิดขึ้นพร้อม ชื่อว่า อุปตติ (ความ
เข้าถึง). อุปาย (วิธีดำเนิน) ชื่อว่า มรรค.

คุณหญิง เลื่อน เทพหัสดิน ณ อยุธยา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วจนตฺโถ ปเนตฺถ ตํ อุปฺปตฺตํ มคฺคตฺติ
 กเวสฺสตี ชเนตี นิปฺผาเทสฺสตี มคฺโค. อิทํ
 วุตฺตํ โหตี "เยน มคฺเคน รูปภเว
 อุปฺปตฺตํ โหตี นิปฺพตฺตํ ชาตี สญฺชาตี, ตํ
 มคฺคํ ภาเวตี"ตี.

กี ปเนเตน นิยมโต รูปภเว อุปฺปตฺตํ
 โหตีตี ?

น โหตี. "สมาธิ ภิกฺขเว ภาเวถ,
 สมาหิตฺโต ยถาภูตํ ปชานาตี สญฺชานาตี
 ปลฺลสฺสตี"ตี^๑ เอวํ วุตฺเตน हि นิปฺเพธ-
 ภาติเยน รูปภวาติกฺกโมปิ โหตี,
 รูปฺอุปฺปตฺตํ ปน อิตฺโต อญฺโฆ มคฺโค นาม
 นตฺถ. เตน วุตฺตํ "รูปฺอุปฺปตฺตํ มคฺคํ
 ภาเวตี"ตี.

ก็ความหมายแห่งคำ ในคำว่า มรรคนี้ มีตั้ง
 ต่อไปนี้ สภาพที่ชื่อว่า มรรค เพราะอรรถ
 ว่าคนหา ไตแก่แสวงหาความเข้าถึงนั้น คือ
 ทำความเข้าถึงนั้นให้เกิด ให้สำเร็จ. มีคำ
 อธิบายว่า "ยอมเจริญมรรคที่เป็นเหตุ ให้มี
 ความเข้าถึง คือความบังเกิด ความเกิด
 ความเกิดพร้อม ในรูปภพ".

ถามว่า ก็ด้วยมรรคนี้ ย่อมมีความเข้าถึง
 รูปภพใดแน่นอนหรือ ?

ตอบว่า ห้ามมิได้. เพราะแม้การก้าวล่วง
 รูปภพก็ย่อมมีไต่ควยฉานอันเป็นฝ่าย แห่ง
 ความเปื้อนนาย สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ตรัสไว้อย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ
 จงเจริญสมาธิ, บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่นแล้วยอมรู
 ย่อมทราบ ย่อมเห็นตามความเป็นจริง", แต่
 ชื่อว่ามรรคอื่นจากมรรคนี้ เพื่อความเข้าถึง

^๑ ส. สฬา. ๑๘/๔๔ , ส. มหา.
 ๑๘/๕๒๐ , มิวินทปญฺหา. ๕๕.

อตฺถโต จายํ มกุโค นาม เจตนาปิ โหติ
เจตนาย สมฺปยุตฺตธมฺมาปิ ตทฺถมฺปิ.

รูปภย้อมไม่มี. เพราะเหตุนี้ จึงตรัสว่า
"ข้อมเจริณฺมรรค เพื่อเข้าถึงรูปภ" ดังนี้.
อนึ่ง เมื่อว่าโดยความหมาย ชื่อว่า มรรคนั้น
เป็นเจตนาที่มี เป็นธรรมที่ประกอบด้วย
เจตนาที่มี เป็นทั้งเจตนาทั้งธรรมที่ประกอบ
ด้วยเจตนาที่มี.

"นिरยญฺจาหิ สาริปุตฺต ปชานามิ, นiry-
คามินฺญจ มกุคนฺ"๑" หิ เอตฺถ เจตนา
มกุโค นาม.

ความจริง เจตนาชื่อว่า มรรค ได้ ในคำนี้ว่า
"ดูกรสาริปุตร เรา(ตถาคต)ข้อมรู้ทั่วถึง
นรก, และมรรค(เจตนา)ที่ให้สัตว์ไปนรก".
ธรรมที่ประกอบด้วยเจตนาชื่อว่ามรรค ได้
ในคำนี้ว่า

"สทฺธา หิริยํ กุสลญฺจ ทานํ
ธมฺมา เอเต สปุปรีसानุยาตา
เอตํ หิ มกุคํ ทิวียํ วทนฺติ
เอเตน หิ กจฺจติ เทวโลกนฺ"๒
เอตฺถ เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา มกุโค นาม.

"ธรรมเหล่านี้ คือ ศรัทธา ๑ หิริ ๑
ทานที่เป็นกุศล ๑ เป็นทางดำเนินของ
สัตบุรุษ สัตบุรุษทั้งหลายยอมกล่าวทาง
นี้แล ว่าเป็นทางไปสู่เทวโลก เพราะ
ว่า บุคคลยอมไปสู่เทวโลกได้ด้วย
ทางนี้".

๑ ม. ม. ๑๒/๑๔๘.

๒ อญ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๔๐.

อภิมุขสาธน์. บ-ท. ๓-๑

"อัย ภิกขเว มกุโค, อัย ปฏิปทา"ติ
สังขารูปปัตติสูตรที่สี่ เจตนาปิ เจตนา-
สมปยุตตธมมาปิ มกุโค นาม.

เจตนาที่ดี ธรรมที่ประกอบด้วยเจตนาที่ดี
ก็ชื่อว่า มรรค ได้ในพระสูตรทั้งหลาย มี
สังขารูปปัตติสูตรเป็นต้นว่า "ดูกรภิกษุหัง-
หลาย นี้เป็นมรรค, นี้เป็นปฏิปทา" ดังนี้.

อิมสมิ ปน จาเน "ฉานน"ติ วจนโต
เจตนาสมปยุตตา อธิปเปตา. ยสฺมา
ปน ฉานเจตนา ปฏิสนธิ อากหฺมตี,
ตสฺมา เจตนาปิ เจตนาสมปยุตตธมมาปิ
วฏฺฐนฺตีเยว.

แต่ในที่นี้ทรงประสงค์เอาธรรมที่ประกอบด้วย
เจตนาโดยพระบาลีว่า "ฉานน". แต่เพราะ
เจตนาที่ประกอบด้วยฉานก็ย่อมชักปฏิสนธิมา
ให้, ฉะนั้น เจตนาที่ดี ธรรมที่ประกอบด้วย
เจตนาที่ดี จึงถูกทั้งนั้น.

ภาเวตี ชเนตี อุปฺปาเทตี
วหฺเมตี. อัย ทาว อธิ ภาวนาย อตุโถ.
อณฺณตฺถ ปน อุปสฺสคฺควเสณ สมฺภาวนา
ปริภาวนา วิภาวนาตี เอว อณฺณถาปิ
อตุโถ โหตี.

บทว่า ภาเวตี ไต่เกษมให้เกิด คือ
ให้เกิดขึ้น ให้เจริญ. ความหมายแห่งภาวนา
ในที่นี้มีเพียงเท่านั้นก่อน. แต่ในที่อื่น ความ
หมายเป็นอย่างอื่น เพราะอำนาจอุปสรรค
อย่างนี้ คือ สมภาวนา (การยกย่อง)
ปริภาวนา (การอบรม) วิภาวนา (การ
ชี้แจง).

ตตฺถ "อิธฺหาโย มม สāvกา อธิสีเล
สมฺภาเวนฺตี 'สีลวา สมโณ โคตโม
อุทายี สāvกทั้งหลายของเราในคำสนานนี้

บรรดาศัพท์ทั้ง ๓ นั้น ข้อความนี้ว่า "ดูกร
สมภาวเนติ 'สีลวา สมโณ โคตโม อุทายี

๑ ม. อ. ๑๔/๒๑๗-๒๑๘.

ปรเมน สীগุขุณฺเณ สมนฺนาคโต^๑ อัย ย่อมยกย่องเราในอธิศีลว่า 'พระสมณโคตม
สมุททาวนา นาม, โอกบฺปนาติ อตุโณ. มีศีล คือประกอบพร้อมด้วยศีลชั้นธอย่างยอดเยี่ยม" ดังนี้ ชื่อว่าสัมภาวนา (การยกย่อง),
ไตแก การน้อมใจเชื่อ.

"สีกปริภาวิทอ สมาริ มหปฺผลโ ทติ ขอความนี้ว่า "สมาธิอันคืออบรมแล้ว ย่อม
มหานิสฺโส, สมาริปริภาวิทา ปญฺญา มีผลมาก มีอานิสงส์มาก, ปัญญาอันสมาธิ
มหปฺผลา โทติ มหานิสฺสา, ปญฺญา- อบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก,
ปริภาวิทอ จิตฺตํ สุมฺมเทว อาสเวหิ จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ
วิมุจฺจตี^๒ อัย. ปริภาวนา นาม, ทั้งหลาย โดยชอบ" ดังนี้ ชื่อว่า ปริภาวนา
วาสนาติ อตุโณ. (การอบรม), ไตแกวาสนา (บม).

"อิงฺฆ รูปํ วิภาเวหิ, เวทนํ, สณฺณํ, ขอความนี้ว่า "เชิญทานชี้แจง รูป, เวทนา,
สังขาร, วิญญาณํ วิภาเวหิ" ติ อัย สันญา, สังขาร, วิญญาณ" ดังนี้ ชื่อว่า
วิภาวนา นาม, อนุตฺรธาปนาติ^๓ อตุโณ. วิภาวนา (การชี้แจง), ไตแกการแจกแจง
เป็นขอ.

"ปุน จปรํ อุกฺทายิ อุกฺขาทา มยา ส่วนปฏิปทานี้ว่า "ดูกรอุทายี ก็ข้ออื่นยังมีอยู่
สาวกานํ ปฏิปทา, ยถาปฏิปฺนุนา เม อิก เราไคกล่าวสอนปฏิปทาแก่สาวกทั้ง-

^๑ ม. ม. ๑๓/๓๒๒.

^๒ ที. มหา. ๑๐/๑๔๓.

^๓ ฉ. อนุตฺรธาปนาติ.

สาวกา จตุตทาโร สติปัญญาเน หลาย, โดยประการที่สาวกทั้งหลายของ
 ภาเวตตี^๑ อัย ปน อุปุปาหน- เราปฏิบัติตามแล้ว ย่อมชื่อว่าเจริญสติ-
 วุทฒนญฺเจเน ภาวนา นาม. อิมสุมิมปิ ปัญฐาน ๔" ดังนี้ ชื่อว่า ภาวนา เพราะ
 จาเน อยเมว อธิปุเปตา. เตเน วุตตํ อรรถว่า เป็นเครื่องทำให้เกิดขึ้นและให้
 "ภาเวตตี ชเนติ อุปุปาเทติ วุทฺฒเตตี"ติ. เจริญ. แม้ในที่นี้ก็ทรงประสงค์เอาเฉพาะ
 ปฏิปทาที่สำเร็จด้วยภาวนานี้เท่านั้น. เพราะ
 เหตุนี้ จึงตรัสว่า บทว่า "ภาเวติ ซึ่ง
 หมายความว่า ย่อมให้เกิด คือให้บังเกิดขึ้น
 ให้เจริญ".

กสฺมา ปเนตฺถ ยถา กามาวจร-
 กุสลนิตฺเตเส ฐมฺมปุพฺพญฺคมา เทสนา
 กตา, ตถา อกฺตฺวา ปุคฺคลปุพฺพญฺคมา
 กตาตี ?

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในนิตเทศ
 รูปาวจรกุศลจิตนี้ ไม่ได้ทรงแสดงไว้เหมือน
 อย่างที่ทรงแสดงไว้ในนิตเทศกามาวจรกุศล-
 จิต ทรงเทศนายกธรรมขึ้นเป็นประธาน,
 (ในรูปาวจรกุศลจิตนิตเทศ) ทรงยกบุคคลขึ้น
 เป็นประธาน ?

ปฏิบัติหยา ส่าเชตพฺพโต. อิทฺถึ จตุสุ ตอบว่า เพราะจะพึงชำระให้หมดจดได้
 ปฏิปทาสุ อญฺจตราย ส่าเชตพฺพํ, น ด้วยปฏิบัติ. ความจริงรูปาวจรกุศลจิตนี้
 กามาวจรํ วิวินา ปฏิปทาเย อุปุชฺชตี, อันพระโยคาวจรพึงชำระให้หมดจดได้ด้วย

^๑ ม. ม. ๑๓/๓๒๔.

ปฏิบัติ จ นามะสา ปฏิปนุณเภา สติ
โหตีติ เอตมตถุ์ ทสเสตุ์ ปุคฺคฺลปฺพพฺงคฺม
เทศน์ กโรนุโต "รูปฺปตฺตฺติยา มคฺคํ
ภาเวตี"ติ อาห.

ปฏิบัติ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง, เว้นจาก
ปฏิบัติเสียจะเกิดขึ้น เหมือนกามาวจรจิต
หาได้ไม่, ก็ชื่อว่าปฏิปทานี้ ย่อมมี ในเมื่อ
ยังมีผู้ปฏิบัติอยู่ ดังนั้น เพื่อจะแสดงเนื้อ-
ความดังกล่าวมานี้ เมื่อจะทรงแสดงยก
บุคคลขึ้นเป็นประธาน จึงตรัสว่า "พระ-
โยคาวจรยอมเจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ"
ดังนี้.

วิวิจฺเจว กามะหิตี กามะหิตี
วิวิจฺจิตฺวา วินา หุตฺวา อปฺกฺกมิตฺวา^๑ โย
ปนายเมตฺถ เอวกาโร, โส นียมตฺถโตติ
เวทิตฺพฺโพ.

ชื่อว่า วิวิจฺเจว กามะหิตี ความว่า
สังัดคือเว้น หลีกไปจากกามทั้งหลาย. เอว
อักษรในคำว่า วิวิจฺเจว กามะหิตี นี้, ฟัง
ทราบว่ามี ความหมายว่าแน่นอน.

ยสฺมา จ นียมตฺถโต, ตสฺมา ตสฺมี
ปฺจฺมชฺฌานํ อุปสฺมฺปชฺช วิหฺรณสฺมเย
อวิชฺชมานานมฺปิ กามานํ ตสฺส
ปฺจฺมชฺฌานสฺส ปฏิปฺกฺขภาวํ กาม-
ปริจฺจาเคเนว จสฺส อธิคฺมํ ทีเปติ.

ก็เพราะเหตุที่ เอว อักษรมีความหมายว่า
แน่นอน, ฉะนั้น จึงแสดงถึงว่ากามทั้งหลาย
แม้จะไม่มีอยู่ในเวลาเข้าปฐมฌานอยู่นั้น แต่
ก็ยังเป็นข้าศึกต่อปฐมฌานนั้นได้ และแสดง
ถึงการบรรลุปฐมฌานนั้น ด้วยการสล่กาม
ไต่ขาดนั้นเอง.

^๑ ก. อกฺกมิตฺวา.

กถิ ?

"วิวิจฺเจว กาเมหิ"ติ เอวณฺหิ นียเม
กรียมาเน อิทํ ปณฺณายติ, นุณฺเิมสฺส
ณฺณสฺส กามา ปฏิปกฺขญฺทา, เยสุ
สฺส อิทํ นปฺปวตฺตติ อุนฺธกาเร สฺส
ปทีโปภาโส วีย, เตสํ ปริจฺจาเคนเว
จ ตสฺส อธิคโม โหติ โอริมตีรํ
ปริจฺจาเคน ปาริมตีรํสฺสเว. ตสฺมา นียมํ
กโรตีติ.

ตตฺถ ลียา "กสฺมา ปเนส
ปฺพุพฺพเทเยว วุตฺโต, น อุตฺตรปเท, กิ
อกุสฺเลหิ ธมฺเมหิ อวิวิจฺจาปิ ณาณํ
อุปสมฺบฺชช วิหเรยฺยา"ติ.

น โข ปเนตํ เอวํ ทญฺจพฺพํ. ตนิสฺสรณฺโต
หิ ปฺพุพฺพเท เอส วุตฺโต. กามธาตุ-
สมตฺติกุมนฺโต หิ กามราคปฏิปกฺขโต จ
อิทํ ณาณํ กามานเมว นิสฺสรณํ. ยถาห

ถามว่า อย่างไร ?

แกว่า ก็เมื่อกำหนดแนนอนลงไปอย่างนี้ว่า
"เพราะสังัดจากกามทั้งหลาย" ฌานนี้จึง
ปรากฏ, แต่กามทั้งหลายก็เป็นข้าศึกต่อฌาน
นี้แน่, ซึ่งเมื่อกามยังมีอยู่ ฌานนี้ยอมเป็นไป
ไม่ได้ เปรียบเหมือนเมื่อยังมีความมืด
แสงสว่างของดวงประทีปก็ไม่มีฉะนั้น, และ
เพราะสละกามเหล่านั้นได้นั้นเอง การบรรลุ
ปฐมฌานนี้จึงมีได้ เปรียบเหมือน เพราะละ
ผ้านี้เสีย จึงไปถึงผ้านั้นได้ฉะนั้น. เพราะ-
ฉะนั้น เอว อักขรจึงมีความว่าแนนอน.

ในปฐมฌานนั้น ฟังมีคำท้วงว่า "ก็
เพราะเหตุไร เอว อักขรนี้ จึงตรัสไว้
เฉพาะในบทต้นเท่านั้น, ไม่ตรัสไว้ในบท
หลัง, พระโยคาวจรแม้ไม่สังัดจากอกุศล-
ธรรมทั้งหลาย ฟังเข้าฌานอยู่ใดหรือ".

ตอบว่า ก็ข้อนี้ ไม่ฟังเห็นอย่างนั้นเลย..
ความจริง เอว อักขรนี้ตรัสไว้ในบทต้นโดย
ที่สลัดกามนั้นออกไป. ด้วยว่าฌานนี้เป็น
เครื่องสลัดกามทั้งหลายนั้นแลออกไปเพราะ

"กามานเมตํ นิสฺสรณํ ยทิตฺถํ เนกขมฺมณฺ"ติ^๑.
 อุตฺตรปเทปิ ปน ยถา "อิเธว ภิกฺขเว
 สมฺโณ. อิทํ ทฺติโย สมฺโณ"ติ^๒ เอตฺถ
 เอวกาโร อาเนตฺวา วุจฺจติ, เอวํ
 วตฺตพฺโพ.

เป็นเหตุกล่าวดวงกามธาตุ และเพราะเป็น
 ข้าศึกต่อกามราคะ. เหมือนอย่างที่เราได้
 ว่า "ที่ชื่อว่า เนกขัมมะ ก็คือการสลัดออก
 จากกามทั้งหลาย". อนึ่ง แม่ในบทหลังก็
 ควรตรัส เอว อักษรไว้ เหมือนอย่าง เอว
 อักษรที่ทรงนำมาตรัสไว้ ในพระคำรัสที่ว่า
 "ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะที่หนึ่งมีในพระ-
 ธรรมวินัยนี้เท่านั้น. สมณะที่สองมีใน
 พระธรรมวินัยนี้เท่านั้น" ฉะนั้น.

น หิ สกฺกา อิตฺโต อญฺเณหิปี นีวรณ-
 สงฺขาเตหิ อกฺุสเลหิ ธมฺเมหิ อวิวิจฺจ
 ฌานํ อุปสมฺบฺชฺช วิหริตุํ. ตสฺมา วิวิจฺเจว
 กาเมหิ, วิวิจฺเจว อกฺุสเลหิ ธมฺเมหิตฺติ
 เอวํ ปททฺวเยปิ เอสํ ทฺฏฺฐพฺโพ.

เพราะใครๆ ไม่สังกัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย
 กล่าวคือ นีวรณธรรมแม่เหล่านอกจากกาม
 นี้แล้ว ก็ไม่สามารถจะเข้าฌานได้. ฉะนั้น
 พึงใช้ เอว อักษรนี้แม่ในบททั้ง ๒ อย่างนี้ว่า
 วิวิจฺเจว กาเมหิ, วิวิจฺเจว อกฺุสเลหิ
 ธมฺเมหิ ดังนี้.

ปททฺวเยปิ จ ภิกฺขวาปี "วิวิจฺจา"ติ
 อิมินา สาธารณวจเนน ตทฺงฺควิเวกาทโย,
 กายวิเวกาทโย จ สพฺเพปิ วิเวกา

ก็ด้วยพระคำรัสที่ทั่วไปว่า "วิวิจฺจ" นี้ วิเวก
 ทั้งหลาย มีตทั้งควิเวกเป็นต้น และมีกาย-
 วิเวกเป็นต้นแม่ทั้งหมด ย่อมรวมเข้าในบท

^๑ พ. อิติ. ๒๔/๒๗๗ , ที. ปา. ๑๑/๒๔๒.

^๒ ม. ม. ๑๒/๑๒๘, อัง. จตุกก. ๒๑/๓๒๓.

สงคหิ คจฺจนฺตึ, ตถาปิ กายวิเวโก ทั้ง ๒ นั้นโดยแท้, ถึงอย่างนั้นในที่นี้พึงเห็น
จิตตวิเวโก วิกขมฺภนวิเวโกติ ตโย เฉพาะวิเวก ๓ ประการเท่านั้น คือ กาย-
เอว อีธ ทฏฺฐพฺพา. วิเวก ๑ จิตวิเวก ๑ วิกขมฺภนวิเวก ๑.

"กาเมหิ"^๑ติ อิมินา ปน ปเทน เย
จ นิทุเทเส "กตเม วตฺตูกามา มนาปิกา
รฺูปา"^๑ติอาทีนา^๑ นเยน วตฺตูกามา
วุตฺตา, เย จ ตตฺถเอว วิภังฺเก จ
"ฉนฺโท กาโม, ราโค กาโม,
ฉนฺทราโค กาโม, สงฺกปฺโป กาโม,
ราโค กาโม, สงฺกปฺปราโค กาโม,
อิมเ วุจฺจนฺตึ กามา"^๒ติ^๒ เอวํ กิลล-
กามา วุตฺตา, เต สพฺเพปิ สงฺคหิตา
อิธเว"^๓ ทฏฺฐพฺพา.

เอวณฺหิ สติ วิวิจฺเจว กาเมหิติ วตฺตु-
กาเมหิปิ วิวิจฺเจวาติ อตฺถโถ ยุชฺชติ.
เตน กายวิเวโก วุตฺโต โหติ.

แต่ด้วยบทว่า "กาเมหิ" นี้ วัตถุประสงค์
ทั้งหลายที่ตรัสไว้ในนิตฺเตศ โดยนัยเป็นอาทิว่า
"วัตถุประสงค์เป็นใจคือรูปที่น่าชอบใจ" ดังนี้,
และกิลลคามทั้งหลาย ที่ตรัสไว้ในนิตฺเตศนั้น
และในวิภังค์แห่งนิตฺเตศนั้นว่า "กามคือ
ฉันทะ, กามคือราคะ, กามคือฉันทราคะ,
กามคือสังกัปปะ, กามคือราคะ, กามคือ
สังกัปปราคะ, เหล่านี้เรียกว่า กาม",
กามแม่มุขชนิดพึงเห็นว่า รวมเข้าไว้แล้ว
ในที่นี้ทั้งนั้น.

ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ขอว่า สังคแล้วจากกาม
ทั้งหลาย จะมีความหมายว่า สังคแล้วแม่
จากวัตถุประสงค์ทั้งหลายด้วย ก็ถูก. ด้วยคำว่า
วิวิจฺเจว กาเมหิ นั้น ย่อมเป็นอันตรัสถึง
กายวิเวก.

^๑ ขุ. มหา. ๒๔/๑. ^๒ อภี. วิ. ๓๔/๓๔๖.

^๓ ฉ. สงฺคหิตาอิจฺเจว.

วิวิจฺจ อุกุสฺสเลหิ ฌมฺเมหิที กิเลส-
กาเมหิ, สพฺพากุสฺสเลหิ วา วิวิจฺเจวาตี
อตุโถ ยุชฺชติ. เตน จิตฺตวิเวโก วุตฺโต
โหติ.

ปุริเมน เจตฺถ วตฺตูกาเมหิ วิเวก-
วจนฺโตเยว กามสุขปริจฺจาโก, ทฺติเยน
กิเลสกาเมหิ วิเวกวจนฺโต เนกขมฺม-
สุขปริคฺคโห วิภาวิตฺโต โหติ.

เอวํ วตฺตูกามกิเลสคามวิเวกวจนฺโตเยว
จ เอเตสํ ปจฺจเมน สงฺกิเลสวตฺตูปฺปหานํ,
ทฺติเยน สงฺกิเลสูปฺปหานํ. ปจฺจเมน
โลลภาวสุส เหตุปริจฺจาโก, ทฺติเยน
พาลภาวสุส เหตุปริจฺจาโก. ปจฺจเมน จ
ปโยคสุทฺธิ, ทฺติเยน จิตฺตอาสยโปสนํ^๑

ชื่อว่าสังข์แล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย
จะมีความหมายว่า สังข์แล้วจากกิเลสกา
มทั้งหลาย, หรือจากอกุศลธรรมทั้งปวงก็ถูก.
ด้วยคำว่า วิวิจฺจ อุกุสฺสเลหิ ฌมฺเมหิ นั้น
ยอมเป็นอันตรัสถึงจิตวิเวก.

ก็บรรดาคำทั้ง ๒ นี้ ด้วยคำแรก (วิวิจฺเจว
กาเมหิ) ยอมเป็นอันตรัสชี้แจงถึงการละ
ความสุขในกาม เพราะตรัสถึงความสังข์
จากวัตถุกามทั้งหลายนั่นเอง, ด้วยคำที่ ๒
(วิวิจฺจ อุกุสฺสเลหิ ฌมฺเมหิ) ยอมเป็นอัน
ตรัสชี้แจงถึงการยี่ดื้อความสุขในเนกขัมมะ
เพราะตรัสถึงความสังข์ จากกิเลสกา
มทั้งหลาย.

ก็เพราะตรัสถึงความสังข์จากวัตถุกาม และ
กิเลสกามตั้งพรรณนามาฉะนี้ จึงพึงทราบ
ความหมายแม้ตั้งนี้ คือบรรดาคำทั้ง ๒ นั้น
ด้วยคำแรก ยอมเป็นอันตรัสชี้แจงถึงการละ
วัตถุแห่งสังข์กิเลส, ด้วยคำที่ ๒ ยอมเป็น
อันตรัสชี้แจงถึงการละสังข์กิเลส. ด้วย

^๑ ฉ. อาสยโปสนํ.

วิภาวิต্তิ โหตีตีปิ ฌาตพพ.

คำแรกยอมเป็นอันตรัสชี้แจงถึงการสละเหตุแห่งความเป็นคนโลเล, ด้วยคำที่ ๒ ยอมเป็นอันตรัสชี้แจงถึงการสละเหตุแห่งความเป็นคนพาล. ด้วยคำแรก ยอมเป็นอันตรัสชี้แจงถึงความบริสุทธิ์แห่งปโยคสมบัติ (เช่น การแสดงธรรม โดยมีใตหวังสิ่งตอบแทน), ด้วยคำที่ ๒ ยอมเป็นอันตรัสชี้แจงถึงการอบรมกล่อมเกล่าอัครยาภัย ดังนี้.

เอส ทาว นโย "กาเมหิ"ติ เอตุถ
วตุตกา เมสุ วตุตคามปกุเช.

บรรดากามที่ตรัสไว้ในคำว่า "กาเมหิ" นี้ ในฝ่ายวัตถุกาม มีนัยเพียงเท่านั้นก่อน.

กิเลสกามปกุเช ปน "จนฺโท"ติ จ
"ราโค"ติ จ เอวมาที่หิ อเนกเกโท
กามจฺจนฺโทเยว "กาโม"ติ อธิปฺเปโต.

ส่วนในฝ่ายกิเลสกาม เฉพาะกามฉันทะ แยกประเภทออกเป็นอเนกประการ เช่น "ฉันทะ" บาง "ราคะ" บาง แต่ทานก็ประสงค์เออว่า "กาม".

โส จ อกุสลปริยาปนฺโนปิ สมานो "ตตฺถ
กตเม กามา, จนฺโท กาโม"ติอาทีนา
นเขน วิภงฺเก^๑ ฌานจฺคปฺปฏิปกฺขโต^๒ วิสุ

ก็กามฉันทะนั้น แม้นับเนื่องอยู่ในอกุศลธรรม แต่เพราะเป็นขาคีตอองค์ฌาน จึงตรัสแยกไว้เป็นแผนกหนึ่งในวิภังค์ โดยนัยมีอาทิว่า

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๓๔๖.

^๒ ฉ. ฌานปฏิปกฺขโต.

วตุโต.

"ในบรรดากามเหล่านั้น, กามฉันทะเป็น
โฉน":

กิเลสกามตฺตา วา ปุริมปเท วตุโต,
อกุสลปรียาปนฺนตฺตา ทฺตฺติยปเท วตุโต.
อเนกเกทโต จสฺส "กามโต"ติ อวตฺวา
"กาเมหิ"ติ วตุตฺ.

อีกนัยหนึ่ง กาม ตรีสไว้ใบบทต้น เพราะ
เป็นกิเลสกาม, ตรีสไว้ใบบทที่ ๒ เพราะ
นับเนื่องในอกุศลธรรม. ก็เพราะกามนั้น
แยกประเภทเป็นอเนกประการ จึงไม่ตรีส
ว่า "กามโต" (จากกาม) แต่ตรีสว่า
"กาเมหิ" (จากกามทั้งหลาย).

อญฺเณสฺมปิ จ ฌมฺมานํ อกุสลภาเว
วิชฺชมาเน "ตตฺถ กตเม อกุสลา ฌมฺมา,
กามจฺจนฺโท"ติอาทีนา นเยน วิภงฺเก
อุปริชฺฌานจฺกปจฺจนีกปฏิปกฺขภาวทสฺสนโต
นึวรณาเนว วตุตานิ.

อนึ่ง แม้จะมีธรรมเหล่าอื่นซึ่งจัดเป็นอกุศล-
ธรรม แต่ตรีสเฉพาะนึวรณธรรมเท่านั้นโดย
ตรงแสดงว่านึวรณเป็นข้าศึก ชัดขวางองค์-
ฌานเบื้องสูงไว้ในวิภังค์ โดยนัยมีอาทิว่า
"ในมาตีกานัน ธรรมที่เป็นอกุศลเป็นโฉน,
คือ กามฉันทะ".

นึวรณานิ หิ ฌานจฺกปจฺจนีกานิ, เตสํ
ฌานจฺกานเมว^๑ ปฏิปกฺขานิ, วิทฺธสฺสานิ
วิฆาตกานีติ วตุตํ โหติ.

ความจริง นึวรณธรรมทั้งหลายเป็นข้าศึกค่อ
องค์ฌาน, คือเป็นปฏิปักษ์, เป็นตัวก้าจัด
เป็นตัวขจัดองค์ฌานเหล่านั้น.

^๑ ฉ. เตสํ ฌานจฺกานเนว ฯ เปฯ วิฆาตกานีติ.

ตถา หิ "สมาธิ กามจฺจนฺตสฺส ปฏฺิปกฺโข,
ปีติ พฺยาปาตสฺส, วิตกฺโก ถีนมิทฺตสฺส,
สุขํ อุตฺตจฺจกุกฺกจฺจสฺส, วิจาโร
วิจิกิจฺจายา"ติ เปฏฺเฏ วุตฺตํ.

จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์เปฏฺเฏโก-
ปเทสะว่า "สมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทะ,
ปีติเป็นปฏิปักษ์ต่อพยาบาท, วิตกเป็นปฏิปักษ์
ต่อถีนมิทตะ, สุขเป็นปฏิปักษ์ต่ออุทฺตจจะ
กุกฺกจจะ, วิจารเป็นปฏิปักษ์ต่อวิจิกิจจา".

เอว เมตฺถ "วิวิจฺเจว กาเมหิ"ติ
อิมินา กามจฺจนฺตสฺส วิกฺขมฺภนวิเวโก
วุตฺโต โหติ. "วิวิจฺจ อกฺุสเลหิ
ธมฺเมหิ"ติ อิมินา ปญฺจนฺนมุปี นีวรณํ.

รวมความว่า บรรดาคำทั้ง ๒ นี้ ด้วย
คำว่า "วิวิจฺเจว กาเมหิ" นี้ ย่อมเป็นอัน
ตรัสถึงวิเวก เป็นเครื่องข่มกามฉันทะ. ด้วย
คำว่า "วิวิจฺจ อกฺุสเลหิ ธมฺเมหิ" นี้ ย่อม
เป็นอันตรัสถึงวิเวก เป็นเครื่องข่มนិเวรณ-
ธรรมทั้ง ๕.

อคฺคหิตคฺคหเณน ปน ปจฺเมน
กามจฺจนฺตสฺส, ทฺุติเยน เสสนีวรณํ.
ตถา ปจฺเมน คีสุ อกฺุสลมฺมุเลสุ
ปญฺจกามคฺุณภเวทิสยสฺส โลกสฺส, ทฺุติเยน
อาฆาตวตฺตฺุภทาทิวีสยานํ โทสโมหานํ.

อนึ่ง ว่าโดยนัยที่ยังไม่ได้อธิบาย ด้วยคำตน
ยอมเป็นอันตรัสถึงวิเวก อันเป็นเครื่องข่ม
กามฉันทะ, ด้วยคำที่ ๒ ย่อมเป็นอันตรัสถึง
วิเวก อันเป็นเครื่องข่มนิเวรณธรรมที่เหลือ.
อนึ่ง บรรดาอกุสลมูล ๓ ประการ ด้วยคำตน
ยอมเป็นอันตรัสถึงวิเวก อันเป็นเครื่องข่ม
โลภะ ซึ่งมีอารมณ์แยกเป็นกามคุณ ๕, ด้วย
คำที่ ๒ ย่อมเป็นอันตรัสถึงวิเวกอันเป็น

เครื่องข่มโทสะและโมหะ ซึ่งมีอารมณ์แยก
เป็นอามาตว์ตฤเป็นต้น.

โอฆาที่สุ วา ฌมุเมสุ ปจเมเน กาโมฆ-
กามโยคกามาสวคามูปาทานอภิชฌากาย-
คนุถกามราคสญโฆชนานัน, ทุติเยเน อวเสส-
โฆโยคาสวอูปาทานคนุถสญโฆชนานัน.

อีกนัยหนึ่ง บรรดาธรรมทั้งหลาย มีโอฆะ
เป็นต้น ด้วยคำข่ม ย่อมเป็นอันตรัสถึงวิเวก
อันเป็นเครื่องข่ม กาโมฆะ กามโยคะ
กามาสวะ กามูปาทาน อภิชฌากายคันถะ
และกามราคสังโยชน์, ด้วยคำที่ ๒ ย่อม
เป็นอันตรัสถึงวิเวก อันเป็นเครื่องข่มโอฆะ
โยคะ อาสวะ อูปาทาน คันถะและสังโยชน์
ที่เหลือ.

ปจเมเน จ ตถุหาย, คัสัมปยุตฺตกานญจ,
ตุติเยเน อวิชฺชาย, คัสัมปยุตฺตกานญจ.

อนึ่ง ด้วยคำข่ม ย่อมเป็นอันตรัสถึงวิเวกอัน
เป็นเครื่องข่มตัณหา, และอกุศลธรรม
ทั้งหลายที่ประกอบด้วยตัณหานั้น, ด้วยคำที่ ๒
ย่อมเป็นอันตรัสถึงวิเวก อันเป็นเครื่องข่ม
อวิชชา, และอกุศลธรรมทั้งหลายที่ประกอบ
ด้วยอวิชชานั้น.

อปีจ ปจเมเน โลกสัมปยุตฺตอฏฺฐ-
จิตฺตูปาทานัน, ตุติเยเน เสสานัน จตุนัน
อกุสฺสจิตฺตูปาทานัน วิกุขมฺภนวิเวโก

อีกนัยหนึ่ง พึงทราบเนื้อความว่า ด้วยคำแรก
ย่อมเป็นอันตรัสถึงวิเวก อันเป็นเครื่องข่ม
ความเกิดขึ้นแห่งจิต ๘ ดวง ที่ประกอบพร้อม

คุณกมล สมประสงค์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วุดโต โหตีติ เวทิตพโพ.

ด้วยโลภะ, ด้วยคำที่ ๒ ย่อมเป็นอันตรัสถึงวิเวก อันเป็นเครื่องขมความเกิดขึ้นแห่งอกุศลจิต ๔ ดวงที่เหลือ.

อัย ทาว "วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสฺสเลหิ ธมฺเมหิ"ติ เอตฺถ อตฺถป- ปกาสนา.

การประกาศความหมายในคำว่า "วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสฺสเลหิ ธมฺเมหิ" นี้ มีเพียงเท่านั้นก่อน.

เอตฺตาวตฺตา จ ปจฺมสุสฺส ฌานสุสฺส ปหานงฺกํ ทสฺสเสตฺวา อิทานิ สมฺปโยคงฺกํ ทสฺสเสตฺตุ "สฺวิตกฺกํ สฺวิจฺจารนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ.

ก็ครั้นทรงแสดงองค์ธรรมที่ปรุมนาน ละโดยคำเพียงเท่านั้นแล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงองค์ประกอบ จึงตรัสว่า "สวิตกฺกํ สฺวิจฺจาร์" ดังนี้ เป็นต้น.

ตตฺถ เหมจฺจา วุตฺตลฺลขณฺณาทีวิกา เคน อปฺปนาสมฺปโยคโต รูปาวจรภาวปฺปตฺเตน วิตกฺกเณ เจว วิจฺจาเรณ จ สห วุตฺตติ, รุกฺโข วิย ปุပ္ฺพเณ ผเลน จาติ อิทํ ฌานํ "สฺวิตกฺกํ สฺวิจฺจารนฺ"ติ วุจฺจติ.

บรรดาบทเหล่านั้น ฌานนี้ตรัสเรียกว่า "เป็นไปกับด้วยวิตก และเป็นไปกับด้วยวิจาร์" เพราะเป็นไปรวมกับวิตกและวิจาร์ ที่ชื่อว่าถึงความเป็นรูปาวจร เพราะประกอบด้วยอัปนา โดยการจำแนกลักษณะเป็นต้น ดังกล่าวในหนหลัง เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีดอกและผลฉะนั้น.

วิภงฺเก ปน "อิมินา จ วิตกฺกเณ, อิมินา จ วิจฺจาเรณ อฺเปโต โหตี สมฺเปโต

แต่ในวิภังค์ ทรงเทศนาเป็นบุคลาธิษฐาน โดยนัยเป็นอาทิว่า "พระโยคาวจรเป็น

คุณกมล สมประสงค์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โหด^๑คืออาทินา นเขน ปุคฺคลาธิฏฺฐาณา
เทสฺนา กตา, อตุโถ ปน ตตุราปิ
เอว เมว ทฏฺฐพฺโพ.

ผู้เข้าถึงแล้ว เข้าถึงพร้อมแล้ว ด้วยวิถกนี้,
และวิจารณ์", ส่วนความหมายแม่ในวิถกนี้
นั้น ก็พึงเห็นอย่างทีกล่าวแล้วเหมือนกัน.

วิเวกชนฺติ เอตฺถ วิวิตฺติ วิเวโก,
นึวรณฺวิคฺคโมติ อตุโถ. วิวิตฺโตติ วา
วิเวโก, นึวรณฺวิวิตฺโต ฌานสมฺปยุตฺต-
ธมฺมราสีติ อตุโถ. ตสฺมา วิเวกา, ตสฺมี
วา วิเวเก ชาตฺนฺติ วิเวกชฺ.

พึงทราบอธิบายในคำว่า วิเวกชฺ
ดังต่อไปนี้ ความสังัด ชื่อว่า วิเวก, คือ
ความปราศจากนิวรรณ. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า
วิเวก เพราะสังัดแล้ว, อธิบายว่ากอง
ธรรมที่ประกอบด้วยฌานสังัดแล้วจากนิวรรณ.
ปีติและสุข ชื่อว่า วิเวกชะ เพราะอรรถว่า
เกิดแต่วิเวกนั้น, หรือเกิดในวิเวกนั้น.

ปีติสุขฺชนฺติ เอตฺถ ปีติสุขฺขานิ เหฏฺฐา
ปกาสีตาเนว. เตสุ ปน วุตฺตปฺปการาย
ปญฺจวิธาย ปีติยา ยา อปฺปนาสมาธิสฺส
มุลฺลํ หุตฺวา วพฺพมมานา สมาธิสมฺปโยคํ
กตา ผรณาปีติ, อัย อิมสฺมี อตุเถ
อธิปฺเปตา ปีตีติ.

พึงทราบอธิบายในคำว่า ปีติสุขฺ ดัง
ต่อไปนี้ ปีติและสุขได้อธิบายไว้ในตอนต้นแล้ว.
ก็บรรดาปีติและสุขเหล่านั้น ผรณาปีติในปีติ
๕ อย่างมีประการดังกล่าวแล้วที่เป็นมูลราก
แห่งอปฺปนาสมาธิ เจริญขึ้นถึงความเป็นองค์
ประกอบกับสมาธิ, ท่านประสงค์เอาว่าปีติ
ในอรรถนี้.

^๑ อภี. วิ. ๓๔/๓๔๗.

อภิมุสาสิน บ.ท. ๓-๑

อญญจ ปิตี อิทญจ สุขํ อสุส ฌานสุส, ปิตินี้และสุขนี้มีแกณานนี้, หรือมีในฌานนี้
 อสุมี วา ฌาเน อตุถิติ อิท ฌานํ "ปิตี- เพราะเหตุนี้ ฌานนี้จึงตรัสเรียกว่า "มีปิตี
 สุขนฺ"ติ วุจฺจติ. อถวา ปิตี จ สุขญจ และสุข". อีกนัยหนึ่ง ปิตีด้วย สุขด้วย
 ปิตีสุขํ ฌมฺวินยาทโย วีย. ชื่อว่า ปิตีและสุข กุจ ธรรม และ วินัย
 เป็นตน.

วิเวกขํ ปิตีสุขมสุส ฌานสุส, อสุมี วา ปิตีและสุขอันเกิดแต่วิเวกมีแกณานนี้, หรือมี
 ฌาเน อตุถิติ เอวมฺปิ วิเวกขํ ปิตีสุขํ. ในฌานนี้ เพราะเหตุนี้ ฌานนี้ชื่อว่า มีปิตี
 และสุขอันเกิดแต่วิเวก ทั้งพรรณนามาจะนี้.

ยถเว หิ ฌานํ, เอวํ ปิตีสุขมฺเปตฺถ เหมือนอย่างว่า ฌานมีปิตีและสุขอันเกิดแต่
 วิเวกชเมว โหติ, ตญฺจสุส อตุถิ, ตสุมา วิเวก ฉันโต, แม้ปิตีและสุขในฌานนี้ก็เกิด
 เอกปเทเนว "วิเวกขํ ปิตีสุขนฺ"ติปิ วตุคฺคฺ เตวิเวกเหมือนกัน ฉันนํ, อนึ่ง ปิตีและสุข
 ยุชฺชติ. นั้นย่อมมีอยู่แกณานนี้, เพราะฉะนั้น จะ
 กล่าววว่า "วิเวกขํ ปิตีสุขํ" (มีปิตีและสุขอัน
 เกิดแต่วิเวก) แม้เพียงบทเดียวเท่านั้นก็ถูก.

วิภฺจฺเจ ปน "อิทํ สุขํ อิมาย ปิตียา แต่ในวิภังค์ตรัสไว้โดยนัยเป็นอาทิว่า "สุขนี้
 สหคตฺนฺ"ติอาทีนา^๑ นเยน วตุคฺคฺ, อตุโถ สหคตด้วยปิตินี้", ส่วนความหมาย แม้ใน
 ปน ตตุถาปิ เอวเมว ทญฺจพุโ. วิภังค์นั้นก็พึงเห็นอย่างทีกล่าวแล้วเหมือนกัน.

^๑ อภี. วิ. ๓๕/๓๔๗.

ปจฺม ณานนฺติ เอตถ คณนา-
นุ ปพฺพตา^๑ ปจฺม, ปจฺม อุปนฺน นฺติ ปิ
ปจฺม, ปจฺม สมาปชฺชิต พฺพ นฺติ ปิ ปจฺม.

ฟังทราบอธิบายในคำว่า ปจฺม ณาน
ตั้งต่อไปนี้ชื่อว่าที่หนึ่ง เพราะนับตามลำดับ,
ชื่อว่าที่หนึ่ง เพราะเกิดขึ้นครั้งแรกตั้งนี้ก็มี,
ชื่อว่า ที่หนึ่ง เพราะพระโยคาวจรฟังเข้า
ก่อนตั้งนี้ก็มี.

อิทํ ปน น เอกนฺตลกุขณํ. จินฺตวสึภาโว
หิ อฏฺฐสฺมาปตฺติลาภี อาทิตฺโต ปฏฺฐาย
มตฺถกํ ปาเบนฺโตปิ สฺมาปชฺชิตุํ สกฺโกติ,
มตฺถกโต ปฏฺฐาย อาทิตฺติ ปาเบนฺโตปิ
สฺมาปชฺชิตุํ สกฺโกติ, อนฺตรนฺตรรา
โอกฺกมฺนฺโตปิ สกฺโกติ. เอวํ
ปฺพพฺพปตฺติยฺญ เจน ปน ปจฺม นาม โหติ.

แต่ที่เวลานี้ไม่ใช่การกำหนดที่แน่นอน, เพราะ
ท่านผู้เชี่ยวชาญได้สมบัติ ๘ ย่อมสามารถ
เข้าฌานตั้งแต่ต้นไปให้ถึงที่สุดก็ได้, สามารถ
เข้าฌานตั้งแต่ที่สุด กลับมาให้ถึงเบื้องต้น
ก็ได้, สามารถเข้าฌานใดฌานหนึ่งใน
ระหว่าง ๆ ก็ได้. ชื่อว่า ที่หนึ่ง เพราะ
ธรรมดาที่เกิดขึ้นก่อนตั้งกล่าวนี้.

ณานนฺติ ทฺวิธ ณาน โหติ
อารมฺมณฺุปนฺนิชฺฌานณฺุจ ลกุขณฺุปนฺนิชฺฌานณฺุจ.

ที่ชื่อว่า ณาน ได้แก่ฌาน ๒ อย่างคือ
อารัมมณฺุปนฺนิชฺฌาน (การเข้าไปเพ่งอารมณ์) ๑
ลักขณฺุปนฺนิชฺฌาน (การเข้าไปเพ่งลักษณะ) ๑.

ตตฺถ อฏฺฐ สฺมาปตฺติโย ปจฺวิกฺสิณฺหาติ-
อารมฺมณฺ์ อุปนฺนิชฺฌาย นฺติ ติ "อารมฺมณฺุปนฺนิชฺ-
ณานน" ติ สงฺขย คตา. วิปสฺสุ สนา-

บรรดาฌานทั้ง ๒ นั้น สมบัติ ๘ ย่อมเข้าไป
เพ่งอารมณ์มีปฐวิกสิณเป็นต้น เพราะเหตุนี้
จึงนับว่า "เป็นอารัมมณฺุปนฺนิชฺฌาน". ส่วน

^๑ ฉ. คณนาอนุพพตา.

อรรถุสํสาถีน. ป-ท. ๓-๒

มคฺคผลลानी ปน ลกขณฺณปนิชฺฌานํ นาม. วิปัสสนา อธิจฺจาทีลกขณฺณสุส อปฺนิชฺฌานโต ลกขณฺณปนิชฺฌานํ. วิปัสสนาย กตฺถิจฺจสุส มคฺเคน อิชฺฌนโต มคฺโค ลกขณฺณปนิชฺฌานํ. ผลํ ปน นิโรธสฺจจํ ตถลกขณฺณํ อปฺนิชฺฌายตีติ ลกขณฺณปนิชฺฌานํ นาม.

วิปัสสนามรรคและผล ชื่อว่า ลักขณฺณปนิชฺฌาน. บรรดาวิปัสสนา มรรคและผลนั้น วิปัสสนา ชื่อว่า ลักขณฺณปนิชฺฌาน เพราะเข้าไปเพ่ง ลักษณะ มีอนิจลักษณะเป็นต้น. มรรค ชื่อว่า ลักขณฺณปนิชฺฌาน เพราะกิจที่พระโยคาวจร ทำเสร็จแล้วด้วยวิปัสสนา จะสำเร็จสมบูรณ์ ไต่ด้วยมรรค. ส่วนผลชื่อว่า ลักขณฺณปนิชฺฌาน เพราะเข้าไปเพ่งนิโรธสัจ ซึ่งมีลักษณะที่เป็นจริง (หมายความว่ามึนิโรธซึ่งเป็นตัว พระนิพพานเป็นอารมณ์).

เตสุ อิมสุมี อตุเถ อารมฺมณฺณปนิชฺฌานํ อธิปฺเปตํ, ตสุมา อารมฺมณฺณปนิชฺฌานโต ปจฺจนีกชฺฌาปนโต วา ตํ ฌานนฺติ เวทิตพฺพ.

บรรดาฌานทั้ง ๒ นั้น ในอรรถนี้ประสงค์เอา อารมฺมณฺณปนิชฺฌาน, เพราะฉะนั้น ฌานนั้น ฟังทราบวา ชื่อว่า ฌาน เพราะเข้าไป เพ่งอารมณ์ หรือเพราะเป็นเครื่องแผดเผา ธรรมที่เป็นข้าศึก.

อุปสมฺบชฺชชาติ อุปคณฺตุวา, ปาปฺณิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ. อุปสมฺปาทยิตฺวา วา, นิปฺผาเทตฺวาติ วุตฺตํ โหติ.

บทว่า อุปสมฺบชฺช ไต่แก่เข้าถึง, คือ บรรลุ. อีกนัยหนึ่ง ไต่แก่ ให้เข้าถึง, คือ ให้สำเร็จ.

วิภฺงฺเค ปน "อุปสมฺบชฺชชาติ" ติ โย ปลฺมสุส ฌานสุส ลาโภ ปฏฺิลาโภ ปตฺติ สมฺปตฺติ

แต่ในวิภังค์ตรัสว่า บทว่า "อุปสมฺบชฺช" ไต่แก่ การไต่ การไต่เฉพาะ การบรรลุ

คุณกมล สมประสงค์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ผุสฺนา สจฺฉิกิริยา อุปสมฺปทาติ^๑ วุตฺตํ,
ตสฺสาปิ เอวเมวตฺโต ทฏฺฐพฺโพ.

การถึงพร้อม การถูกต้อง การกระทำให้แจ้ง
การเข้าถึงปฐมฌาน, ความหมายแท้ของคำ
ในวิภังคัมก็พึงเห็นอย่างที่กำลังแล้วเหมือน
กัน.

วิหฺรตีติ ตทฺนุรูปเณ อิริยาปถวิหาเรณ
อิตฺตวุตฺตปฺปการชฺฌานสมฺมุติ หุตฺวา อุตฺต-
ภาวสฺส อิริยํ วุตฺติ ปาลนํ ยปนํ ยาปนํ
จารํ วิหารํ อภินิพฺพาเทติ.

บทว่า วิหฺรตี ความว่า เป็นผู้เพียบพร้อม
ด้วยฌานมีประการทั้งกล่าวแล้ว ย่อมให้
สำเร็จความไป ความเป็นไป ความคุ้มครอง
ความดำเนินไป ความให้ดำเนินไป ความ
เที่ยวไป ความผลัดเปลี่ยนอรรถภาพด้วยการ
ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถที่เหมาะสมแก่ฌานนั้น.

วุตฺตญฺเฆหฺติ วิภงฺเก "วิหฺรตีติ อิริยติ
วุตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปติ จรติ
วิหฺรติ, เตน วุจฺจติ วิหฺรตี"ติ.^๒

สมจริง คึงพระคำรัสที่ตรัสไว้ในวิภังคัม ว่า
"บทว่า วิหฺรตี ความว่า ย่อมไป ย่อมเป็น
ไป ย่อมคุ้มครอง ย่อมดำเนินไป ย่อมให้
ดำเนินไป ย่อมเที่ยวไป ย่อมผลัดเปลี่ยน,
เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่าวิหฺรตี(ยอมอยู่)".

ปจฺจวีกสิณฺนติ เอกุถ ปจฺจวิมฺลพฺลุมฺปิ
สกลฺลฺเจเน^๓ ปจฺจวีกสิณฺนติ วุจฺจติ, ตํ

ในคำว่า ปจฺจวีกสิณฺนํ ปจฺจวิมฺลพฺลุมฺปิ เรียก
ว่าปจฺจวีกสิณฺนํก็ได เพราะอรรถวารวมทั้งสิ้น,

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๓๔๗.

^๒ อภ. วิ. ๓๕/๓๓๑.

^๓ ก. กสิณฺนฺเจเน.

นิสฺสาช ปฏิลทุชฺฌนิมิตฺตมฺปิ ปจฺวิกฺลิตฺตนิมิตฺเต
ปฏิลทุชฺฌานมฺปิ ปจฺวิกฺลิตฺตํ.

นิมิตที่พระโยคาวจรได้เพราะอาศัยปฐวีกสิณ
นั้น เรียกว่า ปฐวีกสิณ ก็ได้ ฌานที่พระโยคา-
วจรได้เพราะนิมิตแห่งปฐวีกสิณ เรียกว่า
ปฐวีกสิณ ก็ได้.

ตตฺถ อิมสฺมี อตฺถเ ฉานํ ปจฺวิกฺลิตฺตนิมิตฺติ
เวทิตพฺพํ.

บรรดาปฐวีกสิณนิมิตและฌานเหล่านั้น ใน
ความหมายนี้ ฌาน ฟังทราบว่าเป็น ปฐวีกสิณ.

ปจฺวิกฺลิตฺตสงฺฆาตํ ฉานํ อุตฺตมฺปชฺช วิหริตฺติ
อชฺเชหตฺถ สจฺเชปตฺถโก.

ในคำว่า พระโยคาวจรยอมเข้าฌาน กล่าว
คือปฐวีกสิณอยู่ มีข้อความโดยสังเขปดังตอ
ไปนี้.

อิมสฺมี ปน ปจฺวิกฺลิตฺเต ปริกมฺมํ กตฺวา
จตฺตูกฺกปญฺจกชฺฌานานิ นีพฺพตฺเตตฺตวา ฉาน-
ปทฺถจํ วิปสฺสนํ วทฺตฺตเวตฺตวา อรหตฺตํ
ปตฺตูกาเมน กุลปฺตฺเตน ก็ กตฺตพฺพนฺติ ?

ก็กุลบุตรผู้ประสงค์จะทำปริกรรมในปฐวีกสิณ
นี้ ให้ฌาน ๔ หรือฌาน ๕ บังเกิด แล้วเจริญ
วิปัสสนาซึ่งมีฌานเป็นปทัฏฐาน บรรลุพระ-
อรหัตควรทำอย่างไร ?

อาทิตฺโต ทาว ปาฏิมอกฺขสํวรอินฺทริยสํวร-
อาชีวปาริสฺสฺสทฺธิปจฺจยสนฺนิสฺสิตฺตสงฺฆาตานิ
จตฺตคาริ สีสานิ วิโสเชตฺตวา สุปฺริสฺสฺสทฺเธ
สีเล ปตฺติฏฺฐิตฺเตน ยฺวาสุสฺส อาวาสาที่สุ
ทสฺสุ ปลิโพเชสฺสุ ปลิโพโธ อตฺถิ, ตํ
อุปจฺฉินฺทิตฺตวา กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณ-

เบื้องต้น ต้องชำระศีล ๔ คือปาติโมกข-
สังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวปาริสฺสฺสทฺธิศีล
และปัจจัยสนฺนิสฺสิตฺตศีลให้หมดจด ดำรงอยู่
ในศีลที่บริสุทธิ์ดีแล้ว ตัดปลิโพธที่มีอยู่ ๑๐
ประการ มีอวาสปลิโพธเป็นต้น เข้าไป
หากัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐาน พิจารณา

คุณกมล สมประสงค์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

มิตต์ อุปสงกมิตฺวา ปาฬิยํ อากเตสุ กรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริตของตน ในบรรดา
 อฏฺฐศีลสาย กมฺมฏฺจนาเนสุ อตฺตโน กรรมฐาน ๓๘ ประการ ที่มาในพระบาลี
 จริยานุกูลํ กมฺมฏฺจนาณํ อุปปริกฺขณฺเตน ถ้าหากปลงวิภังค์นี้เหมาะสมแก่เธอ, ฟังถ้อยเอา
 สจฺจสฺส อิทํ ปจฺจวิภังค์ อณุกูลํ โทติ, กรรมฐานนี้อย่างเดียว ละวิหารที่ไม่เหมาะ
 อิทเมว กมฺมฏฺจนาณํ คเหตุวา ฌาน- แก่การเจริญฌานเสีย อยู่ในวิหารที่เหมาะสม
 ภาวนาย อนนฺรูปํ วิหารํ ปหาย อนนฺรูเป ตัดความกังวลเล็ก ๆ น้อย ๆ ทำภาวนาวิธี
 วิหาเร วิหรณฺเตน ชุทฺทกปฺลิวุชฺชปฺจฺเจทํ ทุกอย่าง แยกประเภทเป็นรักษากสิณปริกรรม:
 กตฺวา กสิณปริกมฺมนิมิตฺตานนฺรฺกขณสฺตฺต- และกสิณนิมิต เว้นอัสปายะ ๑ ประการ
 อสฺปายะปฺริวชฺชนสฺตฺตสฺปายเสวณทสฺวิธ- เสปัสปายะ ๑ ประการ และความเป็น
 อปฺปนาโกสฺลลปฺปเมทํ สพฺพํ ภาวนา- ผู้ฉลาดในอัปปนา ๑๐ ประการ ไม่ให้ตกหล่น
 วิธานํ อปริหาเปเนเตน ฌานาธิกมฺตฺถาย ฟังปฏิบัติเพื่อต้องการบรรลุฌาน.
 ปฏิปชฺชิตพฺพํ.

ออยเมตฺถ สงฺเขโป. วิตุถาโร ปน ความสังเขปในที่นี้มีเพียงเท่านั้น. ส่วนความ
 วิสฺสุทฺธิมคฺเค^๑ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺโพ. พิศดาร ฟังทราบตามนัยที่กล่าวไว้ในปกรณ์-
 ยถา เจตฺถ, เอวํ อีโต ปเรสุปิ. วิเสส วิสฺสุทฺธิมรรค. แม้ในกรรมฐานอื่น ๆ
 นอกจากปลงวิภังค์นี้ ก็ฟังทราบภาวนาวิธี
 เหมือนในปลงวิภังค์นี้.

^๑ วิสฺสุทฺธิมคฺค ๑/๑๕๔.

สัพพกมฺมกุญฺจนาณฺเฑ ภาวนาวิธานํ สัพพํ
 อฏฺฐกถานเขน กเหตุวา วิสุทฺธิมคฺเค
 วิตุถาริตํ, กิ เตน ตคฺคต ตคฺคต ปุณ
 วุคฺคเตนาติ น ตํ ปุณ วิตุถารยาม.
 ปาฬิยา ปน เญจา อนาคคํ อคฺคํ
 อปริหา เปนฺตา^๑ นิรุตฺตํ อนุปทวณฺณเมว
 กริสฺสาม.

ความจริง วิถีเจริญกรรมฐานทั้งหมด ข้าพ-
 เจาถือเอาตามนัยอรรถกถา แล้วขยายให้
 พิสดารไว้ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคแล้ว, จะ
 มีประโยชน์อะไรด้วยภาวนาวิธีนั้น. ซึ่งจะ
 กล่าวซ้ำอีกในที่นี้ ๆ เพราะเหตุนี้ข้าพเจ้า
 จะไม่ขยายภาวนาวิธีนี้ให้พิสดารซ้ำอีก. แต่
 ข้าพเจ้าจะไม่ทำเนื้อความพระบาลีที่ยังมิได้
 มาในหนหลัง ให้ตกหล่น จักกระทำการ
 พรรณาคความตามลำดับบท ติดต่อกันไปที
 เดียว.

ตสฺมี สฺมเขติ ตสฺมี ปจฺมชฺฌานํ
 อุปสฺมฺปชฺช วิหฺรณสฺมเข. ผลฺโส ฺโทติ
 ๆเปฯ อวิกฺเขโป โทตีติ อีเม
 กามาวจรปจฺมกุสลจิตฺเต วุคฺคตูปการาย
 ปทปฏิปาฏิยา ฉปฺปณฺณาส ฐมฺมา โหนฺติ.
 เกวลณฺเฑ เต กามาวจฺรา, อีเม
 กุมฺมนฺตรวเสณ มหคฺคตา รูปาวจฺราติ

ชื่อว่า ตสฺมี สฺมเข ความว่า ในสมัยที่
 เข้าปฐมฌานอยู่นั้น. ย่อมมีธรรม ๕๖ ประ-
 การเหล่านี้คือ มีผัสสะ ฯลฯ มีความไม่
พุงชาน ตามลำดับบท ซึ่งมีประการดังกล่าว
 แล้วในกุศลจิตดวงแรกที่เป็นกามาวจร.
 ความจริงธรรม ๕๖ ประการนั้น ล้วนเป็น
 กามาวจร, แต่ธรรม ๕๖ ประการ(ที่กล่าว

^๑ ส. อปริหาเปตฺวา , ก. อปริหาเปนฺโต.

อัยเมตถ วิเสโส. เสสึ ตาทิสเมว. ถึง)นี้ เป็นมหัคคตะชั้นรูปาวจร ควบอำนาจ
ภูมิอื่น เหตุนี้ ในปฐมฌานจึงมีความต่างกัน
เพียงเท่านั้น. คำนอกจากนี้เหมือนกันทั้งนั้น.

เยวาปนกา ปเนตถ ฉนทาทยโย ส่วนเจตสิกธรรม ๔ ประการ มีฉันทะเป็นต้น
จตุตาโรว ลพฺภนฺติ. โกฎาสวารสุญฺต- อันเป็นเยวาปนกะ ก็ย่อมมีในฌานนี้.
วารว ปากติกา เอวาติ. โกฎาสวารและสุญฺตวาร คงมีตามเดิม
เหมือนกันแล.

ปจฺมชฺฌานํ นิฏฺฐิตํ.

ปฐมฌาน จบ.

ทุติยชฺฌาน

๑๖๑-๑๖๒. ทุติยชฺฌานนินทุเทเส
วิตกกุวารานัน รูปสมาติ วิตกกุสฺส จ
 วิจารณ์ จาติ อิมสฺ ทวินัน
 รูปสมา สมตีกุมา, ทุติยชฺฌานกุขณ
 อปาตุภาวาทิ วุตฺตํ โหติ.

ตตฺถ กิญจาปิ ทุติยชฺฌานเน สพุเพปิ
 ปจฺมชฺฌานธมฺมา น สนฺติ, อญฺเณเยว
 หิ ปจฺมชฺฌานเน ผลฺลสาทโย, อญฺเณ
 อธิ. โอฟาริกสุส ปน โอฟาริกสุส
 อญฺคสุส สมตีกุมา ปจฺมชฺฌานโต ปเรสฺ
 ทุติยชฺฌานาถินํ อธิคโม โหติตี ธีปนตฺถํ
 "วิตกกุวารานัน รูปสมา"ติ เอว วุตฺตนฺติ
 เวทิตพฺพ.

ว่าด้วยทุติยฌาน

๑๖๑-๑๖๒. พึงทราบวินิจฉัยในทุติยฌาน
 นี้เทศต่อไป สอนบทว่า เพราะเขาไปสงบ
วิตกวิจารณ์ทั้งหลาย ความว่า เพราะสงบ
 ระงับ คือ เพราะก้าวล่วงด้วยดี ซึ่งธรรม
 ๒ อย่าง คือ วิตก ๑ วิจารณ์ ๑, ท่านอธิบาย
 ไวว่า เพราะความที่วิตกและวิจารณ์เหล่านั้น
 ไม่ปรากฏในขณะแห่งทุติยฌาน.

ในฌานทั้ง ๒ นั้น ธรรมประจำปฐมฌานแม้
 ทั้งหมดย่อมไม่มีในทุติยฌานโดยแท้, จริงอยู่
 ธรรมมีผัสสะเป็นต้น ในปฐมฌานเป็นอย่าง
 หนึ่งต่างหาก, ในทุติยฌานนี้ก็เป็นอย่าง
 หนึ่ง. ถึงเป็นดังนั้น ก็พึงทราบว่า ที่ตรัสว่า
 "เพราะเขาไปสงบวิตกวิจารณ์ทั้งหลาย" เพื่อ
 แสดงว่าการบรรลุทุติยฌานเป็นต้น ซึ่งเป็น
 อีกอย่างหนึ่งจากปฐมฌาน ย่อมมีได้เพราะ
 ก้าวล่วงซึ่งองค์ที่หยาบ ๆ.

อชุตคนฺตี อธิ นียกชุตฺตํ อธิปฺเปตํ. คำว่า เกิดเฉพาะตัว ในที่นี้ประสงค์เอา
วิภังเก ปน "อชุตฺตํ ปจฺจตฺตณฺ" ติ^๑ ที่เกิดเฉพาะตัวในตัวโดยเที่ยงแท้. แต่ใน
 เอกุตฺถกเมว วุตฺตํ. วิภังค์ รัสไว้เพียงเท่านั้นว่า "เฉพาะตัว
 ชื่อว่า อัชฉัตตะ".

ยสฺมา นียกชุตฺตํ อธิปฺเปตํ, ตสฺมา ก็เพราะเหตุที่ศัพท์ว่า อชุตฺตํ (เฉพาะตัว)
 อุตฺตนิ ชาคํ, อุตฺตโน สนฺตานิ ประสงค์เอาเป็นว่า นียกชุตฺตํ (เฉพาะตัว
 นิพฺพตฺตณฺตี อยเมตฺถ อุตฺโต. แน่นอน), เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายใน
 บทว่า อชุตฺตํ ตังนํ ภาเวติ, หรือ
 เกิดในสันดานของตน.

สมฺปสาทนฺตี สมฺปสาทนํ วุจฺจติ ความเชื่อเรียกว่า ความเลื่อมใส
 สหฺธา. สมฺปสาทนโยคโต ฌานมฺปิ ในบทว่า สมฺปสาทนํ นี้. แมฌานก็ชื่อว่า
 สมฺปสาทนํ, นีลวณฺณโยคโต นีลวตฺถํ วิย. สมฺปสาทนนะ เพราะประกอบด้วยความ
 เลื่อมใส, เปรียบค้ำฟ้าเขียว เพราะ
 ประกอบด้วยสีเขียว.

ยสฺมา วา ตํ ฌานํ สมฺปสาทน- อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ฌานนั้นย่อมยังใจ
 สมฺนฺนาคตฺตตา วิตถฺกวิจฺจารกฺโขภวูปสฺเมน ให้เลื่อมใส เพราะประกอบด้วยความ

^๑ อภี. วิ. ๓๕/๓๔๘.

จ เจโต สมฺปสาทยติ, ตสฺมาปิ เลื่อมใส และเพราะเข้าไปสงบ ซึ่งความ
"สมฺปสาทนนฺ"ติ วุตฺตํ. กำเรียบแห่งวิตกและวิจารณ์, ฉะนั้น จึงตรัส
ว่า "มีความเลื่อมใส".

อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกฺขุเป "สมฺปสาทนนฺ" ก็นำมาพิจารณาเพื่อความนี้ ฟังทราบความ
เจตโส"ติ เอวํ ปทสมฺพนฺโธ เวทิตฺตํ, เกี่ยวข้องกันแห่งบทย่างนี้ว่า "สมฺปสาทนนฺ"
ปุริมสฺมี ปน อตฺถวิกฺขุเป "เจตโส"ติ เจตโส", แต่ในการกำหนดเพื่อความ
เอตํ เอโกทิกฺภาเวน สทฺธิ โยเชตฺตํ. ตอนต้น บทว่า "เจตโส" นี้ ฟังประกอบกับ
บทว่า เอโกทิกฺภาวะ.

ตตฺตฺตํ อตฺถโยชนา .

ในบทนั้นประกอบเพื่อความดังต่อไปนี้ :

เอโก อุตฺเตตี เอโกทิ, วิตกฺกวิจาเรหิ สฺมาธิโตเป็นเอก ผุดขึ้น เหตุนี้ สฺมาธินั้น
อนชฺวารุพฺพหตฺตา อคฺโค เสฏฺโฐ หุตฺวา ชื่อว่า เอโกทิ, คือสมาธิเป็นสภาวะที่เลิศ
อุตฺเตตี อตฺถโธ. เสฏฺโฐปิ หิ โลเก ประเสริฐ ผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารณ์ทั้งหลาย
"เอโก"ติ วุจฺจติ. ไม่งอกงามขึ้นได้. ความจริงแม้ผู้ที่ประเสริฐ
เขาก็เรียกว่า "เป็นเอก" ในโลก.

วิตกฺกวิจาร์วิโรหิต^๑ วา เอโก อสทาโย อีกอย่างหนึ่ง สฺมาธิ ที่เว้นจากวิตกวิจารณ์
หุตฺวาติปิ วุตฺตํ วญฺญติ. ย่อมควรที่จะเรียกว่า เป็นสมาธิที่โดดเดี่ยว
คือเป็นสมาธิที่ไม่มีสหาย.

^๑ ฉ. ...วิโรหโต.

อถวา สมฺปยุตฺตธมฺเม อุทายตีติ อุทิ, อฏฺฐาเปตีติ^๑ อตุโถ. เสฏฺฐญฺเณ เอโก จ โส อุทิจาติ เอโกทิ, สฺมาธิสฺเสตฺ อธิวจัน.

อีกนัยหนึ่ง สมาธิโดยอ้อมยังสัมปยุตธรรมให้ ผุดขึ้น คือ ให้ตั้งขึ้น เหตุนี้สมาธินั้นจึงชื่อว่า อุทิ. สมาธิเป็นเอก เพราะอรรถว่า ประเสริฐด้วย เป็นสภาพที่ยังสัมปยุตธรรม ให้เกิดขึ้นด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เอโกทิ, คำว่า เอโกทินี้ เป็นชื่อของ สมาธิ.

อิติ อิมิ เอโกทิ ภาเวติ วทฺฺเขตฺตีติ อิหิ ทุติยชฺฌานํ เอโกทิกาว. โส ปนายิ เอโกทิ ยสฺมา เจตโส, น สตฺตสฺส น ชิวสฺส. ตสฺมา เอตฺ "เจตโส เอโกทิกาวน"ติ วุคฺต.

ทุติยฌานโดยอ้อมยังสมาธิที่เป็นเอโกทิตั้งที่วามานี้ ให้เกิดมี คือ ให้เจริญ เหตุนี้ทุติยฌานนี้ จึงชื่อว่า เอโกทิกาวะ. ก็เพราะสมาธินั้น เป็นสภาวะที่ยังสัมปยุตธรรมให้เกิดขึ้น เป็นเอก ย่อมมีแก่ใจ, ไม่ใช่แก่สัตว์ ไม่ใช่แก่ ชีวะ. เหตุนี้ ทุติยฌานนี้ท่านจึงกล่าวว่า "เจตโส เอโกทิกาวะ".

นनु จายิ สทุธา ปจฺมชฺฌาเนปิ อตุถิ, อยญฺจ เอโกทินามโก สฺมาธิ, อถ กสฺมา อิหเมว "สมฺปสาทนํ เจตโส

ถามว่า ก็ศรัทธานี้ และสมาธิอันมีนาม ว่า เอโกทินี้มีอยู่ แม้ในปฐมฌานมิใช่หรือ, เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุคังถา ทุติยฌานนี้เท่านั้น

^๑ ส. ก. อฏฺฐาเปตีติ.

เอโกทิภาวญฺจา"ติ วุตฺตุนฺติ ?

จึงตรัสว่า "เป็นคุณชาติที่ยังใจให้เลื่อมใส และเป็นเอโกทิภาวะอีกเล่า" ?

วฺจฺเจเต, อหุํ หนิ ปจฺมชฺฌานํ วิตกฺก-
วิจากรกฺโข เภน วิจิตฺตฺรคฺคสมากุลมिव ชลํ
น สุปฺปสนฺนํ โหติ, ตสฺมา สติยาปิ สทฺธาย
สมฺปสาทนฺนฺติ น วุตฺตํ. น สุปฺปสนฺนตฺตา
เอว เจตฺถ สฺมาธิปิ น สฺมฺมจฺจ ปากโฏ.
ตสฺมา เอโกทิภาวฺนฺติปิ น วุตฺตํ.

ตอบว่า, จริงอยู่ ปฐมฌานนี้ยังไม่ผ่องแผ้ว
เพราะวิตกวิจารณ์กำเริบได้ เปรียบเสมือน
สายน้ำที่ขุ่นเพราะคลื่นและระลอก ฉะนั้น,
เพราะเหตุนี้ แม้เมื่อศรัทธาจะมีอยู่ ก็ยัง
หากล่าวว่าสัมปสาทนะได้ไม่. และเพราะ
เหตุที่ยังไม่ผ่องแผ้วนั้นเอง แม้สมาธิในปฐม-
ฌานนี้ ก็ยังไม่ปรากฏด้วยดี. เพราะเหตุนี้
จึงไม่ตรัสว่าเป็น เอโกทิภาวะ.

อิมสฺมี ปน ฌาเน วิตกฺกวิจาร-
ปฺลิโพธภาเวเน ลทฺโธกาสา พลวตี
สทฺธา, พลวสทฺธาสหายปฺภีลาเภเนว จ
สฺมาธิปิ ปากโฏ. ตสฺมา อิทฺเมว เอวํ
วุตฺตุนฺติ เวทิตฺตพฺพํ.

แต่ในทุติยฌานนี้ ศรัทธามีกำลัง ใต้อโอกาส
เพราะไม่มีวิตกวิจารณ์เป็นเครื่องกั้ววล, แม้
สมาธิก็ปรากฏ เพราะได้ศรัทธามีกำลังเป็น
สหายนั่นเอง. เพราะเหตุนี้ ทุติยฌานนี้
นั้นแหละ ฟังทราบว่ ตรัสเรียกชื่อดังกล่าว
มา.

วิภฺงฺเค ปน "สมฺปสาทนฺนฺติ ยา สทฺธา
สทฺทหนฺนา โอกฺขปฺปนา อภิปฺปสาโท.
เจตฺโส เอโกทิภาวฺนฺติ ยา จิตฺตฺตฺสฺส จิตฺติ

ส่วนในวิภังค์ตรัสไว้เพียงเท่านั้นว่า "ที่ชื่อว่า
สัมปสาทนะ ใต้แก่ศรัทธา ความเชื่อ ความ
น้อมใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง ๆ. ที่ชื่อว่า

คุณอชวาล ธนศรี ถวายเป็นพระราชกุศลแด่
พระมหากษัตริย์ ในพระบรมราชจักรีวงศ์ และพระบรมวงศานุวงศ์

สลุจิติ ๙เปฯ สมนาสมาธิ^๑ติ เอตตกเมว เจตโส เอโกทิกาวะ ไคแก ความดำรงอยู่
วุดตํ. ดำรงอยู่ด้วยดีแห่งจิต ฯลฯ ความตั้งมั่น
โดยชอบแห่งจิต".

เอวํ วุดเตน ปเนเตน สหุธิ อัย พึงทราบการพรรณานี้ พร้อมทั้งพระ-
อตุถวณณา ยถา น วิรุชฌติ, อณฺทตฺตฺถ คำรัสที่ตรัสไว้อย่างนี้โดยไม่ผิด, ก็เทียบ
สํสนฺทติ เจว สเมติ จ, เอวํ กันได้ ลงกันได้โดยแท้.
เวทิตพพา.

อวิตกกํ อวิจารณ์ติ ภาวนาย
ปหีนตฺตา เอตสฺมี, เอตสฺส วา วิตกฺโก
นตฺถิติ อวิตกกํ. อิมินาว นเยน อวิจารณ์.

คำว่า ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีอธิบาย
ดังต่อไปนี้ วิตกไม่มีในทุติยฉานนี้, หรือแก่
ทุติยฉานนี้ เพราะเหตุที่วิตกนั้นอันผู้ปฏิบัติ
ละไคแล้วด้วยภาวนา เหตุฉนั้น ทุติยฉานนี้
จึงชื่อว่า ไม่มีวิตก. ทุติยฉานนี้ ที่ชื่อว่า
ไม่มีวิจารณ์ ก็โดยฉนั้นเหมือนกัน.

วิภงฺเกปิ วุดตํ "อติ อยญฺจ วิตกฺโก,
อยญฺจ วิจาโร สนฺตา โหนฺติ สมิตา
รูปสนฺตา อตฺถงฺกตา อพฺทตฺถงฺกตา
แม้ในวิภังค์ก็ตรัสไว้ว่า "วิตกและวิจารณ์
ตั้งอธิบายมา ย่อมเป็นสภาวะอันสงบเงียบ
ระงับไป สูญไป ลินไป พินาศไป มลายไป

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๓๔๘.

อุปปีตา พุยอุปปีตา โสสีตา วิโสสีตา แห่งไป ผากไป ถูกทำให้หมกเงื่อน, เพราะ
 พุยนุตีกตา, เตน วุจจติ อวิตกกัม เหตุนี้ จึงตรัสว่า "ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์"
 อวิจารณ์"^๑ติ."

เอตถาห "นनु จ 'วิตกกวิจารณ์
 รูปสมา'ติ อมินาปี อยมตฺโถ สิหฺโธ, อถ คำว่า 'เพราะอันเขาไปส่งบวิตกและวิจารณ์
 กสฺมา ปุน วุตฺตํ 'อวิตกกัม อวิจารณ์'ติ. ทั้งหลาย' ดังนี้ ก็ไต่ความหมายอันสมบูรณ์
 แล้วมิใช่หรือ, เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไฉนจึง
 ต้องตรัสว่า 'ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์' อีก".

วุจฺจเต, เอวเมตฺ^๒, สิหฺโธวามตฺโถ. น
 ปเนตฺ ตทตฺถทีปํ, นनु อโวจุมห
 "โอฬาริกสฺส ปน โอฬาริกสฺส อญฺคสฺส
 สมตฺติกมา ปจฺมชฺฌานโต ปเรสํ
 ทุติยชฺฌานาทีนํ สมธฺคโม โหตฺตีติ ทสฺสณตฺถํ
 วิตกกวิจารณ์ รูปสมาติ เอวํ วุตฺตณฺ"ติ. ตอบว่า, ไต่ความหมายสมบูรณ์อย่างนั้นจริง.
 แต่คำว่า ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ เป็นคำที่บัง
 ความชอบนั้นก็หามิได้, เราไต่กล่าวไว้แล้ว
 มิใช่หรือว่า "พระพุทธองค์ตรัสว่า เพราะ
 เขาไปส่งบวิตกและวิจารณ์ทั้งหลาย ดังนี้
 เพื่อจะแสดงว่า การบรรลุหุติยฌานเป็นต้น
 ซึ่งเป็นอีกอย่างหนึ่งจากปฐมฌาน ย่อมมิได้
 เพราะกาวลวงองคหยาบ ๆ".

^๑ อภี. วิ. ๓๕/๓๔๘.

^๒ ก. เอวเมว.

อปัจ วิตกุกวิจารานํ รูปสฺมา อิทํ อีกร้อยหนึ่ง คำว่า เพราะเข้า
 สมุปสาทนํ, น กิเลสกาลุสฺสียสฺส.^๑ ไปสงบวิตกและวิจารทั้งหลาย เป็นคำ
 วิตกุกวิจารานญจ รูปสฺมา เอโกทิกาวํ, แสดงเหตุแห่งสัมปสาทนะ และเอโกทิกาวะ
 น อุปจารชฺฌานมิมิ นีวรณุปฺพหานา, น อย่างนี้ว่า ทุคฺคิณานนี้ ชื่อว่า สัมปสาทนะ
 ปจฺมชฺฌานมิมิ จ อญฺคปาทุกฺกวาติ เอวํ เพราะความเข้าไปสงบวิตก และวิจารทั้ง-
 สมุปสาทนเอโกทิกาวานํ เหตุปรตีปกมิตํ หมาย, ไม่ใช่เพราะความเข้าไปสงบกิเลส
 วจัน. อันกำเรบขึ้นตามกาล. และชื่อว่าเอโกทิก-
 ภาวะ เพราะความเข้าไปสงบวิตก และ
 วิจารทั้งหลาย, มิใช่เพราะละนิวรณํใดคฺจ
 อุปจารณาน, และมีใช่เพราะองคฺฌาน
 ปราภฏ คฺจปฐฺมณาน.

ตถา วิตกุกวิจารานํ รูปสฺมา อิทํ อวิตกุกํ อีกร้อยหนึ่ง เพราะเข้าไปสงบวิตกและ
 อวิจารํ, น ตตฺถิจตฺตฺตชฺฌานานนิ วีย, วิจารทั้งหลาย ทุคฺคิณานนี้จึงชื่อว่า ไม่มีวิตก
 จกฺขุวิญญาณาทีนิ วีย จ อภาวาติ เอวํ ไม่มีวิจาร, มิใช่เพราะไม่มีเองคฺจตตฺถิณาน
 อวิตกุกาวิจารภาวสฺส เหตุปรตีปกญฺจ. น และจตฺตตถณาน, และคฺจจกฺขุวิญญาณ เป็นต้น
 วิตกุกวิจารภาวมตฺตปรตีปกํ, วิตกุก- ตามนัยนี้ คำว่า เพราะเข้าไปสงบวิตก
 วิจารภาวมตฺตปรตีปกเมว ปน "อวิตกุกํ และวิจารทั้งหลาย ก็เป็นอันแสดง เหตุแห่ง

^๑ ฉ. กิเลสกาลุสฺสียสฺส.

คุณอบอวาล ธนศรี ถวายเป็นพระราชกุศลแด่

พระมหากษัตริย์ ในพระบรมราชจักรีวงศ์ และพระบรมวงศานุวงศ์

อวิจารณ์"ติ อิทํ วจัน. ตสฺมา ปุริมฺ ความที่หุติยานันั้น เป็นคุณชาติที่ไม่มีวิตก
 วตฺวาปี ปุน วตฺตพฺพเมวาทิ. ไม่มีวิจารณ์. หาใช่เป็นคำแสดงเพียงความ
 ไม่มีวิตกและวิจารณ์, ส่วนคำว่า "ไม่มี
 วิตกไม่มีวิจารณ์" นี้ เป็นเครื่องแสดงเพียง
 ความไม่มีวิตกและวิจารณ์ชัดเจน. เพราะ
 เหตุนั้น แม่จะตรัส(วิตกวิจารณ์ รุปสมา)
 ก่อนแล้ว ก็ยังควรตรัส (อวิตกก อวิจารณ์)
 อีกแท้.

สมาธิชนฺติ ปจฺมชฺฌานสมาธิโต, คำว่า เกิดแต่สมาธิ ความว่าเกิดแต่
 สัมปยุตฺตสมาธิโต วา ชานฺตติ อตุโถ. สมาธิในปฐมฌาน, หรือแต่สัมปยุตฺตสมาธิ.
 ตตฺถ กิณฺจปิ ปจฺมมฺปิ สัมปยุตฺตสมาธิโต ในสมาธิ ๒ อย่างนั้น แม่ฌานที่หนึ่งจะเกิดแต่
 ชาคํ อถ โข อยเมว สมาธิ "สมาธิ"ติ สัมปยุตฺตสมาธิก็จริง แต่สมาธินี้เท่านั้นควร
 วตฺตพฺพตํ อรหติ, วิตกฺกวิจารณ์กฺโขภ- ขนานนามว่า "สมาธิ" ได้, เพราะเป็น
 วิจารณ์ อตีวีย อจลตฺตา, สุปฺปสนฺนตฺตา สมาธิที่ไม่อ่อนแองเกินไ้ไปนัก โดยเว้นขาด
 จ. ตสฺมา อิมสฺส วณฺณภณฺนตฺถํ อิทเมว จากความกำเริบแห่งวิตกและวิจารณ์, และ
 "สมาธิชนฺ"ติ วุตฺตํ. เพราะเป็นสมาธิที่ผ่องใสดีแล้ว. เพราะ
 เหตุนี้ คำว่า "เกิดแต่สมาธิ" นี้แหละ
 ตรัสไว้เพื่อแสดงคุณของสมาธิ.

ปีติสุขชนฺติ อิทํ วุตฺตนย เมว.

คำว่า ปีติและสุข มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

หุติย^๑นติ คณนานุพุพโต^๑ หุติย^๑,
อิห^๑ หุติย^๑ สมาเป็นชชตีปิ หุติย^๑.

คำว่า หุติย^๑ แปลว่า เป็นที่ ๒ โดย
ลำดับแห่งการนับ, ชื่อว่าที่ ๒ เพราะอรรถ.
ว่า บรรลุณานี้เป็นที่ ๒ ก็ได้.

ค^๑ส^๑มี^๑ ส^๑ม^๑เย^๑ ผ^๑ส^๑โส^๑ โห^๑ตี^๑ติ^๑อา^๑ที่^๑สุ^๑ ฌาน-
ป^๑ญ^๑จ^๑เก^๑ วิ^๑ท^๑ก^๑วิ^๑จ^๑าร^๑ป^๑ทา^๑นิ^๑ ป^๑ริ^๑หี^๑นา^๑นิ,
ม^๑ค^๑ค^๑ป^๑ญ^๑จ^๑เก^๑ จ^๑ ส^๑ม^๑มา^๑ส^๑ง^๑ก^๑บ^๑ุ^๑ป^๑ป^๑ห^๑ ป^๑ริ^๑หี^๑น^๑.
เต^๑ส^๑ ว^๑เส^๑น^๑ ส^๑วิ^๑ก^๑ต^๑ติ^๑กา^๑วิ^๑ก^๑ต^๑ติ^๑ก^๑ป^๑ท^๑วิ^๑น^๑จ^๑โย
เว^๑ท^๑ิต^๑พ^๑โ^๑พ.

ในคำว่า ค^๑ส^๑มี^๑ ส^๑ม^๑เย^๑ ผ^๑ส^๑โส^๑ โห^๑ตี^๑ เป็นต้น
บทว่าวิทกและวิจารณ์ ไม่มีในฌาน ๕, และ
บทว่าสัมมาสังกัปปะ ไม่มีในมรรค ๕.
วินิจฉัยบทที่มีการจำแนก และที่ไม่มีการ
จำแนก พึงทราบด้วยอำนาจแห่งฌาน ๕ และ
มรรค ๕ เหล่านั้น.

โก^๑ฏ^๑ฐ^๑า^๑ส^๑วา^๑เร^๑ปี^๑ ต^๑ิว^๑ง^๑ค^๑ิก^๑ ฌ^๑าน^๑ โห^๑ตี^๑,
จ^๑ต^๑ร^๑ง^๑ก^๑ิ^๑โก^๑ ม^๑ค^๑โค^๑ โห^๑ตี^๑ติ^๑ อา^๑ค^๑ต^๑. เต^๑ส^๑
ป^๑จ^๑ม^๑ช^๑ฌ^๑าน^๑ส^๑ท^๑ิส^๑เม^๑วา^๑ติ.

แม้ในโกฏฐาสวารกัถรัสว่า ฌานประกอบ
ด้วยองค์ ๓, มรรคประกอบด้วยองค์ ๔. คำ
นอกจากนี้ เช่นเดียวกันกับในปฐมฌานแล.

หุ^๑ติ^๑ย^๑ช^๑ฌ^๑าน^๑ นิ^๑ฏ^๑จ^๑ิต^๑.

หุ^๑ติ^๑ย^๑ฌ^๑าน^๑ จ^๑บ^๑.

^๑ ฉ. คณนานุพุพตา.

คุณอบอวล ธนศรี ถวายเป็นพระราชกุศลแด่
พระมหากษัตริย์ ในพระบรมราชจักรีวงศ์ และพระบรมวงศานุวงศ์

ตติยขุณฺณ

ว่าด้วยตติยขุณฺณ

๑๖๓. ตติยขุณฺณนิตฺเตสเส ปิตฺติยา
 จ วิราคาตี วิราโก นาม วุคฺคตูปการาย
 ปิตฺติยา ชิกฺขุจฺจนํ วา สมนฺติกุกฺโกโม วา,
 อุกฺกนฺนํ ปน อนฺตรรา จสฺสทฺโท
 สมนฺปิณฺหนตฺโต, โส วุปฺสํ วา สมนฺปิณฺหนเตติ
 วิตฺถกฺกวิจฺจารานํ วุปฺสํ วา. ตตฺถ ยทา
 วุปฺสํเมว สมนฺปิณฺหนเตติ, ตทา ปิตฺติยา
 วิราคา จ, กิณฺจ กิณฺโย^๑ วุปฺสมา จาตี
 เอว โยชนา เวทิตฺตพฺพา.

อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโก ชิกฺขุจฺจนตฺโต
 โหตี, ตสฺมา ปิตฺติยา ชิกฺขุจฺจนา จ วุปฺสมา
 จาตี อยมตฺโต ทฏฺสพฺโพ.

๑๖๓. ในตติยขุณฺณนิตฺเตสเส คำว่า
เพราะคล้ายปีติ ความว่า ความหมายหรือ
 ความกาวลวงด้วยดี ซึ่งปีติมีประการตั้ง
 กล่าวแล้ว ชื่อว่า ความคล้าย, ก็ จ คัพฺพ
 ในระหว่างคัพฺพทั้ง ๒ นั้น มีอรรถว่าประมวล
 มา, จ คัพฺพนั้น ย่อมประมวลมาซึ่งความ
 เข้าไปสงบ หรือประมวลมาซึ่งความสงบ
 วิตกและวิจาร์. ในการประมวลความ ๒
 อย่างนั้น พึงทราบการประกอบความอย่างนี้
 ว่า ในกาลโดยย่อประมวลความสงบมา,
 ในกาลนั้นเพราะคล้ายปีติด้วย เพราะสงบ
 ยิ่งขึ้นไปอีกหนอยหนึ่งด้วย.

เมื่อว่าโดยการประกอบเนื้อความดังกล่าวนี้
 ความคล้าย มีความหมายว่าหมาย, เพราะ
 เหตุนี้พึงเห็นความอย่างนี้ว่า เพราะหมาย
 และเพราะเข้าไปสงบซึ่งปีติ ฉะนั้น.

^๑ จ. กิณฺจ กิณฺโย.

ยทา ปน วิตกุกวิจารานั รูปสมั
สมปิณฺฑเทติ, ตทา ปิตฺยา จ วิราคา,
กิญฺจ ภิยฺโย^๑ วิตกุกวิจารานณฺจ รูปสมมาติ
เอว โยชนา เวทิตพฺพา.

อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค
สมตฺติกมฺนตฺโต^๒ โหติ, ตสฺมา ปิตฺยา
จ สมตฺติกมา วิตกุกวิจารานณฺจ รูปสมมาติ
อยมตฺโต ทฏฺฐพฺโพ.

กามณฺเจเต วิตกุกวิจารา ทุตฺตियชฺ-
ฉา เนเยว รูปสนฺตฺตา, อิมิสฺส ปน ฉานสฺส
มคฺคปริทีปนตฺถิ, วณฺณภณฺนตฺถณฺเจตฺติ วุตฺตํ.
"วิตกุกวิจารานณฺจ รูปสมมา"ติ ทิ วุตฺเต
อิทํ ปณฺณายติ "นูน วิตกุกวิจารรูปสมโม
มคฺโค อิมิสฺส ฉานสฺส"ติ.

แต่ในกาลใด จ กัมพ์ ย่อมประมวลมาซึ่ง
ความเข้าไปสงบวิตกและวิจารณ์, ในกาลนั้น
พึงทราบการประกอบความอย่างนี้ว่าเพราะ
หน่ายปิติ, และเพราะเข้าไปสงบวิตกและ
วิจารณ์ยิ่งขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่ง.

เมื่อว่าโดยการประกอบเนื้อความดังกล่าวนี้
ความคลายมีความหมายว่ากล่าวดวง, เพราะ
เหตุนี้ พึงเห็นความอย่างนี้ว่า เพราะ
กล่าวดวงปิติ และเพราะเข้าไปสงบวิตกและ
วิจารณ์.

ที่แท้วิตกและวิจารณ์เหล่านี้ สงบแล้ว
ในทุติยฉานนั่นเอง, ถึงอย่างนั้น คำนี้ (คือ
คำว่าเพราะเข้าไปสงบวิตกวิจารณ์) ตรีสไว้
เพื่อจะชี้แนวทางของฉานนี้, และเพื่อจะ
กล่าวคุณของฉานนี้. ความจริงเมื่อพูดว่า
"เพราะเข้าไปสงบวิตกและวิจารณ์" ตติยฉาน
นี้ย่อมปรากฏชัดว่า "การเข้าไปสงบวิตก
และวิจารณ์ เป็นมรรคาของฉานนี้แน่นอนที่-
เดียว".

^๑ ฉ. กิญฺจ ภิยฺโย. ^๒ ฉ. ชิกฺขจฺจนตฺโต.

ยถา จ ตติเย อริยมกุเค อปฺปหีนานมุปี
 สกฺกายทิกฺขสาทีนํ "ปญฺจนฺนํ โอรฺมภาคิยานํ
 สญฺโฆชนานํ ปหานายา"^๑ เอวํ ปหานํ
 วุจฺจมานํ วณฺณภณฺนํ โหติ ตทฺธิคฺมาย
 อุตฺตฺสูกานํ อุตฺตฺสาหชนนฺตํ^๒ เอว เมว อิต
 อวฺอุปสนฺตฺตานมุปี วิตกฺกวิจฺจารานํ วุปฺสโม
 วุจฺจมาโน วณฺณภณฺนํ โหติ, เตนายมตฺตฺโต
 วุตฺตฺโต "ปิตฺติยา จ สมตฺติกฺกมา, วิตกฺก-
 วิจฺจารานญฺจ วุปฺสมา"^๓ติ.

เหมือนอย่างการละสลักกายทิลุเป็นต้น แม้ที่
 ยังละไม่ได้ในอริยมรรคที่ ๓ อย่างที่ท่าน
 กล่าวว่า "เพราะละสังโยชน์เบื้องต้น ๕"
 ฉะนั้น ย่อมเป็นอันกล่าวคุณเพื่อยังอุตสาหะให้
 เกิดแก่ผู้ชวนชวายเป็นอริยมรรคนั้นฉันใด,
 การเข้าไปสงบแห่งวิตกและวิจาร์ แม้ที่ยัง
 มิได้เข้าไปสงบที่ตรัสในคตติยฉานนี้ ย่อมเป็น
 อันกล่าวคุณ ฉะนั้น, เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
 กล่าวเนื้อความนี้ไว้ "เพราะก้าวล่วงปิติ,
 และเพราะเขาไปสงบวิตกและวิจาร์".

อุเปกฺขโก จ วิหฺรตีติ เอตฺถ
 อุปฺปตฺตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา, สมนํ
 ปสฺสตี, อปฺกฺขปตฺติตา วุตฺตฺวา ปสฺสตีติ
 อตฺตฺโต. ตาย วิสฺทาย วิปฺลายนฺ ตามกฺตายน
 สมนฺนาคตฺตฺตา ตตฺติยฉฺฉานสมฺมจฺจ
 "อุเปกฺขโก"^๑ติ วุจฺจตี.

วินิจฉัยในคำว่า เป็นผู้เพ่งเฉยอยู่
 ต่อไป ที่ชื่อว่า อุเบกขา เพราะอรรถว่า
 มองดูโดยอุปบัติ, คือแลดูสม่ำเสมอ, แลดู
 ไม่เข้าข้างใดข้างหนึ่ง. ผู้ที่เพียบพร้อมด้วย
 ตติยฉาน ท่านเรียกว่า "ผู้เข้าไปเพ่งเฉย"
 เพราะประกอบด้วยอุเบกขานั้น อันหมกจก
 ไพบูลย์มีกำลัง.

^๑ ม. ม. ๑๓/๑๕๓.
 ฉ. สังโยชนานํ ปหานาติ.
^๒ ฉ. อุตฺตฺสาหชนกํ.

คุณอบเชย วันรับสิน - คุณเพ็ญ อุบัติสสกุล
 อภิศ่วนกุศลให้บิดา-มารดา

อุเบกขา ปน ทสวิธา โหติ กิอุเบกขามีอยู่ ๑๐ อย่าง คืออุเบกขา
 ฉฬงกุเบกขา พรหมวิหารอุเบกขา ม็องค ๖ อุเบกขาในพรหมวิหาร อุเบกขา
 โพชฌงกุเบกขา วีริยอุเบกขา สงฺขารุ- เป็นองคฺตรัสรู้ อุเบกขาที่ความเพียร
 เบกขา เวทนุเบกขา วิปัสสนุเบกขา อุเบกขาในสังขาร อุเบกขาที่เวทนา
 ตตรมชฺฌตฺตุเบกขา ฌานุเบกขา อุเบกขาเป็นกลางในการพิจารณา อุเบกขา
 ปาริสุทฺธุเบกขาติ. เป็นกลางในที่นั้น ๆ อุเบกขาประจำฌาน
 อุเบกขาผุดผอง.

ตตฺถ ยา "อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ในอุเบกขา ๑๐ อย่างนั้น อุเบกขาใด
 จกฺขุณา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ น เป็นอาการที่ไม่ละ ซึ่งปกติภาพอันบริสุทธิ์
 ทุมฺมโน, อุเบกฺขโก จ วิหฺรติ สโต ในคลองแห่งอารมณ์ ๖ ทั้งฝ่ายที่นำปรารถนา
 สมฺปชาโน"ติ^๑ เอวมาคตา ชีณาสวสฺส และไม่นำปรารถนา ในทวารทั้ง ๖ ของ
 ฉสฺส ทฺวาเรสฺส อิกฺขานิกฺขฉฬารมฺมณา- พระชีณาสพที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า "ภิกษุผู้เป็น
 ปาเถ ปรีสุทฺธปกฺติภาวาวิชฺชมานาการ- ชีณาสพในพระศาสนานี้ เห็นรูปด้วยตาแล้ว
 ฎตา อุเบกฺขา, อัย ฉฬงกุเบกฺขา นาม. เป็นผู้ไม่ตีใจ ไม่เสียใจ, ทั้ง เป็นผู้วางเฉย
 มีสติ รุสํนิกอยู่" ฉะนี้, อุเบกขานี้ชื่อว่า
 ฉฬงกุเบกฺขา.

^๑ องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๑.
^๒ ฉ. ...ภาวาวิชหนาการฎตา.

คุณอบเชย วันรับสิน - คุณเพ็ญ อุปติสสกุล
 อุทิศส่วนกุศลให้บิดา-มารดา

อัญญสาสินี บ.ท. ๓-๓

ยา ปน "อุเบกขาสหคเตน เจตสา
เอกัง ทิสํ ปริตฺวา วิหเรตี"ติ^๑ เอวมาคตา
สตฺเตสุ มชฺฌตฺตการภูตา อุเบกฺขา, อัย
พรหมวิหารอุเบกขา นาม.

ยา ปน "อุเบกขาสมฺโพชฌงฺก
ภาเวตี วิเวกนิสฺสิตนุ"ติ^๒ เอวมาคตา
สหชาตธมฺมานัน มชฺฌตฺตการภูตา
อุเบกฺขา, อัย โพชฌงฺกอุเบกขา นาม.

ยา ปน "กาเลน กาลํ อุเบกฺขา-
นิมิตฺตํ มนสิกโรตี"ติ^๓ เอวมาคตา
อนจุจารทฺธนาทิสฺสิลวีริยสงฺขาทา
อุเบกฺขา, อัย วีริยอุเบกขา นาม.

ยา จ "กตี สงฺขารุเบกฺขา สมถ-
วเสน อุปฺปชฺชนฺติ, กตี สงฺขารุเบกฺขา
วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ ? อภูส

ส่วนอุเบกขาใดมีอาการที่วางตนเป็น
กลางในสัจทั้งหลายที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า "มี
ใจอันสทรคตด้วยอุเบกขาแผ่ไปทั่วทิศหนึ่งอยู่"
ดังนี้, อุเบกขานี้ชื่อว่า พรหมวิหารอุเบกขา.

ส่วนอุเบกขาใดมีอาการเป็นกลางต่อ
สหชาตธรรมทั้งหลาย ที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า
"บุคคลยังอุเบกขา อันเป็นองค์แห่งธรรม
เครื่องตรัสรู้ อาศัยวิเวกให้เกิดมี" ฉะนั้น,
อุเบกขานี้ชื่อว่า โพชฌงฺกอุเบกขา.

ส่วนอุเบกขาใด คือความเพียรที่ไม่
ตั้งนัยและไม่หย่อนนัย ที่ตรัสไว้ว่า "ใส่ใจ
อุเบกขานิมิตตามระยะกาล" ดังนี้, อุเบกขา
นี้ชื่อว่า วีริยอุเบกขา.

ส่วนอุเบกขาใดที่วางตนเป็นกลางใน
การกำหนดซึ่งการพิจารณานีรวรรณเป็นต้นและ
การไตรตรอง ที่ตรัสไว้ว่า "สังขารุเบกขา

^๑ อัง. จตฺก. ๒๑/๑๗๕.

^๒ สํ. มหา. ๑๔/๔๓.

^๓ อัง. ติก. ๒๐/๓๒๕.

^๔ ก. สมาธิวเสน.

สังขารุเบกขา สมถวเสน อุปฺปชฺชุนฺติ,
ทส สังขารุเบกขา วิปัสสนาวเสน
อุปฺปชฺชุนฺตี^๑ เอวมาคตา นีวรณาที-
ปฺภิสฺสงฺขาสนฺตึฏฺฐนา คหณฺม ชฺชุตฺตกาการ-
ภูตา^๒ อุเบกขา, อยฺ สังขารุเบกขา
นาม.

ยา ปน "ยสฺมี สมเย กามาวจรี
กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ อุเบกขา-
สหคตฺน"^๓ เอวมาคตา อทุกฺขมสุขสฺสณฺณิตา
อุเบกขา, อยฺ เวทฺนุเบกขา นาม.

ยา ปน "ยทตฺถิ ยํ ภูตํ, ตํ
ปชฺหติ, อุเบกฺขํ ปฏฺฐิตํ"^๔ เอวมาคตา
วิจฺฉินเน มชฺชุตฺตภูตา อุเบกขา, อยฺ
วิปัสสนุเบกขา นาม.

เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมณะมีเท่าไร, เกิดขึ้น
ด้วยอำนาจวิปัสสนามีเท่าไร, สังขารุเบกขา
เกิดขึ้นด้วยอำนาจของสมณะมี ๘ อย่าง,
ด้วยอำนาจของวิปัสสนา ๑๐ อย่าง" ดังนั้น,
อุเบกขานี้ ชื่อว่า สังขารุเบกขา.

ส่วนอุเบกขาใดหมายรู้อย่างไร สภาท
เป็นทุกข์ก็ไม่ใช่ เป็นสุขก็ไม่ใช่ ที่ตรัสไว้ว่า
"ในสมัยใด จิตที่เป็นกามาวจรกุศล สหระค
ด้วยอุเบกขาย่อมเกิดขึ้น" ฉะนั้น อุเบกขานี้
ชื่อว่า เวทฺนุเบกขา.

อุเบกขาใดวางตนเป็นกลางในการ
พิจารณาค้นคว้า ที่ตรัสไว้ว่า "สิ่งใดมี
สิ่งใดเป็น, พระโยคาวจรละสิ่งนั้นเสีย,
ยอมกลับใจอุเบกขา" ฉะนั้น, อุเบกขานี้ชื่อว่า
วิปัสสนุเบกขา.

^๑ พ. ป. ๓๑/๔๒. ^๒ ฉ. มชฺชุตฺตภูตา.

^๓ อภี. ส. ๓๔/๔๒.

^๔ ฉ. อทุกฺขมสุขสงฺขาสตา.

^๕ ม. อ. ๑๔/๗๘.

ยา ปน จนฺหาทีสุ เขวาปนเกสุ
 อากตา สหชาตานิ สมวาหิตฎฐตา
 อุเปกฺขา, อัย คฺตรมฺชฌตฺตฺเปกฺขา
 นาม.

อุเบกขาใดที่ยังสหชาตธรรมทั้งหลาย
 ให้เป็นไปสม่ำเสมอ อันมาแล้วในเขวา-
 ปนภกรรม มีฉันทะเป็นต้น, อุเบกขานี้ชื่อว่า
คฺตรมฺชฌตฺตฺเปกฺขา.

ยา "อุเปกฺขโก จ วิหฺรตี"^๑
 เอวมาคตา อคฺคสุเขปี ตสฺมี อปฺกฺชปาท-
 ชนฺนี อุเปกฺขา, อัย ณฺานุเปกฺขา นาม.

อุเบกขาใดไม่ตกไปในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
 ในสุขนั้น แม้จะเป็นความสุขอย่างเยี่ยมที่
 ตรัสไว้ว่า "เป็นผู้เพ่งเฉยอยู่" ดังนั้น,
 อุเบกขานี้ชื่อว่า ณฺานุเปกฺขา.

ยา ปน "อุเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ-
 จคฺคตฺถิ ณาณนุ"^๒ เอวมาคตา สพฺพ-
 ปจฺจนีกปาริสฺสุทฺธา ปจฺจนีกวุปสมเนปี
 อพฺยาปารฎฐตา อุเปกฺขา, อัย
ปาริสฺสุทฺธฺเปกฺขา นาม.

ส่วนอุเบกขาใดหมดจดแล้วจากข้าศึก
 ทั้งปวง ไม่ต้องวุ่นวายแม้ในการเข้าไปสงบ
 ข้าศึกที่ตรัสไว้ว่า "(พระโยคาวจรเข้าถึง)
 ฌานที่ ๔ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา" ดังนั้น,
 อุเบกขานี้ ชื่อว่า ปาริสฺสุทฺธฺเปกฺขา.

ตตฺถ ฉฝงฺกฺเปกฺขา จ พฺรหฺม-
 วิหารุเปกฺขา จ โปชฌงฺกฺเปกฺขา จ
 คฺตรมฺชฌตฺตฺเปกฺขา จ ณาณฺุเปกฺขา จ

ในอุเบกขาทั้ง ๑๐ นั้น ฉฝงฺกฺเปกฺขา ๑
 พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา ๑ โปชฌงฺกฺเปกฺขา ๑
 คฺตรมฺชฌตฺตฺเปกฺขา ๑ ณาณฺุเปกฺขา ๑

^๑ อภี. ลี. ๓๔/๔๖.

^๒ อภี. ลี. ๓๔/๔๗, ที. ลี. ๔/๑๐๐.

ปารีสัทธูปเภกษา จ อตุลโต เอกา, ปารีสัทธูปเภกษา ๑ โดยความหมายเป็น
 ตตรมชฎตตุเภกษา โหติ. อย่างเดียวกัน, คือตตรมชฎตตุเภกษา
 นั้นเอง.

เตน เตน อวตุถาเกเทน ปนสัสสา ความแตกต่างกันแห่งอุเบกษา ดังกล่าวมา
 อัย เกโท. เอกสัสสาปิ สโต สตุตสัส เพราะแยกเป็นประเภทนั้น ๆ. เหมือนอย่าง
 กุมารยวตุเถรเสนาปติราชาทิวเสน เกโท ความต่างกันแห่งคนคนเดียว โดยเป็นเด็ก
 วีย, ตสฺมา ตาสุ ยตุถ ฉฬงคุเภกษา, เป็นหนุ่ม เป็นคนแก่ เป็นเสนาบดี และเป็น
 น ตตุถ โภชฌงคุเภกษาทโย. ยตุถ พระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น, เพราะเหตุนี้พึง
 ภา ปน โภชฌงคุเภกษา, น ตตุถ ทราบว่า บรรดาอุเบกษาทั้ง ๑๐ นั้น ที่ใด
 ฉฬงคุเภกษาทโย โหนตฺติ เวทิตพฺพา. มีฉฬงคุเภกษา, ที่นั้นก็ไม่มีโภชฌงคุเภกษา
 เป็นต้น. ก็หรือว่าที่ใดมีโภชฌงคุเภกษา,
 ที่นั้นก็ย่อมไม่มีฉฬงคุเภกษาเป็นต้น.

ยถา เจตาสํ อตุลโต เอกีภาโว, อุเบกษาเหล่านี้ โดยความหมายมี
 เอวํ สงฺขารูปเภกษาวิปัสสนูปเภกษานมฺปิ ภาวะเป็นอันเดียวกัน ฉนฺโต, แม้สังขาร-
 เอกีภาโว. เบกษาและวิปัสสนูปเภกษา ก็มีภาวะเป็นอัน
 เดียวกันฉนฺตํ.

ปญฺญา เอว हि เอสา, กิจฺจวเสน ทฺวิธา อุเบกษานั้นคือทวิปัญญา, ทวิอำนาจกิจ
 ภินฺนา, ยถา हि ปุริสสฺส สายํ^๑ เกหิ จำแนกเป็น ๒ อย่าง, เหมือนอย่างว่าเมื่อ

^๑ ก. สายณฺท์.

ปวิภูสิ สปุปี อชปททนต์ คเหตฺวา บุรุษถือเอาไม้มีสัณฐานดุจเท้าแพะเสาะหาง
 ปรีเยสมานสฺส ตํ อุตฺโกฏฺจเก นีปฺปนฺนํ ซึ่งเลื้อยเข้าไปสู่เรือนในเวลาเย็น พบงูนั้น
 ทิสฺวา "สฺปิโป นุ โข โน"ติ นอนอยู่ที่กระเชาแกลบ ฉงนอยฺววา "ไชงฺหรือ
 อวโลเกนฺตสฺส โสวตฺถิกตฺตยํ ทิสฺวา ไม้ไช้หนอ" ครั้นเห็นลายคอกจันทน์เลยหมด
 นิพฺเพมตฺกสฺส "สฺปิโปน สฺปิโป"ติ วิจฺฉินเน สงสัย วางเฉยในการที่จะตอ้งใครครวญว่
 มชฺฌตฺตตา โหติ, เอวเมว ยา อารทฺธ- "งูหรือไม้ไช้" ฉนฺนโค, เมื่อพระโยคาวจร
 วิปสฺสกสฺส วิปสฺสนาณาณเณ ลกฺขณตฺตเย ปรารภวิปัสสนาเห็นไตรลักษณด้วยวิปัสสนา-
 ทิฏฺฐเจ สงฺขารานํ อนิจฺจภาวาทิ- ญาณแล้ว ความวางตนเป็นกลางในการ
 วิจฺฉินเน มชฺฌตฺตตา อฺปฺปชฺชติ, อัย พิจารณา ซึ่งความที่สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง
 วิปสฺสนุเปกฺขา. เป็นตนยอมเกิดขึ้น ฉนฺนํ, นี้ชื่อว่าวิปัสสนุ-
 เปกฺขา.

ยถา บณฺ ตสฺส ปุริสสฺส อชปททนต์ เกน เหมือนอย่างว่ เมื่อบุรุษนั้นกตฺงูให้แนนวัย
 คาพฺหํ สปุปี คเหตฺวา "กีนฺตาทํ ทอนไม้มีสัณฐานดุจเท้าแพะ แสวงหาทางที่
 อิมํ สปุปี อวิเหเจนฺโต, อตฺตทานญฺจ จะพนอนยฺววา "ควยอุบายอยางไร เราจะพึง
 อมินา อทฺสาเปนฺโต มุญฺเจยฺยนุ"ติ ปลอยไม้ใหญ่นี้ลำบาก, และมีใหญ่นี้กั้เรา
 มุญฺจนาการเมว ปรีเยสโต คหณเ ใด" ตั้งนี้ ความวางเฉยในการจับยอมมี
 มชฺฌตฺตตา โหติ, เอวเมว ยา ฉนฺนโค, แม้เมื่อพระโยคาวจรเห็นภพทั้ง ๓
 ลกฺขณตฺตยสฺส ทิฏฺฐตฺตา อาทิตฺเต วิย ปานประหนึ่งถูกไฟไหม้เพราะเห็นไตรลักษณ
 ตโย ภเว ปสฺสโต สงฺขารคฺคหณเ ความวางเฉย ในการยึดถือสังขารยอมมี
 มชฺฌตฺตตา, อัย สงฺขารุเปกฺขา. ฉนฺนํ, นี้ชื่อว่า สงฺขารุเปกฺขา.

คุณสุชาดา อรรถวิจิตรจรรยาธิ์ และบุตรธิดา
 อุทิศกุศลให้หลวงอรรถวิจิตรจรรยาธิ์

อิตติ วิปัสสนุเปกขาย สิทธาย เมื่อวิปัสสนุเบกขาคั้งที่วามานี้สำเร็จแล้วแม่
 สงฺขารุเปกขาปิ สิทธาว โหติ. อิมินา สงฺขารุเบกขาก็สำเร็จเหมือนกัน. อุเบกขานี้
 ปเนสา วิจिनนคฺคหณฺณสุ มชฺฌตฺตสงฺขาเตน แยกเป็น ๒ อย่างโดยกิจ กล่าวคือความ
 กิจฺเจเน ทฺวิธา ภินฺนาติ. วีริยุเปกฺขา ปน วางเฉยในการพิจารณา และในการยึดถือ.
 เวทฺฐุเปกฺขา จ อณฺณมณฺณญฺจ อวเสสาทิ ส่วนวีริยุเบกขาและเวทฐุเบกขา โดยอรรถ
 จ อตฺถโต ภินฺนาเยวาติ. ต่างกันและต่างจากอุเบกขาที่เหลืออีกด้วย.

อิตติ อิมาสฺ ทสฺสุ อุเปกฺขาสฺ บรรดาอุเบกขาทั้ง ๑๐ คั้งกล่าวมา
 ฌานุเปกฺขา อิตฺ อธิปฺเปตา. สา เหล่านี้ ในที่นี้ท่านประสงค์เอาฌานุเบกขา.
 มชฺฌตฺตลกฺขณา, อนาโภครสา, อพฺยาปาร- ฌานุเบกขานั้น มีความวางตนเป็นกลางเป็น
 ปจฺจุปฺภูจฺจนา, ปิตฺติวิราคปทฺฐจฺจนาติ. ลักษณะ, มีความไม่ค้ำึงถึงเป็นกิจ, มี
 ความไม่ชวนชวายเป็นปัจจุปัฏฐาน, มีความ
 คลายปิตฺติเป็นปทฺฐฐาน.

เอตฺถาห "นฺนุ จายํ อตฺถโต ในข้อนี้หากมีผู้คานว่า "ฌานุเบกขานี้ โดย
 ตตฺตรมชฺฌตฺตฺตฺเปกฺขาว โหติ, สา จ เนื้อความก็คือ ตตฺตรมชฺฌตฺตฺตฺเปกฺขามิใช่หรือ,
 ปจฺจมทฺตฺติยชฺฌาเนสฺสปี อตฺถติ, ตสฺมา ตตฺตราปิ และฌานุเบกขานั้น ก็มีอยู่แม้ในปฐมฌานและ
 'อุเปกฺขโก จ วิหริตี'ติ เอวมยํ ทุตฺติยฌาน, เพราะเหตุนี้ แม้ในปฐมฌาน
 วตฺตพฺพา ลียา, สา กสฺมา น วุตฺตา"ติ. และทุตฺติยฌานนั้น ฌานุเบกขานี้ก็ควรตรัสว่า
 'เพงเฉยอยู่', แต่เหตุไร จึงมิได้ตรัส
 ฌานุเบกขานั้นไว้" ?

คุณสุชาดา อรรถวิจิตรจรรยาธิ์ และบุตรธิดา

อุทิศกุศลให้หลวงอรรถวิจิตรจรรยาธิ์

อปปริพฺยตฺตกิกฺขจฺจตฺตา^๑

แกว้า เพราะปฐมฌานและทุติยฌานทั้ง ๒ นั้น มีกิจยังไม่ปรากฏ.

อปปริพฺยตฺตณฺหิ ตสฺสา ตตฺถ กิกฺขจฺจ, วิตกฺกาทีหิ อภิกฺขตฺตา, อิท ปนํยํ วิตกฺกวิจาร์ปิตฺตีหิ อนภิกฺขตฺตา อุกฺขิตฺตลึรา วีย หุตฺวา ปริพฺยตฺตกิกฺขจฺจ ชาตา, ตสฺมา วุตฺตาตี.

จริงอยู่ กิจแห่งฌานุเบกขานั้น ในปฐมฌาน และทุติยฌานนั้นยังไม่ปรากฏ, เพราะถูก ธรรมอันเป็นข้าศึก มีวิตกเป็นต้น ครอบงำ แล้ว, แต่ในตติยฌานนี้ ฌานุเบกขามีกิจ ปรากฏชัด ประหนึ่งยกศีรษะขึ้นได้แล้ว เพราะความที่ตติยฌานนั้น ไม่ถูกวิตกวิจารณ์ และปิตีครอบงำ, เพราะเหตุนี้จึงตรัสไว้ในตติยฌานนี้.

นิญฺจิตฺตา "อุเปกฺขโก จ วิหริตี"ตี
เอตสฺส สพฺพโส อตฺถวณฺณา.

พรรณนาความทุกอย่างแห่งบทว่า "เขาไปเพงเฉยอยู่" จบ.

อิทานิ สโต จ สมฺปชาโนติ เอตฺถ

บัดนี้ จะวินิจฉัยในบทว่า สโต จ สมฺปชาโน(มีสติ รู้ทั่วโดยชอบ) นี้ต่อไป :

สฺรตีตี สโต. สมฺปชานาตีตี สมฺปชาโน.
อิตี ปุคฺคเลน สติ จ สมฺปชณฺณจ วุตฺต.

ผู้ใดระลึกได้เหตุนี้ผู้นั้นชื่อว่า ผู้มีสติ. ผู้ใด รู้ทั่วโดยชอบ เหตุนี้ผู้นั้นชื่อว่าผู้รู้ทั่วโดย

^๑ ฉ. อปปริพฺยตฺตกิกฺขจฺจโต.

ชอบ. สติและสัมปชัญญะตรัสโดยบุคคลาธิฏฐาน
ดังอธิบายนี้.

ตตถ สรณลกขณฺวา สติ, อสมมุสฺสนรสา,
อารกฺขปจฺจุปฺภูจฺจนา, อสมฺโมหลกขณฺ
สมฺปชณฺณ, ตีรณรตฺ, ปวิจยปจฺจุปฺภูจฺจน.

ใน ๒ อย่างนั้น สติมีความระลึกได้เป็น
ลักษณะ, มีความไม่หลงลืมเป็นกิจ, มีความ
อารักขาเป็นปัจจุภูฐาน, สัมปชัญญะมีความ
ไม่พันเพื่อนเป็นลักษณะ, มีการไตร่ตรอง
เป็นกิจ, มีการเลือกเฟ้นเป็นปัจจุภูฐาน.

ตตถ กิณฺจาปิ อิทํ สติสมฺปชณฺณ
ปุริมชฺฌาเนสุปิ อตฺถิ, มฺภูจฺสุตฺติสฺสุทฺติ
อสมฺปชานสฺส อุปจารมตฺตมฺปิ น
สมฺปชชฺติ, ปเคว อปฺปนา, โอสฺวาริกตฺต
ปน เตสํ ฌานานํ ภูมิจํ วิย ปุริสฺสุทฺ
จิตฺตสฺส คคิ สฺขาว โหติ, อพฺยตฺตํ ตตฺถ
สติสมฺปชณฺณถิจจํ.

บรรดาตถิยานธรรมเหล่านั้น ถึงสติ
และสัมปชัญญะนี้จะมีอยู่แม้ในฌานตน ๆ ก็
จริง, เพราะว่าเมื่อพระโยคาวจรมีสติ
พันเพื่อนไม่รู้ทั่วโดยชอบ แม้มุขเพียงอุปจาร
ก็ไม่สำเร็จได้, จะป่วยกล่าวไปไปถึง
อัปฺปนา, ถึงกระนั้นเพราะเหตุที่ฌานตน ๆ
ยังเป็นฌานหยาบ การดำเนินไปแห่งจิตยอม
สะทวักจุกการดำเนินไปบนภาคพื้นแห่งบุรุษ,
กิจแห่งสติและสัมปชัญญะ ในฌานตน ๆ เหล่า
นั้น ก็ยังไม่แตกลา.

ก. อปฺปมฺสนรสา.

โอฟาริกงคูปปาหา เนน ปน สุขุมคตา แต่เพราะตติยฉานนี้ เป็นฉานที่ละเอียด
 อิมสฺส ฉานสฺส ปุริสสฺส ขุรธารายํ วย เพราะละองค์หยาบ ๆ ได้ การดำเนินไป
 สติสัมปชฌณกิจจุปริกุคหิตา เยว จิตตสฺส แห่งจิต ซึ่งกิจแห่งสติและสัมปชฌณะประกอบ
 คติ อิจฺฉิตพฺพาติ อีเชว วุตฺตํ. ไว้ อันพระโยคาวจรจำต้องปรารณา กุจ

เดินไปบนพื้นที่มีสิ่งแหลมคม ฉะนั้น เพราะ
 เหตุฉนั้น สติและสัมปชฌณะ จึงตรัสไว้ใน
 ตติยฉานนี้เท่านั้น.

กิญจ^๑ ภียโย :

ควรทราบยิ่งขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่ง :

ยถา เชนูปโก วจุฉ เชนูโต อปนีโต เปรียบดั่งว่า ลูกโคที่ยังติดแม่โค เจ้าของ
 อรกุชียมาโน ปุนเทว เชนู อูปคจฺฉติ, พรากออกจากแม่โคแต่ไม่รักษาไว้ ก็ยอม
 เอวมิทํ ตติยฉานสฺสํ ปีติโต อปนีตมฺปิ กลับเข้าไปหาแม่โคอีกแน่นอน ฉนั้นใด, แม่
 ตํ สติสัมปชฌณารกฺเขน อรกุชียมานํ สุขสำหรับตติยฉานนี้ ก็ฉนั้น พระโยคาวจร
 ปุนเทว ปีตี อูปคจฺฉเยย, ปีติ- พรากออกจากปีติแล้ว หากไม่รักษาสุขนั้นไว้
 สัมปยุตฺตเมว ลียา. คว้าสติและสัมปชฌณะอันเป็นเครื่องอารักขา
 ก็พึงเข้าไปหาปีติอีกเช่นกัน, จะพึงเป็น
 ธรรมที่สัมปยุตคว้าปีติแน่นอน.

^๑ ฉ. กิญจ ภียโย.

สุขเข จาปี สตุตา สารชชุนติ. อิทญจ - แมว่า สัตว์ทั้งหลายจะพอใจยินดีนักในสุข.
 อติมธูร์ สุขิ, ตโต ปรี สุขามาวา. และสุขนั้นก็เป็สุขที่หวานใจอย่างยิ่ง, เพราะ
 สติสมุชฌณานุกาเวน ปเนตถ สุขเข ไม่มีสุขยิ่งไปกว่านี้. แต่ในคติยานนี้ ด้วย
 อสารชชนา โหติ, โน อญญาติ อิมมุปี อานุกาพแห่งสติและสัมปชัญญะ จึงหามีความ
 อตุถวิเสสึ ทสุเสตุ อิมิเชว วุตตุนติ พอใจยินดียิ่งในสุขไม่, ไม่ใช่โดยอานุกาพ
 เวทิตพพิ. อื่นเลย เพราะฉะนั้น จึงทราบวาเพื่อจะ
 แสดงความต่างกันโดยความมุ่งหมายนี้ จึง
 ตรัสคำวา ผู้มีสติรู้ทั่วโดยชอบนี้ เฉพาะใน
 คติยานนี้เท่านั้น.

อิทานิ สุขญจ กาเยน ปฏิสเวเทตี

บัดนี้ จะวินิจฉัยในบทว่า เสวยสุข

เอตถ

ควยกาย นี้ต่อไป

กัญจาปี ตติยชฌานสมงคิโน สุขปฏิส- ความผูกใจในอันเสวยสุข ย่อมไม่มีแก่พระ-
 เวทนาโกโค นตถิ, เอวิ สนฺเตปิ โยคาวจรผู้เพียบพร้อมควยคติยาน แม้โดย
 ยสุมา ตสฺส นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขิ, แท้, แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุที่
 ยํ วา ตํ นามกายสมฺปยุตฺตํ สุขิ, ความสุขของพระโยคาวจรนั้น สัมปยุตควย
 ตํสมฺมุจจาเนนสฺส ยสุมา อติปณฺเฑน รุเปน นามกาย, หรือความสุขนั้นเ็นสัมปยุตควย
 รูปกาโย มุจฺจโจ, กายสฺส มุจฺจตุตา นามกาย, และเพราะเหตุที่รูปกายของ
 ฆานา วุจฺจโคปิ สุขิ ปฏิสเวเทยฺย, พระโยคาวจรนั้นอันรูปที่ประณีตยิ่งขึ้น ซึ่งมี

คุณสุชาดา อรรถวิจิตรจรรยาธิษั และบุตรธิดา
 อุทิศกุศลให้หลวงอรรถวิจิตรจรรยาธิษั

ตสฺมา เอตมตฺถํ หสฺเสนุโต "สุขญจ
กาเยน ปฏิสฺเวเทตี"ติ อาห.

ความสุขอันสัมปยุตด้วยนามกายเป็นสมุฏฐาน
ถูกตองแล้ว, เธอแม่ออกจากฌานแล้วจึงพึง
ไต่เสวยสุข เพราะรูปกายยังอ้อมเอบอยู่,
เพราะเหตุนี้ เมื่อจะทรงแสดงอรรถนี้
จึงตรัสว่า "เสวยสุขด้วยกาย" ฉะนี้แล.

อิทานิ ยนฺตํ อริยา อัจฉินฺติ
อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ เอตฺถ

บัดนี้ จะวินิจฉัยในบทนี้ว่า พระอริยะ
ทั้งหลายยอมบอกว่า เป็นผู้วางเฉย มีสติอยู่
เป็นสุข นี้ต่อไป

ยฺฉานเหตุ ยฺฉานการณา ตํ ตตฺถชฺฌาน-
สมํกฺคี ปุคฺคํ พุทธาทโย อริยา
อัจฉินฺติ เทเสนฺติ ปญฺญาเปนฺติ
ปญฺจเปนฺติ วิวรฺนฺติ วิภชฺนฺติ อุตฺตานิ-
กโรนฺติ ปกาเสนฺติ; ปลฺสันตฺตีติ อธิปฺปาโย.
กีนฺติ ?

พระอริยะทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
ยอมบอก ชี บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก
ทำให้กระจ่างคือประกาศ, สรรเสริญ ซึ่ง
บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยตติยฌานนั้น เพราะ
ฌานใดเป็นเหตุ เพราะฌานใดเป็น कारण.

ถามว่า สรรเสริญว่าอย่างไร ?

อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ. ตํ
ตตฺถชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรตีติ เอวเมตฺถ
โยชนา เวทิตฺวา.

แล้วว่า สรรเสริญว่าเป็นผู้วางเฉย มีสติ
อยู่เป็นสุข ฉะนี้. ผู้มีปรีชาพึงทราบการ
ประกอบความหมายในบทมาตีกานนี้ว่า
พระโยคาวจรเข้าถึงฌานที่ ๓ นั้นอยู่.

กสุมา ปน ตั เต เอว ปัสสันตึติ?

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระอริยะ
เหล่านั้น จึงสรรเสริญบุคคลผู้เพียบพร้อม
ด้วยตติยฌานนั้น ?

ปัสสารทโศ. อยณฺหิ ยสฺมา อติมธฺร-
สุเช สุขปารมิปฺตฺเตปิ ตติยชฺฌาเน
อุเปกฺขโก, น ตตฺถ สุขากิสงฺเคน
อากทฺถียติ. ยถา จ ปีติ น อุปฺปชฺชติ,
เอว อฺภูจิสฺสตีตาย สติมา. ยสฺมา จ
อริยกนฺตํ อริยชนเสวิตเมว จ อสงฺกิลิฏฺจํ
สุขํ นามกาเยน ปฏิสฺสเวเทติ, ตสฺมา
ปัสสารโห.

แกว่า เพราะท่านเป็นผู้ควรสรรเสริญ
ความจริง บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยตติยฌานนี้
เป็นผู้วางเฉยในตติยฌาน อันมีความสุขนา
หวานใจอย่างยิ่ง แม้จะเป็นความสุขอย่าง
สุดยอด, แต่ยอมไม่ถูกความดีใจในความสุข
ดึงกลับมาในตติยฌานนั้นได้. และชื่อว่าเป็น
ผู้มีสติ เพราะมีสติเข้าไปตั้งมั่น, โดยที่ปีติ
เกิดขึ้นมิได้เลย, และเพราะท่านยอมเสวย
ความสุขที่ไม่เศร้าหมอง ซึ่งพระอริยะมุ่ง-
หมายและซึ่งอริยชนเสพแล้ว ด้วยนามกาย,
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเป็นผู้ควรสรรเสริญ.

อติ ปัสสารทโศ น อริยา เต เอว
ปัสสารทเหตุฏฺเฐ^๑ कुणฺเ ปกาเสนฺตา
"อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี"ติ เอว
ปัสสันตึติ เวทิตพฺพ.

ผู้มีปรีชาพึงทราบว่ พระอริยะทั้งหลาย
เหล่านั้น เมื่อจะประกาศคุณอันเป็นเหตุที่
ควรสรรเสริญอย่างนี้ จึงสรรเสริญพระ-
โยคาวจรนั้นอย่างนี้ว่า "เป็นผู้วางเฉย

^๑ ฉ. ปัสสารทเหตุฏฺเฐ.

มีสติ อยู่เป็นสุข" เพราะท่านเป็นผู้ควร
สรรเสริญ ทั้งกล่าวมา.

ตติยนฺติ คณนานุปุพฺพโต^๑ ตติยํ, อิทํ
ตติยํ สมาปชฺชตีติปิ ตติยํ.

คำว่า ที่ ๓ คือเป็นที่ ๓ โดยลำดับ
แห่งการนับ, ชื่อว่า ฌานที่ ๓ เพราะยอม
เข้าฌานนี้เป็นที่ ๓. ก็ได้.

ตสฺมี สฺมเย ผสฺโส โหตีติอาทิสฺ ฌาน-
ปญฺจเก ปีติปทมฺปิ ปริหีนํ. ตสฺสาปิ ว เสน
สฺวิภคฺตีกาวิภคฺตีกปทวินิจฺจโย เวทิตพฺโพ.
โกฏฐาสวาเรปิ "ทฺวํกิกํ ฌานํ โหตี"ติ
อาคตํ. เสสํ ทฺตฺติยชฺฌานสทิสฺเมวาติ.

ในคำเป็นต้นว่า ตสฺมี สฺมเย ผสฺโส โหตี
(ผัสสะยอมมีในสมัยนั้น) แยกทว่า ปีติ ก็หา
มีไม่ในฌาน ๕. วินิจฉัยบพที่มีการจำแนก
และไม่มีการจำแนก ฟังทราบด้วยสามารถ
แห่งฌาน ๕ นั้น. แม้ในโกฏฐาสวาร
ก็ตรัสว่า "ฌานประกอบด้วยองค์ ๒". คำ
นอกจากนี้ เหมือนกับที่กล่าวในตติยฌานนั้น
เอง.

ตติยชฺฌานํ นิฏฺฐิตํ.

ตติยฌาน จป.

^๑ ฉ. คณนานุปุพฺพตา.

จตุตถุชฌาน

ว่าด้วยจตุตถุชฌาน

๑๖๕. จตุตถุชฌานนิตฺเตเส สุขสฺส
จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานาติ
กายิกสุขสฺส จ กายิกทุกฺขสฺส จ ปหานา.

๑๖๕. ในจตุตถุชฌานนิตฺเตเส คำว่า
เพราะละสุขและทุกข์ คือเพราะละสุขทาง
กายและทุกข์ทางกาย.

ปุพฺพเพวาทิ ตณฺจ โข ปุพฺพเพว, น
จตุตถุชฌานกฺขณเ. โสมนสฺสโทมนสฺสานํ
อตฺตงฺกมาติ เจตสิกสุขสฺส เจตสิกทุกฺขสฺส
จาติ อิมสฺมปิ ทฺวินฺนํ ปุพฺพเพว
อตฺตงฺกมา, ปหานา อิจฺเจว วุตฺตํ โหติ.

คำว่า ในกาลก่อนทีเดียว ความว่า ก็การละ
นั้น ย่อมมีในกาลก่อนที่เดียว, หามีในขณะ
แห่งจตุตถุชฌานไม่. คำว่า เพราะถึงความ
ตั้งอยู่ไม่ได้แห่งโสมนัสและโทมนัส คือ
เพราะถึงซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้แต่แรกทีเดียว
แห่งสภาวะธรรมทั้ง ๒ เหล่านี้ คือ สุขทาง
ใจ ๑ ทุกข์ทางใจ ๑, อธิบายว่า เพราะ
ละเสียได้ทีเดียว.

กทา ปน เนลํ ปหานํ โหติ ?

ถามว่า ก็การละสุขและทุกข์ทางใจเป็นต้น
เหล่านั้นย่อมมีได้เมื่อใด ?

จตุทฺถุชฌานานํ อุปจารกฺขณเ. โสมนสฺสณฺหิ
จตุตถุชฌานสฺส อุปจารกฺขณเเยว ปหียติ,
ทุกฺขโทมนสฺสสุขานิ ปจฺมทฺตียตฺตียชฺฌานานํ
อุปจารกฺขณเสุ.

ตอบว่า ย่อมมีได้ในขณะแห่งอุปจารของฌาน
ทั้ง ๔. ความจริง โสมนัสอันพระโยคาวจร
ยอมละได้ ในขณะแห่งอุปจารของจตุตถุชฌาน
อย่างเดียว ทุกข์ โทมนัสและสุข อันพระ—

อรรถวิจิตร. ป-พ. ๓-๔

โยคาวจรยอมละได้ ในขณะที่แห่งอุปจารของ
ฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓.

เอว เมเตสํ ปทานกุกเมเน อุตฺตทานํ
อินฺทริยวิภังเก^๑ ปน อินฺทริยานํ
อุทฺเทสกุกเมเนว อิธปิ วุตฺตทานํ
สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสทานํ ปทานํ
เวทิตพฺพ.

โดยอาการอย่างนี้ บัณฑิตพึงทราบการละสุข
ทุกข โสมนัสและโทมนัสเหล่านั้น ซึ่งแม้จะ
ไม่ตรัสไว้โดยลำดับแห่งการละ แต่ก็ตรัสไว้
แล้วแม้ในจตุตถฌานนี้ โดยลำดับแห่งอุเทศ
แห่งอินทรีย์ทั้งหลายในอินทรีย์วิภังคินั้นแล.

ยทิ ปเนตานิ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส
อุปจารกฺขณเยว ปหีนฺนติ, อถ กสฺมา
"กตฺถ จุပ္ปนฺนํ ทุกฺขินฺทริยํ อปริเสสํ
นिरุชฺฌติ ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจุ เจว
กาเมหิ ฯ เปฯ ปจฺมํ ฌานํ อุปสมฺมุชฺช
วิหริติ. เอตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
นिरุชฺฌติ. กตฺถ จุပ္ปนฺนํ โทมนสฺสสินฺทริยํ.
สุขินฺทริยํ. โสมนสฺสสินฺทริยํ อปริเสสํ
นिरุชฺฌติ ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สุขสฺส จ
ปหานา ฯ เปฯ จตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
นิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

ถามว่า ก็สุขและทุกข์เป็นต้นเหล่านี้
อันพระโยคาวจรยอมละได้ ในขณะที่แห่งอุป-
จารของฌานนั้น ๆ ที่ได้ยว, เมื่อเป็นเช่นนั้น
เหตุไฉน จึงตรัสความดับไว้ในฌานทั้งหลาย
อย่างนี้ว่า "ก็ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ยอม
ดับไปโดยไม่มีส่วนเหลือในที่ไหน ? กูกร
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนาี้ สงัดแล้ว
จากกามทั้งหลาย ฯลฯ เข้าถึงปฐมฌานอยู่.
ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ยอมดับโดยไม่มีส่วน
เหลือในที่นี้. ก็โทมนัสสินทรีย์. ฯลฯ

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๑๖๑.

วิหริติ. เอตฺตูปฺปนฺนํ โสมนสฺสสินฺหุริยํ
อปฺริเสสํ นิรุชฺฌตี"ติ" เอวํ ฌาเนเสว
นิโรธํ วุตฺตติ ?

สุขินฺทริยํ. ฯลฯ โสมนสฺสสินฺทริยํที่เกิดขึ้นแล้ว
ยอมคับโดยไม่มีส่วนเหลือที่ไหน ? กุกรภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนา นี้ เข้าถึงฌาน
ที่ ๔ อยู่ เพราะละสุข ฯลฯ โสมนสฺสสินฺทริยํ
เกิดขึ้นแล้วยอมคับโดยไม่มีส่วนเหลือในที่นี้"
ดังนี้ ?

อติสยนิโรธตฺตา. อติสยนิโรธํ ภิ เตสํ
ปจฺมชฺฌานาทีสุ, น นิโรธเยว.
นิโรธเยว ปน อุปจารกฺขณฺเ, นาทิสย-
นิโรธํ.

แก้ว เพราะเป็นความคับอย่างสนิท. ความ
จริงในปฐมฌานเป็นต้น สุขและทุกข์เหล่านั้น
มีความคับอย่างสนิท. หาใช่เป็นเพียงความ
คับธรรมดาเท่านั้นไม่. ส่วนในขณะแห่ง
อุปจาร เป็นเพียงความคับธรรมดาเท่านั้น,
หาใช่เป็นความคับอย่างสนิทไม่.

ตถา ภิ นานาวชฺชเน ปจฺมชฺฌานสฺสูปฺจาเร
นิรุทฺธสฺสาปี ทุกฺขินฺทริยสฺส ทํสมกฺสาทิ-
สมฺพสฺเสน วา วิสฺมาสนฺนฺปตาเปน วา
สียา อุปฺปตฺติ, น เตวว อนฺนฺโตอุปฺปนายํ.

จริงอย่างนั้นทุกขินฺทริยที่ดับแล้วในอุปจาร
แห่งปฐมฌานซึ่งมีอวัชชนะต่าง ๆ กัน พึง
เกิดขึ้นได้ เพราะสัมผัสอันเกิดแต่เหลือบยุง
เป็นต้น หรือเพราะความลำบากอันเกิดแต่
การนั่งไม่เรียบร้อย, แต่ภายในอัปปนาหา
เกิดขึ้นได้ไม่.

๑ ส. มหา. ๑๔ / ๒๘๕ .

อัมมสาธิต. บ. พ. ๓-๕

อุปจาเร วา นิรุทฺธมเปตํ น สํญฺจ
 นิรุทฺธํ โหติ, ปฏิปกฺเขน อวิหตฺตทา.
 อนฺโตอุปฺปนายํ ปน ปิตฺติผรณฺน สพฺโพ
 กาโย สุโขกฺกนฺโต โหติ, สุโขกฺกนฺต-
 ภายสฺส จ สํญฺจ นิรุทฺธํ โหติ ทุกฺขินฺทฺริยํ,
 ปฏิปกฺเขน วิหตฺตทา.

อีกอย่างหนึ่ง ทุกข์ขึ้นทริยนี้ แม้คับแล้วใน
 อุปจารก็ยังไม่เป็นอันคับสนิท, เพราะยังไม่
 ถูกปฏิบัติขธรรมปราบปราม. ส่วนภายใน
 อับปนา ภายทั้งหมดย่อมชื่อว่าหยั่งลงแล้ว
 สู้สุข เพราะปิตติชาน, ก็ทุกข์ขึ้นทริยของ
 พระโยคาวจรผู้มีกายหยั่งลงสู้สุข ย่อมเป็น
 อันคับสนิท, เพราะถูกปฏิบัติขธรรมปราบ
 ปราม.

นानาวชฺชเนเยว จ ทฺตฺติยชฺชณฺนอุปฺจาเร
 ปหีนสฺส โทมนสฺสสินฺทฺริยสฺส ยสฺมา
 เอตํ วิตกฺกวิจฺจารปจฺจเยปิ ภายกิลมฺเณ,
 จิตฺตูปฺปมาเต จ สตี อุปฺปชฺชติ,
 วิตกฺกวิจฺจาราภาเว จ เนว อุปฺปชฺชติ.

ก็โทมนัสสินทริย ที่พระโยคาวจรละได้แล้ว
 ในอุปจารแห่งทุกข์ฉานอันมีอวัชชนะต่าง ๆ
 นั้นและพึงเกิดขึ้นได้อีก เพราะเหตุที่โทม-
 นัสสินทริยนี้จะเกิดขึ้น ในเมื่อมีความลำบาก
 ภายและความคับใจ ซึ่งมีวิตกและวิจารณ์
 ปัจจัย, แต่ครั้นเมื่อไม่มีวิตกวิจารณ์ก็ยอมไม่
 เกิดขึ้นเลย.

ยตฺถ ปน อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ วิตกฺก-
 วิจฺจาราภาเว. อุปฺปหีนํ เอว จ
 ทฺตฺติยชฺชณฺนอุปฺจาเร วิตกฺกวิจฺจาราตี ตตฺถสฺส
 ลียา อุปฺปตฺติ อุปฺปหีนปจฺจยตฺตา, น
 เตวว ทฺตฺติยชฺชณฺน ปหีนปจฺจยตฺตา.

โทมนัสสินทริยยอมเกิดขึ้นในเมื่อมีวิตกวิจารณ์
 ในจิตตูปปาทอันเป็นที่เกิดขึ้นนั้น. ก็วิตกวิจารณ์
 ในอุปจารแห่งทุกข์ฉาน พระโยคาวจรยังละ
 ไม่ได้เลย เหตุนั้น โทมนัสสินทริยที่ยังละ
 ไม่ได้ในอุปจารแห่งทุกข์ฉานนั้น พึงเกิดขึ้น

พลอากาศโทประสาน สีลาสัย และครอบครัว
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ไต่เพราะยังละปัจจัยไม่ได้, แต่ความ
เกิดขึ้นแห่ง โทมนัสสังขารนั้นจะพึงเกิดขึ้นใน
ทุติยฌานไม่ได้เลย เพราะละปัจจัยไต่แล้ว.

ตถา ตติยชฺฌานุปจาเร ปหีนสุสาปิ อนึ่ง สุขินทรีย์แม่พระโยคาวจรละแล้วใน
สุขินทรีย์สุส. ปิติสมฺภูจฺจานปถิทรูปมฺภูจ- อุปจารแห่งตติยฌาน พึงเกิดขึ้นแก่ท่านผู้มี
กายสุส สียา อุปฺปตฺติ, น เตวว กายอันรูปประณีตซึ่งมีปิติเป็นสมุฏฐานถูกต้อง
ตติยชฺฌาเน. ตติยชฺฌาเน หิ สุขสุส แล้ว, แต่ในตติยฌาน สุขินทรีย์ไม่เกิดขึ้น
ปัจจุยฺภุตา ปิติ สพฺพโส นิริทุธาติ. เลย. เพราะในตติยฌาน ปิติซึ่งเป็นปัจจัย
แห่งสุขดับแล้วโดยประการทั้งปวงฉะนั้น.

ตถา จตุตฺถชฺฌานุปจาเร ปหีนสุสาปิ อนึ่ง โสมนัสสังขารแม่พระโยคาวจรละแล้ว
โสมนัสสังขารสุส. อาสนุนตฺตา, ในอุปจารแห่งจตุตถฌาน ก็พึงบังเกิดขึ้นได้
อุปฺปนาอุปฺปตฺตาย อุปฺเปกฺขาย อภาเวเน เพราะไกลต่อปิติ, และเพราะยังไม่ก้าว-
สมฺมา อนตฺติกนฺตตฺตา จ สียา อุปฺปตฺติ, ล่วงโดยชอบ โดยเหตุที่ไม่มีอุเบกขาที่ถึง
น เตวว จตุตฺถชฺฌาเน. อับปนา, แต่โสมนัสสังขารนั้น ไม่พึงเกิดขึ้น
ในจตุตถฌานไต่เลย.

ตสฺมา^๑ เอว จ "เอตฺตูปฺปนฺนํ ทุกฺชินฺทริยํ เพราะเหตุนี้ จึงตรัสโดยไม่มีเศษเหลือใน
อปฺริเสสํ นิริชฺฌตี"ติ ตตฺถ ตตฺถ ที่นี้ ๆ อย่างนี้ว่า "ทุกฺชินฺทริยํที่เกิดขึ้นแล้ว
อปฺริเสสํคฺคหนํ กตฺนฺติ. ย่อมดับโดยไม่มีเศษเหลือในที่นี้" ฉะนั้นแล.

^๑ ก. ตสฺสา เอว จ.

เอตตถา "อณฺเฏ ๓ สุตฺต ๓ สุตฺต
 ฌานสฺสสปฺจา เร ปหีนานปี เอตา เวทนา
 อธิ กสฺมา สสมาหฺญา"ติ.

สุขกฺคหณตฺถํ. ยา หิ อญฺ "อทุกฺขมสุขน"ติ
 เอตตถ อทุกฺขมสุขา เวทนา วุตฺตา, ส
 สุขุม่า ทุพฺพิณฺณเยยุยา, น สกฺกา สุขฺเชน
 คเหตุ, ๓ สุตฺมา ยถา นาม ทุญฺจสฺส ยถา
 วา ตถา วา อุปสงฺกมิตฺวา คเหตุ
 อสฺกฺกญฺเยยุสฺส โคณสฺส กหณตฺถํ โคโป
 เอกสฺมี วเช สพฺพา คาโว สสมาหฺรติ,
 อเดเกกํ นีหฺรนฺโต ปฏฺิปาฏฺิยา อาคตํ
 "อญฺ โส, กณฺหน นน"ติ ตมฺปิ
 กาหาปยติ. เอวเมว ภควา สุขกฺคหณตฺถํ
 สพฺวาปี เอตา สสมาหฺรติ.

เอวณฺหิ สสมาหฺญา เอตา ทสฺเสตฺวา "ขี
 เนว สุขํ, น ทุกฺข์, น โสมนสฺส, น

ในอธิการแห่งจตุตถฌาน มีคำถามว่า
 "ก็เวทนาเหล่านี้ แม่พระโยคาวจรละแล้ว
 ในอุปจารแห่งฌานนั้น ๆ อย่างนี้แล้ว เหตุไร
 ในฌานนี้จึงนำมาตรัสอีก".

ตอบว่า เพื่อจะถือเอาโดยสะดวก. ความ
 จริงเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขนี้ใด ซึ่งตรัส
 ไว้ในองค์แห่งฌานนี้ว่า "ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่
สุข", เวทนานั้นละเอียดเข้าใจไต่ยาก,
 ใคร ๆ ไม่อาจถือเอาได้ง่าย, เพราะเหตุ
 นั้นพระผู้มีพระภาค จึงทรงนำเวทนามา
 ทั้งหมด เพื่อให้ถือเอาได้สะดวก เปรียบ
 เหมือนโคคู้ที่ใคร ๆ ไม่อาจเข้าไปจับ โดย
 วิธีอย่างใดอย่างหนึ่งใดเพื่อจะจับได้สะดวก
 คนเลี้ยงโคจึงต้อนโคทั้งหมด รวมไว้ในคอก
 เดียวกัน, คราวนี้จึงต้อนออกมาที่ละตัว ๆ
 แม่มันก็ออกมาโดยลำดับ จึงชี้ให้คนจับว่า
 "โคตัวนี้คือโคตัวที่คูนัน, จงจับมันเถิด"
 ฉะนั้น.

ครั้งพระองค์ทรงแสดงเวทนาเหล่านี้ ที่ตรัส
 ประมวลไว้อย่างนี้แล้ว ใคร ๆ ก็อาจเพื่อ

โทมนัสส์, อัย อทุกขมสุขา เวทนา"ติ จะเข้าใจเวทนานี้ไควว่า "ธรรมชาติใด
 สกกา โหติ เอสา กายิทั. ไม่ใช่สุข, ไม่ใช่ทุกข์, ไม่ใช่โสมนัสส์,
 ไม่ใช่โทมนัสส์, นี้ชื่อว่า อทุกขมสุขเวทนา".

อปิจ อทุกขมสุขาย เจโตวิมุตติยา อนึ่ง พึงทราบว่ เวทนาเหล่านั้น
 ปจฺจยทสฺสนตฺถญจาปี เอตา วุตฺตาคี พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ เพื่อจะทรงแสดง
 เวทิตพฺพา. สุขทุกฺขปฺปหานาทย โหติ ปัจจัยอันเป็นอุบาย เพื่อความหลุดพ้นแห่งใจ
 ตสฺสา ปจฺจยา. ซึ่งไม่มีทุกข์ไม่มีสุข. ความจริงการละสุข
 และทุกข์เป็นต้น เป็นปัจจัยแห่งความหลุดพ้น
 แห่งใจซึ่งไม่มีทุกข์ไม่มีสุขนั้น.

ยถา "จตุตฺตารอ โข อาวุโส เหมือนอย่างพระนางธรรมทินนาเถรี กล่าว
 ปจฺจยา อทุกขมสุขาย เจโตวิมุตติยา ไว้ว่า "ดูกรท่าน ปัจจัยเพื่อบรรลู่เจโต-
 สฺมาปตฺติยา, อิทาวุโส ภิกฺขุ สุขสฺส จ วิมุตติอันไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมี ๔ อย่างแล, ดูกร
 ปหานา ฯเปฯ จตุตฺถิ ฌานํ อุปสมฺปชฺช ๓ ท่าน ภิกษุในพระศาสนาี้เข้าถึงฌานที่ ๔ อยู่
 วิหริ. อิมะ โข อาวุโส จตุตฺตารอ เพราะละสุขละทุกข์แล้ว ฯลฯ. ดูกรท่าน
 ปจฺจยา อทุกขมสุขาย เจโตวิมุตติยา ปัจจัย ๔ อย่างนี้แล เป็นไปเพื่อบรรลู่เจโต
 สฺมาปตฺติยา"ติ? วิมุตติ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข".

๑ ม. ม. ๑๒/๕๔๓.

ยถา วา อณฺณตฺถ ปหีนํปิ สกฺกาเย-
ทิกฺขิณํทโย ตติยมกฺคสุสฺส วณฺณภณฺณตฺถ
ตฺถ ปหีนํติ วุตฺตา, เอวํ วณฺณ-
ภณฺณตฺถมฺเปตฺสสุสฺส ฌานํสุเสตํ อธิ วุตฺตํ
เวทิตฺตพฺพา.

ปจฺจยมาเตน วา เอตฺถ รากโทสํ
อติทฺูรภาวํ ทสฺเสตฺถมฺเปตา วุตฺตํ
เวทิตฺตพฺพา.

เอตาสฺ หิ สุขํ โสมนํสุสฺสสุสฺส ปจฺจโย,
โสมนํสุสฺส รากสุสฺส, ทุกฺขํ โทมนํสุสฺส
ปจฺจโย, โทมนํสุสฺส โทสสุสฺส. สุขาภิ-
พฺพาเตน จสุสฺส สปฺปจฺจยา รากโทสา
หคฺคาติ อติทฺูเร โทหนฺตฺติ.

อทุกฺขมสุขนฺติ ทุกฺขภาเวน อทุกฺขํ,
สุขาภาเวน อสุขํ. เอเตเนตฺถ ทุกฺข-

อีกอย่างหนึ่ง ฟังทราบว่าสังโยชน์มีสักกาย-
ทิลฺลิตฺตํ เป็นตน แม่พระอรียเจ้าละใจแล้วใน
มรรคอื่น ๆ แต่เพื่อจะทรงแสดงคุณแห่งมรรค
ที่ ๓ จึงตรัสว่า ละแล้วในมรรคที่ ๓ นั้น
ฉันใจ, เพื่อจะทรงแสดงคุณแห่งฌานนั้นจึง
ตรัสเวทนาเหล่านั้นในจตุตถฌานนี้ ฉะนั้น.

หรืออีกอย่างหนึ่ง ฟังทราบว่า ตรัสเวทนา
เหล่านั้นไว้ในจตุตถฌานนี้ เพื่อจะแสดงความ
ที่รากะและโทสะเป็นกิเลสที่ไกลยิ่ง ใน
จตุตถฌานนี้ เพราะขจัดปัจจัยเสียได้.

ความจริง บรรดาเวทนาเหล่านั้น ความสุข
เป็นปัจจัยแห่งโสมนัส, โสมนัสเป็นปัจจัย
แห่งรากะ, ทุกฺขเป็นปัจจัยแห่งโทมนัส,
โทมนัสเป็นปัจจัยแห่งโทสะ. รากะและ
โทสะพร้อมทั้งปัจจัย อันฉานที่ ๔ นั้นขจัด
เสียแล้ว เพราะขจัดความสุขเป็นตนเสียได้
ดังนั้น รากะและโทสะ จึงชื่อว่ามอยู่ในที่
ไกลยิ่ง.

คำว่า ไม่ทุกฺข ไม่สุข อธิบายว่า
เพราะไม่มีทุกฺข จึงชื่อว่า ไม่ทุกฺข, และ

ผลอากาศโทประสาน สีลาลัย และครอบคร้ว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สุขบัญญัติทุกขุทนต์ ตติยเวทน์ ที่เปติ, น
ทุกขุสชาภาวมตต์.

เพราะไม่มีสุข จึงชื่อว่า ไม่สุข. ด้วยคำนี้
ยอมตรงแสดงเวทนาที่ ๓ อันเป็นปฏิพัทธ์ต่อ
ทุกขุและสุขในจตุตถณานี้, ไม่ใช่แสดงแต่
เพียงไม่มีทุกขุ ไม่มีสุขเท่านั้น.

ตติยเวทนา นาม อทุกขมสุขา,
อุเปกขาทิปี วุจจติ. ส่า อัญจานิฏจ-
วิปริตานุภวนลกขณา, มชฺฌตฺตรสา,
อวิภูตปจฺจุฏฺฏจนา, สุขนิโรธปฏฺฏจนาติ
เวทิตพฺพา.

เวทนาที่ไม่ทุกขุไม่สุข ชื่อว่า เวทนาที่ ๓,
เรียกว่าอุเบกขาก็มี. เวทนาไม่ทุกขุไม่สุขนั้น
พึงทราบว่า มีการเสวยอารมณ์ที่ตรงกันข้าม
กับอัญญารมณ์และอนัญญารมณ์เป็นลักษณะ, มี
ความวางตัวเป็นกลางเป็นรส, มีอาการไม่
ปรากฏชัดเป็นปัจจุภูฏฐาน, มีการดับแห่ง
ความสุขเป็นปทัฏฐาน.

อุเปกขาสติปาริสฺสุทฺธิ นติ อฺเปกขาย
ชนิตสฺสติปาริสฺสุทฺธิ. อิมสฺมิณฺหิ ฌาเน
สุปริสุทฺธา สติ, ยา จสฺสา สติยา
ปาริสฺสุทฺธิ, ส่า อฺเปกขาย กตา, น
อณฺเณ. ตสฺมา เอตฺ "อุเปกขาสติ-
ปาริสฺสุทฺธิ"ติ วุจจติ.

คำว่า มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา
ได้แก่มีสติบริสุทธิ์อันอุเบกขาให้เกิดขึ้นแล้ว.
ความจริงในณานี้สติบริสุทธิ์คือแล้ว, ก็ความ
บริสุทธิ์แห่งสตินั้นอันอุเบกขาทำแล้ว, ไม่ใช่
ธรรมอันอื่นทำให้. เพราะเหตุนี้จตุตถณาน
นี้จึงตรัสว่า "มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา".

วิภังเกปิ วุตฺตํ "อัย สติ อิมาย แม่ในวิภังกักรัสไว้ว่า "สตินี้อันอุเบกขานี้
 อุเบกขาย วิวญา" โหติ ปริสุทฺธา เปิดแล้ว เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง,
 ปรีโยทาทา, เตน วุจฺจติ 'อุเบกขาสติ- เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า 'มีสติบริสุทธิ์
 ปาริสฺสุทฺธี' ติ"^๒ เพราะอุเบกขา"

ยาย จ อุเบกขาย เอตฺถ สติปาริสฺสุทฺธิ- ก็ความบริสุทธิ์แห่งสติในจิตตณณานี้ ย่อมมี
 โหติ, ส่า อตุตฺโต ตตฺตรมชฺชตฺตคตาคี ด้วยอุเบกขาใด, อุเบกขานี้โดยความ
 เวทิตพฺพา. หมายถึงพิงทราบว่ ไต่แก้ตรมช้ตตฺตฺเบกขา..

น เกวลญฺเจตฺถ ตาย สติเยว ปริสุทฺธา, ในจิตตณณานี้สติอย่างเดี่ยวเท่านั้นที่บริสุทธิ์
 อปิจ โข สพฺเพปิ สมฺปยุตฺตธมฺมา, เพราะอุเบกขานี้ก็ห้ามมิได้, ที่แท้แม่
 สติสี่เสน ปน เทสนา วุตฺตา. สมฺปยุตฺตรมทั้งหมดก็บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา
 เหมือนกัน, แต่ตรงแสดง โดยยกสติเป็น
 สำคัญ..

ตตฺถ กิญฺจาปิ อัย อุเบกฺขา ในณานเหล่านี้ อุเบกขานี้ ถึงจะมี
 เหมฺจจาปิ ตีสุ ณาเนสุ วิชฺชติ, ยถา ปน อยู่แม่ในณานทั้ง ๓ เบื้องต่ำก็จริง, แต่ก็
 ทิวา สุริยปฺปภาภิกฺวา โสมนฺภา เวณ^๓ จ เปรียบเสมือนหนึ่งดวงจันทร์ แม่มีอยู่ใน
 อตุตฺตโน อุปการกตฺเตน วา สภาคาย จ กลางวันก็ไม่แจ่มชัดผุดผ่อง เพราะกลางวัน

^๑ ฉ. วิสทา.

^๒ อภ. วิ. ๓๔/๓๕๒.

^๓ ก. โสมภาเวณ.

รตุติยา อลาภา ทิวา วิชฺชमानาปิ
 จนุทเลขา อปริสุทฺธา โหติ อปริโยทาทา,
 เอวมยมุปี ตตฺตรมชฺชตฺตุเปกฺขาจนุทเลขา
 วิตกฺกาทีปจฺจนีกธมฺมเตชาภิกฺวา, สภาคายน
 จ อฺเปกฺขาวะทณารตุติยา อปฺปฏิลาภา
 วิชฺชमानาปิ ปจฺมาทีชฺชฏานเกทสฺสุ
 อปริสุทฺธา โหติ.

ถูกรัศมีพระอาทิตย์ชม และเพราะไม่ได้
 ราตรีอันเป็นสภาคะ โดยเป็นราตรีที่แจ่มใส
 หรือโดยเป็นราตรีที่อุคหนุนแก่ตณจันได, แม
 ดวงจันทร์ คือตตรมชัฒตตุเบกขานี้ก็จันนั้น
 เพราะถูกเดชแห่งธรรมฝ่ายชาติก มีวิตก
 เป็นตนครอบงำ, และเพราะไม่ได้ราตรี
 ก็อุเบกขาเวทนาจันเป็นสภาคะแม้จะมีอยู่ก็
 ไม่เป็นธรรมชาติผู้ค่องในปฐมฎานเป็นตน.

ตสฺสา จ อปริสุทฺธาย ทิวา อปริสุทฺธ-
 จนุทเลขาย ปภา วีย สหชาตาปิ
 สติอาทโย อปริสุทฺธาว โหนฺติ. ตสฺมา
 เตสฺсу เอกมุปี "อุเปกฺขาสตีปาริสฺสุทฺธี"ติ
 น วุตฺตตี.

ก็เมื่ออุเบกขานั้นไม่บริสุทธิ์แล้ว แมสหชาต-
 ธรรมมีสติเป็นตน ก็ไม่บริสุทธิ์เช่นกันเปรียบ
 เสมือน เมื่อดวงจันทร์ไม่แจ่มชัดในกลางวัน
 รัศมีก็แจ่มกระจ่างไม่ได้. เพราะเหตุนี้
 บรรดาฎานเหล่านั้น แมฎานเดี่ยวก็นำไม่ได้
 ตรีสไฉว่า "มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา".

อิธ ปน วิตกฺกาทีปจฺจนีกธมฺมเตชาภิกฺวา-
 ภาวา, สภาคายน จ อฺเปกฺขาวะทณา-
 รตุติยา ปฏิลาภา อัย ตตฺตรมชฺชตฺตุ-
 เปกฺขาจนุทเลขา อตีวีย ปริสุทฺธา,

แต่ในจตุตถฎานนี้ ดวงจันทร์คือตตรมชัฒตตุ-
 เบกขานี้บริสุทธิ์ยิ่งนัก เพราะไม่ถูกเดชแห่ง
 ปัจจนิกธรรมมีวิตกเป็นตนข่มได้, และ
 เพราะได้ราตรี คือ อุเบกขาเวทนาจันเป็น

ตสุสา ปริสุทฺตคฺคา ปริสุทฺตจฺนฺทเลขา ย
ปภา วิย สหชาตาปี สติอาทโย ปริสุทฺธา
โหนติ ปรีโยทาตา. ตสุมา อิทเมว
"อุเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ" ติ วุคฺตฺนฺติ เวทิตพฺพ.

สภาคะ, เพราะเหตุที่อุเบกขานั้น เป็น
ธรรมชาติที่บริสุทธิ์ แม้อหชาตธรรมมีสติ
เป็นต้นก็พลอยบริสุทธิ์ผุดผ่องไปด้วย เปรียบ
ดังรัศมีแห่งดวงจันทร์ที่บริสุทธิ์. เพราะเหตุ
นั้นจตุตถมานนี้แล พึงทราบว่ ตรีที่ว่า "มี
สติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา".

จตุตถนฺติ คณฺณานุปฺพโต^๑ จตุตฺถํ,
อิทํ จตุตฺถํ สฺมาปชฺชตีติปิ จตุตฺถํ.

คำว่าที่ ๔ ก็เป็นที่ ๔ โดยลำดับ
แห่งการนับ, ชื่อว่าที่ ๔ เพราะบรรลุดมานนี้
เป็นที่ ๔ ก็ได้.

ผลฺโส โทตีติอาทิสฺสุ ผลฺสฺปญฺจเก ตาว
เวทนาติ อุเปกฺขาวะทนา เวทิตพฺพา.
ณฺณปญฺจกอินฺทริยญฺจเกสุ ปน "อุเปกฺขา
โหติ, อุเปกฺขินฺทริยํ โหติ"^๒ ติ วุคฺตฺเมว.

ในคำว่า ผลฺโส โหติ เป็นต้น มีอธิบายว่า
เวทนาในผัสสปัญญาจะ พึงทราบว่าเป็น
อุเบกขาเวทนาแท้. อนึ่ง ตรีสไว้ที่เดี๋ยวนั้น
"อุเบกขา ย่อมมีในฉาน ๔ อุเบกขินฺทริยมี
ในอินฺทริย ๘".

เสสาณิ ตติเย ปรีหีนปทานิ อิทาปี
ปรีหีนาเนว. โภฏฐาสวาเรปี ทฺวํจกิกํ

บทนอกจากนี้ไม่มีในฉานที่ ๓. แม้ในจตุตถ-
ฉานนี้ก็ไม่มีเหมือนกัน แม้ในโภฏฐาสวารก็

^๑ ฉ. คณฺณานุปฺพตฺตา.
^๒ อภี. ส. ๓๔/๕๒.

ฉานนติ อุเปกฺขาจิตฺเตกคฺคตาเวเสเนว
เวทิตพฺพํ. เสสํ สพฺพํ ตตฺถิสฺสเมวาทิ.

ตรัสไว้ว่า ฉานเมืองค์ ๒ คำนี้พึงทราบโดย
ความหมายแห่งอุเบกขา และจิตเตกคัตตานัน
แล. คำนี้ออกจากนี้ทั้งหมดเหมือนกับคำที่กล่าว
ไว้แล้วในตติยฉาน.

จตุกกนโย นิฏฺฐิตो.

จตุกนฺย จบ.

ปัญจนัย

๑๖๗. อิทานี กตเม ธมฺมา
กุสฺลาติ ปญฺจนโย อารหุโธ. กสฺมา อิติ
 เจ ? ปุคฺคชฺฌาสนวเสน เจว เทสนา-
 วิลาสเนน จ.

สนฺนิสินฺนเทวปริสาย กิร เอกจฺจัน
 เทวานํ วิตกฺโก เอว โอฟาริกโต
 อฺปฺภูจาสี, วิจารปีติสุขจิตฺเตกคฺคตา
 สนฺตโต. เตสํ สปฺปายวเสน สฺตฺถา
 จตุรํคิกํ อวิตกํ วิจารมตฺตํ ทุตฺติยชฺฌานํ
 นาม ภาเชสี.

เอกจฺจัน วิจาโร โอฟาริกโต
 อฺปฺภูจาสี, ปีติสุขจิตฺเตกคฺคตา สนฺตโต.
 เตสํ สปฺปายวเสน ทิวํคิกํ ตุตฺติยชฺฌานํ
 นาม ภาเชสี.

เอกจฺจัน ปีติ โอฟาริกโต อฺปฺภูจาสี,
 สุขจิตฺเตกคฺคตา สนฺตโต. เตสํ สปฺปาย-

ว่าด้วยฌานปัญจนัย

๑๖๗. บัดนี้ ทรงปรารภปัญจนัยว่า
กตเม ธมฺมา กุสฺลา. หากถามว่า เพราะ-
 เหตุไร จึงทรงปรารภปัญจนัย ? ตอบว่า
 เพราะคล้อยตามอรรถาัยบุคคล และเพราะ
 ความไพเราะแห่งเทศนา.

กล่าวกันว่าในเทวบริษัทที่ประชุมกัน สำหรับ
 เทวดาบางพวก วิตกเท่านั้นที่ปรากฏว่า
 หยาบ, ส่วนวิจาร ปีติ สุข และเอกัคตา
 ปรากฏว่า สงบ. พระศาสดาทรงจำแนก
 ทุตฺติยฌาน ประกอบด้วยองค์ ๔ ไม่มีวิตก
 มีเพียงวิจาร โดยที่เป็นสัปปายะของเทวดา
 เหล่านั้น.

สำหรับเทวดาบางพวก วิจารปรากฏว่า
 หยาบ, ส่วนปีติ สุขและเอกัคตา ปรากฏว่า
 สงบ. ทรงจำแนกตุตฺติยฌานประกอบด้วยองค์
 ๓ โดยที่เป็นสัปปายะของเทวดาเหล่านั้น.

สำหรับเทวดาบางพวก ปีติปรากฏว่าหยาบ,
 ส่วนสุขและเอกัคตาปรากฏว่าสงบ. ทรง

^๑ ก. สนฺนิปตติ...

วเสน ทวงจิกัก จตุตถชุฌานัน นาม ภา เซลี, จำแนกจตุตถฌานประกอบด้วยองค์ ๒ โดยที่ เป็นสัปายะของเทวดาเหล่านั้น,

เอกจจนัน สุขี โอฟาริกโต อุปฏจาสี, สำหรับเทวดาบางพวก สุขปรากฏว่าหายาบ, อุเปกุกขาจิตเตกคุกคตา สนุตโต. เตสึ แต่อุเบกขาและจิตเตกักคตา ปรากฏว่าสงบ.

สัปายวเสน ทวงจิกัก ปญจมชุฌานัน นาม ทรงจำแนกปัญจฌานประกอบด้วยองค์ ๒ โดยที่เป็นสัปายะ ของเทวดาเหล่านั้น.

ภา เซลี. อัย ทาว ปุคฺคฺลชฺฌาสโย.

เทศนานี้ ทรงแสดงตามอัยยาคัยของบุคคล ดังกล่าว.

ยสุสา ปน ฌมฺมธาทูยา

ก็พระศาสดา ชื่อว่าทรงถึงการแสดง

สุปฏิวิฑฺฐคฺคตา เทสนาวีลาสปฺปตฺโต^๑ นาม เทศนาไฟเราะ เพราะทรงแทงตลอดด้วยดี โหติ, สา ตถาคตสุส สุญฺจ ปฏฺวิฑฺฐา. ซึ่งธรรมธาตุใด, ธรรมธาตุนั้น พระตถาคต ก็ทรงแทงตลอดด้วยดีแล้ว.

ทั้งนั้น พระศาสดาผู้ทรงฉลาดในวิธีแห่ง

ตสุมา ฌาณมหคฺคตตาย^๒ เทสนาวิชาเนสุ

เทศนาชื่อว่าทรงถึงการแสดงเทศนาไฟเราะ

กุสโล เทสนาวีลาสปฺปตฺโต สตุถา ยั ยั

เพราะพระญาณกว้างใหญ่ ทรงกำหนด

องฺคิ ลพฺภติ, ตสุส ตสุส วเสน ยถา

เทศนาตามที่ทรงประสงค์ ตามองค์ที่มาถึง

ยถา อิจฺฉติ, ตถา ตถา เทสนัน

เข้าในปัญจกัณยนี้ พระองค์ทรงจำแนก

นินยาเมตฺตี โส อธิ ปญฺจจฺจิกัก ปจฺมชฺฌานัน

^๑ ก. เทสนาวีลาสปฺปตฺตา นาม.

^๒ ฉ. ฌาณมหคฺคตตาย.

คุณวิธนา ศศะรมย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภิมุสาลินี. ป-ท. ๓-๕

ภาเซสี, จตุรงฺกิกํ อวิตกฺกํ วิจารณ์มตฺตํ ปฐมฌานประกอบด้วยองค์ ๕, ทุติยฌาน
 ทุติยชฺฌานํ ภาเซสี, ทิวงฺกิกํ ตติยชฺฌานํ ประกอบด้วยองค์ ๔ ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารณ์,
 ภาเซสี, ทูวงฺกิกํ จตุตฺถชฺฌานํ, ตติยฌานประกอบด้วยองค์ ๓, จตุตฺถฌาน
 ทูวงฺกิกเมว ปญฺจมชฺฌานํ ภาเซสี. อัย ประกอบด้วยองค์ ๒, และปญฺจมฌาน
เทศนาวิลาโส นาม. ประกอบด้วยองค์ ๒ เหมือนกัน. นี้ชื่อว่า
ความไพเราะแห่งเทศนา.

อปัจ เย ภควตา "ตโยเม
 ภิกฺขเว สมธา^๑ สวิตกฺกสวิจาโร
 สมธา, อวิตกฺกวิจารณ์มตฺโต สมธา,
 อวิตกฺกอวิจารณ์มตฺโต สมธา"^๒ สุตฺตฺนฺเต
 ตโย สมธา เทสิตา. เตสุ เหฏฺฐา
 สวิตกฺกสวิจาโร สมธา, อวิตกฺกอวิจารณ์มตฺโต
 สมธา จ ภาเซตฺวา ทสฺสีโต,
 อวิตกฺกวิจารณ์มตฺโต ปน น ทสฺสีโต. ตํ
 ทสฺเสตฺมปิ อัย ปญฺจกนฺโย อารทฺโธติ
 เวทิตฺวาโพ.

อนึ่ง ในพระสูตรพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงแสดงสมธา ๓ เหล่าใดว่า "ตฺถ ภิกฺขุ
 สมธา ๓ เหล่านี้คือ ๑ สวิตกฺกสวิจาโร
 สมธา, ๒ อวิตกฺกวิจารณ์มตฺตสมธา, ๓ อวิตกฺก-
 อวิจารณ์มตฺตสมธา". บรรดาสมธาเหล่านั้น
 สวิตกฺกสวิจาโร สมธา, และอวิตกฺกอวิจารณ์มตฺต-
 สมธา ทรงจำแนกไว้ในเบื้องต้นแล้ว, ส่วน
 อวิตกฺกวิจารณ์มตฺตสมธา ไม่ได้ทรงแสดงไว้.
 ดังนั้นพึงทราบว่าจะจะทรงแสดงอวิตกฺก-
 อวิจารณ์มตฺตสมธา นั้น จึงทรงปรารภปญฺจกนฺย
 นี้.

^๑ ตโย สมธา (ที. ปา. ๑๑/๒๓๑).

^๒ ที. ปา. ๑๑/๒๓๑.

ตตุล ทุติยชุฆานนินทุเทเส ผลุสาที่สุ
 วิตกุกมตุคฺตฺ ปริหายติ, โกฎาสวาเร จ
 "จตุรงฺคิกํ ฆานํ โหติ, จตุรงฺคิกโก มคฺโค
 โหติ"ติ อยเมว วิเสโส. เสสํ สฬฺพํ
 ปจฺมชุฆานสทิสเมว. ยานิ จ จตุกุกนเย
 ทุติยตฺติยจตุตฺถานิ, ตาเนว อธิ ตฺติย-
 จตุตฺถปญฺจมานิ.

เตสํ อธิคมปฏิปาฏิยา ที่ปนตุถํ อัยํ นโย
 เวทิตพฺโพ :

เอโก กิร อมจฺจปุกฺโต ราชานํ
 อุปฏฺจาคุ ชนปทโต นครํ อากโต, โส
 เอกทิวสเมว ราชานํ ทิสฺวา
 ปานพฺยสเนน สฬฺพํ วิภวชาตํ นาเสสิ.

คํ เอกทิวสํ สุรามทมตุคฺตํ นิจุจฺจลํ กตุวา
 ชินฺณกฺกุสฺสารกมตุเตน ปฏิปาเตตุวา^๑
 ปานาการโต นีหริสุ, ตเมนํ สงฺการกฺกุ
 นิปชฺชิตฺวา นินฺทหายนฺตุ เอโก อญฺควิชฺชา-
 ปาสโก ทิสฺวา "อัยํ ปุริโส มหาชนสุส

ในนิเทศแห่งทุติยฆานในปัจจุกนัยนั้น
 บรรดาผัสสะเป็นต้น เพียงแต่วิตกเท่านั้น
 ที่ไม่มี; ส่วนในโกฏฐาสวาร ความแปลกกัน
 มีเพียงเท่านั้นว่า "ฆานมีองค์ ๔, มรรคม
 องค์ ๔". คำนอกจากนี้ทั้งหมด เช่นกับใน
 ปฐมฆานนั่นเอง. ฆานที่ ๒-๓-๔ ใน
 จตุกนัย, เป็นฆานที่ ๓-๔-๕ ในปัจจุกนัย.

เพื่อแสดงลำดับแห่งการบรรลุฆานเหล่านั้น
 พึงทราบนัยดังต่อไปนี้ :

เล่ากันมาว่า ลูกอำมาตย์คนหนึ่งได้
 เดินทางจากต่างจังหวัดมาเพื่อเฝ้าพระเจ้า
 แผ่นดิน, เขาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินวันเดียว
 เท่านั้น แล้วผลาญทรัพย์สมบัติทั้งหมดด้วย
 การดื่มน้ำเมา.

วันหนึ่ง คนทั้งหลายแก่เขาซึ่งเมาสุรา
 แล้วเอาเสื้อลำแพนเก่า ๆ ปิดไว้ ห้ามออก
 ไปจากโรงสุรา, หมอคุณลักษณะคนหนึ่ง พบ
 เขานอนหลับอยู่ที่กองหยากเเขื่อ จึงสันนิษ-
 ฐานว่า "คนนี้จักเป็นที่พึ่งของมหาชน,

^๑ ฉ. ปฏิจฺฉาเตตุวา.

อัฐมสังกัณ. ป-ท. ๓-๕

อวสัสโย ภวิสฺสตี, ปฏิชคฺคิตฺตโพ ครอบจะช่วยไว้" จึงให้อาบน้ำซักสี่ ใหญ่ผา
 เอโส"ตี สนฺนิฏฺจัน กตฺวา มคฺคิกาย เนื้อหยาบคู้หนึ่ง แล้วให้อาบน้ำหอมอีกครั้ง
 นฺหาเปตฺวา ญฺลสาฎกยฺคํ นีวาสาเปตฺวา หนึ่ง จึงให้หญิงผ้าทุกุลพัศตรฺคฺคฺนือละเอียดย
 ปุน คนฺโธทเกน นฺหาเปตฺวา สุขุเมน เชิญขึ้นไปบนปราสาท ไหวบริโกคโกชนะ
 ทุกฺคยฺคเฟน อจฺฉาเทตฺวา ปาสาทํ อย่างดี แล้วมอบคนใช้ให้ทวยบอกวา
 อารโเปตฺวา สุโกชนํ โภเชตฺวา "เอวํ "จงบริหารเขาโดยวิธีนี้" แล้วหลีกไป.
 นํ ปรีหเรยฺยาถา"ตี^๑ ปรีจารเก
 ปฏิจฺฉาเทตฺวา^๒ ษกฺกามี.

อด นํ เต สยน์ อารโเปสฺ, ปานาคาร-
 กมนปฏิพาหนคฺคณฺจ นํ จตฺตารโ ตาว
 ชนา จตุสฺ หตฺถปาเทสฺ อุปปีเพตฺวา
 อฏฺฐิสฺ. ตตฺถ เอโก ปาเท ปรีมชฺชิ,
 เอโก ตาลปณฺณํ คเหตุวา วีชิตฺ^๓ เอโก
 วิณฺ วาทยมาโน คายนฺโต นิสฺสีทิ.

ต่อจากนั้น คนทั้งหลายก็เชิญเขาขึ้นสู่ที่นอน,
 ส่วนคน ๔ คน ได้ยื่นกมมือและเท้าทั้ง ๔
 เขาไว้ เพื่อห้ามไม่ให้ไปโรงสุรา. บรรดา
 คนเหล่านั้น คนหนึ่งนวดเท้า, คนหนึ่งเอา
 พัดใบตาลมาพัดโบก, คนหนึ่งนั่งดีดพิณ
 ชับกล่อม.

โส สยฺนุคฺคมนเนน วิคตกิลมโถ
 โถกํ นิตฺทกยิตฺวา อฏฺฐิตโ หตฺถปาท-
 ปรีมชฺชน^๔ อสฺหมาน "โก เม

เขาหายเมื่อยล้า เพราะไดนอนหลับ
 ไปหน้อยหนึ่ง ตื่นขึ้นมา ทนการกมมือและ
 เท้าไม่ได้ จึงขูตะคอกวา "ใครกมมือและ

^๑ ฉ. ปรีจาเรยฺยาถาติ.

^๒ ฉ. ปฏิปาเทตฺวา. ^๓ ฉ. พิชิต.

^๔ ฉ. หตฺถปาทนิปปีฬน.

หตุลปา เท อูปปีเพติ, อปคจฉนา"ติ
 ตชเชสี, เต เอกวจเนเนว อปคจฉิสู.
 ตโต ปุน โถกั นิตุทายิตุวา วุญฉิโต
 ปาทปริมชุชนั อสหมาโน "โก เม ปาเท
 ปริมชชติ, อปคจฉนา"ติ อาห, โสปี
 เอกวจเนเนว อปคจฉิ. ปุน โถกั
 นิตุทายิตุวา วุญฉิโต วาตวุญฉิ วีย
 ตาลปณณวาทิ^๑ อสหนุโต "โก เอส,
 อปคจฉตุ"ติ อาห, โสปี เอกวจเนเนว
 อปคจฉิ. ปุน โถกั นิตุทายิตุวา วุญฉิโต
 กณณสุลั วีย คีตวาทิตสทหิ อสหมาโน
 วิณาวาทกั ตชเชสี, โสปี เอกวจเนเนว
 อปคจฉิ.

เท่าเรา, จงหลีกเลี่ยง", คนเหล่านั้นพากันหลีกเลี่ยง
 ไปเพราะคำขูะตอกเพียงคำเดียวเท่านั้น.
 จากนั้นเขาก็กลับไปอีกหน้อยหนึ่ง แล้วตั้งขึ้น
 ทนการนวดเท่าไม่ได้ จึงขูะตอกว่า "ใคร
 นวดเท่าเรา, จงหลีกเลี่ยง", แมคนนั้นก็หลีกเลี่ยง
 ไปเพราะคำขูะตอกเพียงคำเดียวเท่านั้น.
 เขากลับไปอีกหน้อยหนึ่งตั้งขึ้น ทนลมที่โบก
 ด้วยพัดใบตาลไม่ได้ เหมือนกับฝนเจือลม
 จึงขูะตอกว่า "นั่นใคร, หลีกไป", แมคน
 นั้นก็หลีกเลี่ยงเพราะคำขูะตอกเพียงคำเดียว
 เท่านั้น. เขากลับไปอีกหน้อยหนึ่ง ตั้งขึ้นอีก
 ทนเสียงเพลงขับ และเสียงระโคมไม้ได้
 เหมือนเอาหลาวยอนหู จึงขูะตอกคนติด
 พิน, แมคนนั้นก็หลีกเลี่ยง เพราะคำขูะตอก
 เพียงคำเดียวเท่านั้น.

อแฉวี อนุภกเมน ปหีนกิลมอุปัพน-
 ปริมชุชนวาทปุพหารคีตวาทิตสทหุพทโว
 สุขิ สยิตุวา วุญฉาย รณโณ สนุติกั

ต่อมาเขาละอุปัทวะ (ความเดือดร้อน) คือ
 ความเมื่อยลา การถูกกด การนวด การถูก
 ลมพัด เสียงเพลงขับ และระโคมเสียงได้

^๑ ฉ. ตาลวณณวาทิ.

อัญมณีสารานุกรม. ป-ท. ๓-๕

อกมาลี. ราชาบิสุส มหนต์ อิสฺสรियมหาสิ, โดยล่ำดับ จึงไค่นอนสบาย คั้นขึ้นมาแล้ว
โส มหาชนสุส อวสุสโย ชาโต. ไปเผ่าพระราชธา. แม่พระราชาก็ไค้พระ-
ราชทานอิสฺรียศอันยิ่งใหญ่แก่เขา เขาไค้
เป็นที่พึ่งของมหาชน.

ตตฺถ ปานพฺยสเนน ปาริชฺฌณฺณปฺปตฺโต
โส อมจฺจปฺปตฺโต วยิ อเนกพฺยสน-
ปาริชฺฌณฺณปฺปตฺโต ฆราวาสคโต กุลปฺปตฺโต
ทญฺจพฺโพ, อญฺควิชฺชาปาสโก ปุริโส วยิ
ตถาคโต, ตสุสฺ ปุริสสุส "อัย มหาชนสุส
อวสุสโย ภวิสฺสติ, ปฏิชฺคณฺน์ อรหตี"ติ
สนฺนิฏฺจานํ วยิ ตถาคตสุส "อัย
มหาชนสุส อวสุสโย ภวิสฺสติ, ปพฺพชฺชํ
อรหตี กุลปฺปตฺโต"ติ สนฺนิฏฺจานกรณํ.

อดสุส อมจฺจปฺปตฺตสุส มตฺติกามตฺตเคน
นฺหาปนํ วยิ กุลปฺปตฺตสุสาปิ ปพฺพชฺชา-
ปฏิลาก, อดสุส ญฺลสาฎกนิवासํ วยิ
อิมสุสาปิ ทสสิกฺขาปทสงฺฆาตสิลวตฺต-
นิवासํ, ปุน ตสุส คนฺโธทกนฺหาปนํ วยิ

ในเรื่องที่กล่าวมานั้น มีข้ออุปมาคัง
ต่อไปนี้ : กุลบุตรผู้ครองเรือนซึ่งถึงความ
เลื่อมโทรม เพราะความพินาศเป็นอเนก
เปรียบเหมือนบุตรอำมาตย์ ซึ่งถึงความ
เลื่อมโทรมเพราะคิมน้ำเมา, พระตถาคต
เปรียบเหมือนหมอดูลักษณะ, การที่พระ-
ตถาคตทรงสันนิษฐานว่า "กุลบุตรคนนี้จัก
เป็นที่พึ่งของมหาชน, ควรบวช" เหมือน
บุรุษนั้นสันนิษฐานว่า "คนนี้จักเป็นที่พึ่งของ
มหาชน ควรช่วยเหลือไว้".

การที่กุลบุตรคนนั้น ไค้บวชในกาล
ต่อมา เปรียบเหมือนบุตรอำมาตย์ไค้อาบนำ
ขี้ดี่, ต่อมากุลบุตรคนนี้ไค้บวชผ้า คือไค้ล
กล่าวคือสิกขาบท ๑๐ ประการ เปรียบ
เหมือนบุตรอำมาตย์นั้นบวชผ้าเนื้อหยาบ, การ

คุณวิธนา ศศะระมย์

สร้างคณฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิมสุสาปิ ปาฏิโมกขสัรวราทิสีลคนุโธทก-
นุหาปนั, ปุน ตสฺส สุขุมทุกุลยุกพจฺฉาถนั
วีย อิมสุสาปิ ยถาวุตฺตลีสลวิสุทฺธิสมุปทา-
สงฺฆาตทุกุลยฺฉาถนั.

ที่กุลบุตรคนนี้อาบน้ำหอมคือ คีลมีปาติโมกข-
สังวรศีลเป็นต้น เปรียบเหมือนบุตรอำมาตย์
นั้น อาบน้ำหอมซ้ำอีก, การที่กุลบุตรคนนี้
นุ่งหมผาทุกุลพัสดุ คือ ถึงพร้อมด้วย
ศีลวิสุทฺธิตามที่กล่าวแล้ว เปรียบเหมือน
บุตรอำมาตย์นั้น นุ่งหมผาทุกุลพัสดุเนื้อ
ละเอียดอีก.

ทุกุลยฺฉาถิตสฺส ปนสฺส ปาสาทาโรปนั
วีย อิมสุสาปิ ลีสลวิสุทฺธิทุกุลยฺฉาถิตสฺส
สมาธิภาวนาปาสาทาโรปนั, ตโต ตสฺส
สุโภชนภฺยชนั วีย อิมสุสาปิ สมาธิ-
อุปการกสฺสตีสมุชฌณาทิธมฺมามตปริภฺยชนั.

การที่กุลบุตรนุ่งหมผาทุกุลพัสดุ คือ
ศีลวิสุทฺธิขั้นสู่ปราสาท คือ สมาธิภาวนา
เปรียบเหมือนบุตรอำมาตย์นั้นนุ่งหมผาทุกุล-
พัสดุแล้วขั้นสู่ปราสาท, ต่อจากนั้น การที่
กุลบุตรนี้บริโภคมตธรรม มีสติและสัมปชัญญะ
ซึ่งมีอุปการะต่อสมาธิ เปรียบเหมือนบุตร
อำมาตย์นั้นได้บริโภคโภชนะอย่างดี.

ภฺยตฺตโภชนสฺส ปน ตสฺสปริจาริกะทึ^๑
สยนาโรปนั วีย อิมสุสาปิ วิตกฺกาทีหิ

การที่กุลบุตรนี้ขั้นสู่อุปจารณานเพราะ
วิตกเป็นต้น เปรียบเหมือนบุตรอำมาตย์นั้น

^๑ ฉ.ปาสาทาโรปนั.

^๒ ฉ. ปริจาริกะทึ.

อุปจารชุณนาโรปนั, पुन तसुस पानाकार- บริโภคโภชนะแล้ว ขึ้นนอนบนที่นอนพร้อม
 कमनप्पिพาหนตุถั हतुत्तापुप्पीफनकपुरिस्- ดวายนางบำเรอ, เนกขัมมวิตกที่บีบคั้นจิตใน
 จตุกกั विय ओमसुसापि गामसुध्माभिमुख- อารมณ์ เพื่อห้ามไม่ให้มุ่งหน้าไปสู่กามสัญญา
 कमनप्पिพาหนตุถั आरम्मणे जित्तुत्तापिฟนโก เปรียบเหมือนผู้ชาย ๔ คน กดมมือและเท้า
 नेकขम्मวิตकुโก, तसुस पात्थปริमชुชก- ของบุตรอำมาตย์นั้นไว้ เพื่อห้ามไม่ให้ไป
 पुरिโส विय ओमसुसापि आरम्मणे โรงสุราอีก, วิจารณ์ที่ตามเคล้าจิตไว้ใน
 जित्तानुम्मชुชनโก विजाโร, तसुस อารมณ์ เปรียบเหมือนผู้ชายที่ทวดเท้า, ปิติ
 तालपण्णवात्ताทายโก विय ओमसुसापि ที่ให้ความเยือกเย็นแก่ใจ เปรียบเหมือนคน
 जेतโส सीत्तลาवาทายिका पीति. ที่เอาใบตาลพัดลมให้บุรุษนั้น.

तसुस सोत्तानुकुकहरो कनुत्तपुपुरिโส
 विय ओमसुसापि जित्तानुकुकहर्क सोम्मनसुत्,
 तसुस सयनुत्तคम्मเนน विकत्तिकम्मตसुส โถกั
 नित्तुत्तคम्मनั^๑ विय ओमसुसापि उपचारชुณ-
 सन्निसुสเยन विकत्तिवरणกिलम्मตसुส पจ्ज-
 णानुत्तคम्मनั.

โสมนัสมีการอนุเคราะห์จิต เหมือน
 นักดนตรีที่ช่วยทำให้เสนาะโสต, การที่
 กุลบุตรนี้ ปราศจากความเมื่อยล้าคือนิวรรณ์
 เพราะอาศัยอุปจารณาน จึงเข้าถึงปฐมฌาน
 เปรียบเหมือนบุตรอำมาตย์นั้นปราศจากการ
 เมื่อยล้า เพราะได้นอนพักจึงได้นอนหลับ
 หนึ่ง.

^๑ ฉ. นิต्तุत्ตคम्मนั.

อถสูส นิตุทายิตฺวา วุญฺจิตสูส
 หตฺถปาหุပ္ปีฬนาสฺสทฺเนน หตฺถปาหุပ္ปีฬกาณํ
 สนฺตชฺชํ, เตสฺสญฺจ อปคฺมเนน ปุณฺ โลกํ
 นิตุหุปคฺมณํ วย อิมสูสาปิ ปจฺมชฺฌานโต
 วุญฺจิตสูส จิตฺตูปปีฬนกวิตกฺกาสฺสทฺเนน
 วิตกฺกโทสทสูสณํ, วิตกฺกูปฺพหานา จ ปุณ
 อวิตกฺกวิจารมตฺตทฺตฺติยชฺฌานูปคฺมณํ.

ตโต ตสูส ปุณฺปุณํ นิตุทายิตฺวา
 วุญฺจิตสูส ยถาวุตฺเตน กเมน ปาท-
 ปริมชฺชนาทึนํ อสฺสทฺเนน ปฏิปาฏิยา ปาท-
 ปริมชฺชกาทึนํ สนฺตชฺชํ, เตสฺสํ เตสฺสญฺจ
 อปคฺมเนน ปุณฺปุณํ โลกํ นิตุหุปคฺมณํ วย
 อิมสูสาปิ ปุณฺปุณํ ทฺตฺติยาทึนํ ฌาเนน
 วุญฺจิตสูส ยถาวุตฺตโทสานํ วิจาราทึนํ
 อสฺสทฺเนน ปฏิปาฏิยา วิจาราทึโทสทสูสณํ,
 เตสฺสํ เตสฺสญฺจ ปหานา ปุณฺปุณํ อวิตกฺกา-
 วิจารนิตฺตฺติกปทีนโสมนสูสชฺฌานูปคฺมณํ.

การที่กุลบุตรนี้ ออกจากปฐมฌาน จึง
 เห็นโทษของวิตกเพราะทนต่อวิตกที่บีบคั้นจิต
 ไม่ได้, และการบรรลุนานไม่มีวิตก มีเพียง
 วิจาร เพราะละวิตกได้ เปรียบเหมือนบุตร
 อำมาตย์นั้นนอนหลับแล้วตื่นขึ้นมาจึงชูตะคอก
 คนที่กอดมือและเท้าไว้ เพราะทนกอดมือและ
 เท้าไม่ได้และไต่กลับไปนอนหนึ่งอีกเพราะ
 คนเหล่านั้นหลีกไป.

ต่อจากนั้น การที่กุลบุตรนี้ออกจาก
 ฌานที่ ๒ เป็นตนบอย ๆ เห็นโทษของวิจาร
 เป็นตนตามลำดับ เพราะทนวิจารเป็นตนซึ่ง
 มีโทษตามที่กล่าวแล้วไม่ได้, และเข้าฌาน
 ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร ไม่มีปีติ ละโสมนัสได้
 บอย ๆ เพราะละวิจารเป็นตนเหล่านั้นได้
 เปรียบเหมือนบุตรอำมาตย์นั้น หลับแล้วตื่น
 บอย ๆ ชูตะคอกคนนวดเท้าเป็นตนตามลำดับ
 เพราะทนต่อการนวดเท้าเป็นตนไม่ได้ และ
 หลับไปไต่หนึ่งบอยครั้ง เพราะคน
 เหล่านั้นหลีกไป.

คุณวีธนา ศศะรมย์

สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตสฺส ปน สยนา วุญฺจาย รณฺโณ ก็การที่กุกุบุตรนี้ออกจากปัญจกณณเข้า
 สนฺตีกํ กตสฺส อีสฺสรียสมฺปตฺติ^๑ วีย ถึงวิปัสสนาและมรรค จึงบรรลुพระอรหัต
 อิมสฺสาปิ ปญฺจมชฺฌานโต วุญฺจิตสฺส เปรียบเหมือนบุตรอำมาตย์นั้น ลูกขึ้นจาก
 วิปัสสนามคฺคํ อุปกตสฺส อรหตฺตปฺตฺติ. หนีออกไปเฝ้าพระราชา จึงได้อิสริยยศ.

ตสฺส ปตฺติสฺสรียสฺส พหุณฺนํ ชนानํ การที่กุกุบุตรนี้บรรลุพระอรหัตแล้วเป็น
 อวสฺสยภาโว วีย อิมสฺสาปิ ที่พึ่งของชนหมู่มากได้ เปรียบเหมือนบุตร
 อรหตฺตปฺตฺตสฺส พหุณฺนํ อวสฺสยภาโว อำมาตย์นั้น ได้รับพระราชทานอิสริยยศแล้ว
 เวทิตพฺโพ. เอตฺตาวตา หิ เอส อนุตฺตรํ เป็นที่พึ่งของชนหมู่มาก. เพียงเท่านั้นกุกุบุตร
 ปุณฺณกฺเขตฺตํ นาม โหตีตี. นั้นก็ชื่อว่า เป็นบุญเขตอันยอดเยี่ยม.

ปญฺจกนโย นิฏฺฐิตो. ปัญจกนัย จบ.

เอตฺตาวตา จตฺกุกปญฺจกนยทฺวย- เพียงเท่านั้น เป็นอันได้ประกาศสุทธิก-
 เกโท สฺฐิกนวกโก นาม ปกาสิโต โหตี. นวกะ ทั้ง ๒ ประเภทคือ ฌานจตฺกนัยและ
 อตฺถโต ปเนส ปญฺจกนเย จตฺกุกนยสฺส ปัญจกนัย. แต่โดยใจความ สุทธิกนวกะก็คือ
 ปวิฏฺฐตฺตา ฌานปญฺจโก เอวาติ เวทิตพฺโพ. ฌานปัญจกนัยนั่นเอง เพราะนัยแห่งจตฺกุกณณ
 จัก เข้าในนัยแห่งปัญจกณณได้.

^๑ ฉ. อีสฺสรียปฺตฺติ วีย.

ปฏิบัติทางตฤก

๑๗๖-๑๘๐. อิทานิ ยสุมา เอตัง
ณานิ นาม ปฏิปทา กเม สิชฺฉติ,
ตสุมา สุต ปฏิปทา กเมท^๑ ทสุเสตุ ปุน
"กตเม ฐมมา กุสลา" ตีอาทิ อารท^๑.

ตตถ ทุกฺขา ปฏิปทา อสุสาติ ทุกฺขปฏิปท^๑.
ทนฺธา อภิญญา อสุสาติ ทนฺธาภิญญ^๑. อิติ
"ทุกฺขปฏิปท^๑" ตี วา "ทนฺธาภิญญ^๑" ตี วา
"ปจฺจวิกสิณ^๑" ตี วา คีณปิ ฌานสุเสว
นามานิ. ทุกฺขปฏิปท^๑ ชิปปาภิญญ^๑ ตีอาทิ สุปิ
เอเสว นโย.

ตตถ ปจฺมสมนฺนาหารโต ปฏฺจาย
ยาว ตสุส ตสุส ฌานสุส อฺปะจาโร^๒
อฺปะชฺชติ, ทาว ปวตฺตา ฌานภาวนา
"ปฏิบัติ" ตี วุจฺจติ. อฺปะจารโต ปน
ปฏฺจาย ยาว อฺปะปนา, ทาว ปวตฺตา
ปญฺญา "อภิญญา" ตี วุจฺจติ.

ว่าด้วยปฏิบัติ ๔

๑๗๖-๑๘๐. ต่อไปนี้เพื่อทรงแสดง
ประเภทแห่งปฏิบัติตามลำดับ เพราะฌาน
สำเร็จได้โดยปฏิบัติตามลำดับ จึงทรง
ปรารภว่า "กตเม ฐมมา กุสลา" เป็นต้น
อีก.

ในปฏิบัติเหล่านั้น ฟังทราบที่ชื่อว่า ทุกฺขา-
ปฏิบัติ เพราะปฏิบัติลำบาก. ที่ชื่อว่า
ทนฺธาภิญญา เพราะรู้อา. คำว่า "ทุกฺขา-
ปฏิบัติ" ก็คือ "ทนฺธาภิญญา" ก็คือ "ปจฺจวิ-
กสิณ" ก็คือ แม่ทั้ง ๓ ชื่อ เป็นชื่อของฌาน
นั่นเอง. แม้ในคำว่า ทุกฺขาปฏิบัติ ชิปปา-
ภิญญา เป็นต้น ก็มีนัยเช่นเดียวกัน.

บรรดาปฏิบัติและอภิญญานั้น ฌาน-
ภาวนาตั้งแต่เริ่มตั้งใจจนถึงอุปจารแห่งฌาน
นั้น ๆ เกิดเรียกว่า "ปฏิบัติ". ส่วนปัญญา
ที่ดำเนินไปตั้งแต่อุปจารจนถึงอฺปะปนา เรียก
ว่า "อภิญญา".

^๑ ฉ. ปฏิปทา เกท.

^๒ ฉ. อฺปะจาร.

สา ปเนสา ปฏิปทา เอกจฺจสุสฺส ทุกฺขา ก็ปฏิปทานี้^๑ สำหรับบางคนปฏิบัติลำบาก
 โหติ, นีวรณาทีปจฺจนีกธมฺมสมุททาจาร- คือยาก, อธิบายว่าปฏิบัติไม่สะดวกเพราะ
 คหณตาย กิจฺฉา, อสุขเสวนาติ อตุโณ. ปัจฉนีกธรรม มีนิ वर्ณเป็นต้นทำให้ยุ่งขึ้น.
 เอกจฺจสุสฺส ตทภาเวน สุชา. อภิญญาปิ สำหรับบางคนปฏิบัติสะดวก เพราะไม่มี
 เอกจฺจสุสฺส ทนฺธา โหติ มนฺทา อสีมปุ- ปัจฉนีกธรรมที่ทำให้ยุ่งขึ้น. แม้อภิญญา
 ปวตฺติ,^๑ เอกจฺจสุสฺส ขิปฺปา อมนฺทา สำหรับบางคนก็ช้า ก็อ่อน เป็นไปไม่
 สีมฺปวตฺติ.^๒ รวดเร็ว, แต่สำหรับบางคนเร็ว ไม่อ่อน
 เป็นไปรวดเร็ว.

ตสฺมา โย อาทีโต วิปัสสนาณา เณ กังนั้ พระโยคาวจรใดเมื่อขมกิเลสด้วย
 กิเลส วิกฺขมฺเภนฺโต ทุกฺเคน วิปัสสนาญาณแต่เบื้องต้น ขมลำบากโดย
 สสฺจฺชาเรน สปุโยเคน กิลมนฺโต ความยากเข็ญพร้อมทั้งสังขารและประโยค,
 วิกฺขมฺเภติ, ตสฺส ทุกฺขา ปฏิปทา นาม ปฏิปทาของพระโยคาวจรนั้น ชื่อว่า ทุกขา-
 โหติ. ปฏิปทา ปฏิบัติลำบาก.

โย ปน วิกฺขมฺภิตกิลโส อปุปนาปริวาสํ ส่วนพระโยคาวจรใดขมกิเลสได้แล้ว อบรม
 วสนฺโต จิเรน องฺคปาตุภาวํ ปาปณาติ, อปุปนาอยู่ ย่อมบรรลุลความปรากฏแห่งองค์
 ตสฺส ทนฺธาภิญญา นาม โหติ. ฌานโดยระยะกาลนาน, อภิญญาของพระ-
 โยคาวจรนั้นชื่อว่า ทนฺธาภิญญา รุชา.

^๑ ส. อสีมปุปวตฺติณี.

^๒ ส. สีมฺปวตฺติณี.

โย ชิบู่ อังคปาตุภาว ปาปุนาติ, ตสุส
ชิปปาภิญญา นาม โหติ.

พระโยคาวจรใดบรรลุลความปรากฏแห่งองค์
ฉานเร็ว, อภิญญาของพระโยคาวจรนั้นชื่อว่า
ชิปปาภิญญา ฐเร็ว.

โย กิเลส วิชฺขมฺเภโต สุเชน
อภิลมนฺโต วิชฺขมฺเกติ, ตสุส สุชา
ปฏิบัติ นาม โหติ.

พระโยคาวจรใด เมื่อข่มกิเลส ข่มง่าย
ไม่ลำบาก ปฏิบัติของพระโยคาวจรนั้น
ชื่อว่า สุชาปฏิบัติ ปฏิบัติสะดวก.

ตตฺถ ยานี สปปายาสปปายานี จ
ปฺลิวุทฺตจฺเจทาทีนํ ปุพฺพกิจฺจานิ จ
อปปนาโกสลลฺลานี จ วิสุทฺธิมคฺเค^๑
จิตฺตภาวนานิทฺเตเส นิตฺติฏฺฏานี.

สัปปายะและอัสัปปายะ บุพกิจมีการ
ตัดปิลิวุทเป็นต้น และอปปนาโกสล(ความ
ฉลาดในอปปนา) ที่จะพึงกล่าวในอธิการ
แห่งฉานนั้น ข้าพเจ้าได้แสดงไว้ในจิต-
ภาวนานิตในวิสุทฺธิมรรคแล้ว.

เตสุ โย อสปปายเสวี โหติ, ตสุส
หุคฺชา ปฏิปทา, ทนฺธา จ อภิญญา โหติ,
สปปายเสวีโน สุชา ปฏิปทา, ชิบฺปา จ
อภิญญา. โย ปน ปุพฺพภาเค อสปปายัย
เสวิตฺวา อปรภาเค สปปายเสวี โหติ,
ปุพฺพภาเค วา สปปายัย เสวิตฺวา

บรรดาสัปปายะและอัสัปปายะนั้น พระโยคา-
วจรใด ช้องเสพอัสัปปายะ, พระโยคาวจร
นั้นปฏิบัติลำบาก, และรู้ได้ช้า, สำหรับ
พระโยคาวจรผู้ช้องเสพอัสัปปายะ ปฏิบัติ
สะดวก, และรู้ได้เร็ว. แต่พระโยคาวจร
ใด เบื้องต้นช้องเสพอัสัปปายะ ต่อมา
ช้องเสพอัสัปปายะ, หรือเบื้องต้นช้องเสพ

^๑ วิสุทฺธิมคฺค. ๑/๑๑๒.

อปรรภาเค อสปปายเสวี, ตสฺส สัปปายะ ตอมาชองเสพอสัปปายะ, พิง
โวมิสฺสกกตา เวทิตพฺพา. ทราบว่าปฏิปทาและอภิญญา ของพระโยคา-
วจรรนั้นปะปนกัน.

อปัจ คตา ปลิโพธฺพจฺเจทาทิกํ ปุพฺพกิจฺจํ อิกอย่างหนึ่ง เมื่อพระโยคาวจรไม่ทำบุพกิจ
อสมฺปา เตตฺวา ภาวนํ อนุยฺยชฺนตฺสฺส^๑ มีตัดปลิโพธเป็นต้นให้สำเร็จเสียก่อน แล้วจึง
ทุกฺขา ปฏิปทา โหติ, วิปริยาเยนสฺส เจริญภาวนา การปฏิบัติย่อมลำบาก, แต่
สุชา ปฏิปทา. อปฺปนาโกสลฺลานิ ปน ตรงกันข้าม การปฏิบัติย่อมสะดวก. อนึ่ง
อสมฺปา เทนตฺสฺส ทนฺธา อภิญญา โหติ, เมื่อพระโยคาวจรไม่ทำอัปปนาโกศล ให้
สมฺปา เทนตฺสฺส ชิปฺปา อภิญญา จ. สำเร็จ ก็รู้โศชา, แต่เมื่อทำให้สำเร็จ ก็รู้
โศเร็ว.

อปัจ คณฺหาอวิชฺชาวเสน, สมถ- อิกอย่างหนึ่ง พิงทราบความแตกต่าง
วิปัสสนากตาธิการวเสน จาปี เอตาสํ แห้งปฏิปทาและอภิญญา เพราะตัดหาอวิชชา,
ปภเวโท เวทิตพฺโพ. และเพราะได้สร้างสมา ในทางสมถะและ
วิปัสสนา.

คณฺหาภิกฺขตฺสฺสํ ทิ ทุกฺขา ปฏิปทา โหติ, จริงอยู่ ผู้ที่ถูกตัดหาครอบงำ ปฏิบัติลำบาก,
อนภิกฺขตฺสฺสํ สุชา. อวิชฺชาภิกฺขตฺสฺสํ จ ผู้ไม่ถูกตัดหาครอบงำปฏิบัติสะดวก. และผู้
ทนฺธา อภิญญา โหติ, อนภิกฺขตฺสฺสํ ชิปฺปา. ถูกอวิชชาครอบงำ รู้โศชา, ผู้ไม่ถูกอวิชชา
ครอบงำ รู้โศเร็ว.

^๑ ฉ. อนุยฺยชฺนตฺสฺส:

โย จ สมเถ อกตาทิกาโร, ตสฺส ทุกฺขา
 ปฏิปทา โหติ, กตาทิการสฺส สฺชา. โย
 ปน วิปสฺสนาย อกตาทิกาโร โหติ, ตสฺส
 ทนฺธา อภิญญา โหติ, กตาทิการสฺส
 ชิปปา.

กิเลสสินุทริยวเสน จาปิ เอตาสํ
 ปเภโต เวทิตพฺโพ.

ตพฺพกิเลสสฺส ทิ มุทินุทริยสฺส ทุกฺขา
 ปฏิปทา โหติ ทนฺธา จ อภิญญา,
 ติกฺขินุทริยสฺส ปน ชิปปา อภิญญา.
 มนุทกิเลสสฺส จ มุทินุทริยสฺส สฺชา
 ปฏิปทา โหติ ทนฺธา จ อภิญญา,
 ติกฺขินุทริยสฺส ปน ชิปปา อภิญญาติ.

อิติ อิมาสุ ปฏิปทาอภิญญาสุ โย
 ปุคฺคโล ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาย จ
 อภิญญาย ฌานํ ปาปุณาติ, ตสฺส ตํ ฌานํ
 "ทุกฺขปฏิปทํ ทนฺธาภิญญนฺ"ติ วุจฺจติ.
 เสเสสฺสปี เอเสว นโย.

อนึ่ง ผู้ที่ไม่ได้สร้างสมมาในทางสมณะ,
 ปฏิบัติลำบาก, แต่ผู้ใดสร้างสมมา ปฏิบัติ
 สะดวก. ส่วนผู้ใดไม่ได้สร้างสมมา ในทาง
 วิปัสสนา, ธุโตชา, ผู้ที่สร้างสมมา ธุโต
 เร็ว.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบความแตกต่าง
 กันแห่งปฏิบัติและอภิญญาเหล่านี้ แม้เพราะ
 กิเลสและอินทรีย์.

จริงอยู่ ผู้มีกิเลสกล้า และอินทรีย์อ่อน
 ปฏิบัติลำบาก และธุโตชา, ส่วนผู้มีอินทรีย์
 แยกกล้าธุโตเร็ว. แต่ผู้มีกิเลสอ่อนและ
 อินทรีย์อ่อน ปฏิบัติสะดวก แต่ธุโตชา,
 ส่วนผู้มีอินทรีย์แยกกล้า ธุโตเร็ว.

บรรดาปฏิบัติและอภิญญาดังกล่าวนี้
 ผู้ใดบรรลุฌาน เพราะปฏิบัติลำบากและธุโต
 ฌานของผู้นั้นเรียกว่า "ทุกฺขาปฏิบัติ
 ทนฺธาภิญญา". แม้นอกจากนี้ก็นัยเดียวกัน.

อภิญญาสํกัณฺโณ.ป-ท.๓-๖

คุณหญิง ไมลี คอฉัตร
 สร้างคณฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตตฺถ "ตทนุชฺมมตา สติ สนฺติภูจฺติ,
 ลิตฺติภาคินี ปญฺญา"^๑ เอวํ วุตฺตสฺติยา วา
 ตํตฺถานนิกนฺตฺติยา วา วิกฺขมฺภเน ปฏฺิปปทา,
 ตํตฺถานุปจารปฺตฺตสฺส อปฺปนาย ปรีวาเส
 อภิญฺญา จ เวทิตฺตพฺพา.

อาคมนวเสนาปี จ ปฏฺิปปทาภิญฺญา^๒
 โหนฺตฺติเยว. ทฺกฺขปฏฺิปปทฺทฺหิ ทนฺธาภิญฺณํ
 ปจฺมชฺฌานํ ปทฺวา ปวตฺตํ ทฺตฺติยมฺปิ
 ทาทิสฺสเมว โหตฺติ. ตตฺติยจตฺตฺตฺเตสฺสปี เอเสว
 นโย. ยถา จ จตฺตฺกนฺเย, เอวํ
 ปญฺจกนฺเยปิ ปฏฺิปปทาวเสน จตฺตฺธาเกโท
 เวทิตฺตพฺโพ.

บรรดาปฏิบัติทาและอภิญญาคั้งที่กล่าว
 มานั้น ฟังทราบปฏิบัติทาในการข่มไว้วัยสติ
 คั้งที่ตรัสไว้ว่า "สติอันสมควรแก่การนั้นยอม
 คั้งมัน, ปญญาชื่อว่า ลิตฺติภาคินี (มีส่วนคั้งมัน)"
 หรือควยความพอใจในฉานนั้น ๆ, และฟัง
 ทราบอภิญญาในการอบรมอัปปนาของผู้บรรลุ
 อุปจารฉานนั้น ๆ.

อนึ่ง ปฏิบัติทาและอภิญญาข่มมีแม่ควยอำนาจ
 แห่งนิกายเป็นที่มากก็ได้. จริงอยู่แม่ตฺติยฉาน
 ที่บุคคลบรรลุปฐมฉาน ที่เป็นทุกขาปฏิบัติทา-
 ทนฺธาภิญฺญาแล้วจึงบรรลุ ก็เช่นเดียวกัน.
 แม่ตฺติยฉานและจตฺตฺตฉาน ก็มีนัยเช่นเดียว
 กัน. แม้ในฉานปัฏฺจกนฺย ก็ฟังทราบการ
 จำแนกออกเป็น ๔ ควยสามารถแห่งปฏิบัติทา
 เหมือนในฉานจตฺตฺกนฺย.

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๔๔๗.

^๒ ฉ. ปฏิบัติทา อภิญญา.

คุณหญิง โมลี คอมนันตร์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิตติ ปฏิปทาวเสนปี จตุตทาโร นวกา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมวด ๔ ไว้ ๔ หมวด
 จตุตทา โหนติ. เตสุ ปาลโต จตุตธีส ตามแนวของปฏิปทาดังกล่าวมา. ในหมวด
 จิตฺตานี, อตฺถโต ปน ปญฺจนเย ๔ ทั้ง ๔ หมวดนั้น เมื่อว่าโดยบาลีมีจิต
 จตุกุกนยสุส ปวิฏฺจตุตทา วีสตีเมว ๓๖ ดวง, แต่โดยความหมายมี ๒๐ ดวง
 ภาวนตีติ. เท่านั้น เพราะฉนจตุกุกนัยก็รวมเข้าใน
 ฉนปญฺจนัยได้.

ปฏิปทาจตุกุก.

ปฏิปทา ๔ จบ.